

Statist. O.

997/65
2

O. 997/65/2.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

BUDAPEST MEZŐGAZDASÁGA

ÍRTA

DR. BODOR ANTAL

65. KÖTET

2. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

INSTITUT KEMENTERIAN AGRIKULTUR DAN PERIKANAN

1950

Surabaya

1950

1950

1950

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS MEZŐGAZDASÁGI TÉRKÉPE. 1933.

Jelmagyarázat:

- Erdő, liget.
- Temető.
- Gyümölcsös- és házi kert, részben beépítve.
- Szőlő.
- Konyhakertészet.
- Szántó, rét.
- Keserűvízforrás.

♦ B U D A P E S T ♦
mezőgazdaságtörténetében kalonböző korszakokban
szereplő helyek megjelölése

J E L M A G Y A R Á Z Á T

	tó		Erdő		kert v. gyümölcsös
	mocsár		Temető		kertészet
	árok		Vinó		szőlők
	töltés		erdő, mező		
	épület (iskola, major stb.)				
	vízimalom				
	Mátyás királyi határ				
	Az 1838 évi törvénykor előtti terület határa				

A számok magyarázata:

- 1 Halász- és Molnár tó (Varnaház-tér, III. fővárosi helyén)
- 2 Fűvesszert régi helyei (Terenzia tér, Nemes Színház h.)
- 3 Nagyvásártér (Telek tér - Tűz k. tér helyén)
- 4 Sertésbaroskert útja (Nárcisz ház)
- 5 Kálvária-tér körüli szőlők
- 6 Kertésztelepek (Ágyár és Kertész u.)
- 7 Fásor körüli szőlők
- 8 Pesti városmajor (Sándor u.)
- 9 (Szederfa-)Epreskertek
- 10 Entz kertész-iskolája (Baross tér helyén)
- 11 Városi kertészet mai telepei
- 12 Margitszigeti Rt. kertésze
- 13 Áll. szőlészeti kísérleti állomás

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

BUDAPEST MEZŐGAZDASÁGA

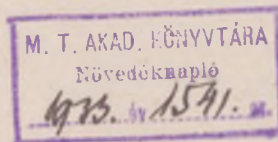
ÍRTA

DR. BODOR ANTAL

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	3
Budapest fekvése, termőterülete s közigazgatási beosztása	4
Budapest földtani viszonyai és termőtalaja	11
Budapest vízrajzi viszonyai	15
Budapest éghajlata	29
Budapest mezőgazdaságának vázlatos története	33
Birtokviszonyok, földárak, földbérek	55
Budapest őstermelő lakossága	67
Mezőgazdasági szakiskolák, intézmények, szervezetek	74
Növénytermelés Budapesten	80
Állattenyésztés, állatkereskedelem	87
Baromfitenyésztés, méhészet, selyemhernyótenyésztés	96
Erdészet	98
Szőlőtermelés	105
Kertészet	112
Zárószó	119

Bevezetés.

Alig 80—100 évvel ezelőtt még pásztorélet folyt a pesti homokpusztákon, ahol ma gyárkémények füstölnek vagy sokemeletes paloták sűrű sorai állanak. A budai hegyoldalakat díszítő pompás kertek és villasorok helyén pedig gyermekkorunkban még vidám szüretektől hangos szőlőhegyeken termett a messzeföldön híres budai vörösbor.

Varázsütésre nőtt ki itt egy csodaszép világváros, eltakarva szemeink elől az anyaföldet, amelyet hosszú évszázadok művelő munkája tett futóhomokból és mocsárvidékből termővé. A feledés fátyla borult az ősök kemény életküzdemeire, a figyelem pedig elterelődött arról is, ami az őstermelésből még fennmaradt.

A multról beszélő régi képek, számok és térképek azonban gondolatokat ébresztenek és felvetik előttünk a kérdést, hogy miért és miként sorvadt el itt szemeink előtt az emberi kultúra alapja, a földművelés? Arra pedig, ami belőle még megmaradt, milyen sors és minő hivatás vár a jövőben?

E tanulmány, amennyire szűk keretei engedik, ezekre a kérdésekre akar történelmi, statisztikai és demográfiai adatok egybevetésével választ adni.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy amikor a nagyarányú telekparcellázások és egyre külterjesebb építkezés miatt a művelés alatt álló földterület évről-évre szembetűnően csökken, a leromlott árak mellett pedig a termelés a budapestinél sokkal alacsonyabb földárak és munkabérek mellett sem jövedelmez, érdemes-e a fővárosi mezőgazdasággal és annak jövőjével foglalkozni?

Budapest megnövekedett népessége, forgalma és fogyasztása mellett földművelésének mai mérete és jelentősége valóban eltörpül, hiszen az őstermelők számaránya az összes kereső lakosságban az 1869. évi 7·4%-ról 1·1%-ra esett. A terjeszkedő főváros nemcsak a termőföldet, de a munkásokat is elvonta a földműveléstől, az pedig mindinkább mellékfoglalkozássá vált.

Egy idő óta azonban a gyári túltermeléssel járó ijesztő mérvű munkanélküliség és a fenyegető éhség a nyugati városok iparos lakosságát kezdi visszavezetni az anyaföldhöz és sokan annak belterjes kerti művelésében látják a jövőt. Fontos köz- és magángazdasági, továbbá szociális és egész-

ségügyi érdekek nálunk szintén azt követelik, hogy a főváros minden beépítetlen területe a lakosság széles rétegeinek bekapcsolásával, egyelőre áldozatok árán is, szakszerű mezőgazdasági művelés alá kerüljön.

Óriási holttőke hever Budapesten a kellően ki nem használt földterületben és munkához nem jutó emberi erőben egyaránt. A megszervezett termelés azonban gyümölcsözővé tudja tenni a földet és keresethez juttatja a munkanélkülieket. *A közönségnek a friss élelmiszerek iránt egyre növekvő kereslete s a fogyasztópiac közelsége a családja munkaerejével dolgozó tanult fővárosi termelő számára olyan előnyt nyújt, amit megfelelő szervezettséggel jól ki lehet használni.* Ha csak egy részét sikerül Budapesten előállítani annak a sok gyümölcs-, zöldség- és virágfélének, amiért most a külföldnek tízmilliókat fizetünk, már akkor is számos munkanélküli tud keresethez jutni és több tulajdonos fog egy-két holdas kertgazdaságának jövedelméből megélni, a bérlőknek pedig módjuk lesz megfizetni a magas haszonbért, amit ma előteremteni alig tudnak.

Ehhez azonban a lakosság öntudatos, tervszerű együttműködése s az *őstermelés iránti érzék és szeretet széleskörű kifejlesztése szükséges*, amit a mult hagyományainak, emlékeinek ápolása: a mezőgazdaság történetének megismerése szintén elősegít.

Mindennek alapja azonban a helyzet és a lehetőségek helyes felismerése, amihez e tanulmány néhány számadattal és a főváros különleges viszonyainak megfelelő statisztikai adatgyűjtés előkészítésével kíván hozzájárulni.

Hisszük, hogy e tanulmány Budapest egykor nagyarányú őstermelésének nem emlékköve, hanem határköve lesz annak új mezején, ahol zöldelő növényzet, tarka virágszőnyeg és pirosuló gyümölcsfa díszít majd minden talpalatnyi földet.

Budapest fekvése, termőterülete s közigazgatási beosztása.

Budapest kiterjedése északról délfelé 18, keletről nyugatra 22 km. Területe a Dunával együtt 19.391 hektár, a kataszter szerint 33.695 hold, 1104 négyszögöl s a 783·02 hektár kiterjedésű Duna ezt kétfelé osztja. Az 1930. évi XVIII. t.-c. Budapesthez hozzácsatolta ugyan Csepel község határából az állami kikötő 517·98 hektárnyi területét, továbbá a főváros tulajdonában levő 645·93 hektárnyi budakeszi erdőt, de ezeket e tanulmány, épúgy, mint a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Évkönyve, nem számítja Budapest területéhez s a budakeszi erdőt csak a városi erdőgazdaság méltatásánál veszi tekintetbe.

A főváros keleti fele síkság, melynek magassága az Adriai tenger színe felett 100—114 méter közt váltakozik és ebből emelkedik ki a 148 méter magasságú Óhegy.

A jobbparti rész a Duna mentén északon és délen lapályos, máshol hegyes vagy dombos. Legmagasabb pontjai erdőkkel vannak borítva: így az 529 m magas Jánoshegy, a 497 m magas Kecsehegy, a 496 m magas Hármashatárhegy, a 458 m magas Hárshegy, a 445 m magas Csúcshegy stb. A régebben szőlőművelésre, ma pedig gyümölcstermelésre használt hegyoldalak többnyire 200—300 méter magasságban fekszenek.

A főváros szomszédjai a pesti oldalon többnyire a határ széléig beépült városok, a jobbpart hegyes részén pedig falvak, amelyek Albertfalva és Budakeszi kivételével a határtól távolabb állanak s közbül mezőgazdaságilag művelt nagyobb földterületek fekszenek.

1. tábla. A művelési ágak területének alakulása Budapesten 1784—1932. évek között, kat. holdakban.

Adatforrás megjelölése	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Összesen kat. hold
1784—1789. évi kataszteri felmérés	2.779 ¹⁾	925	6.481	5.404	9.762	2.387	—	⁵⁾ 5.600	33.338
1828. évi összeírás	3.119 ²⁾		5.062	6.304	³⁾	³⁾	³⁾	³⁾	³⁾
1852. évi hivatalos adatok Palugyay Imre monogr. ²⁾	11.833	258 ⁴⁾		6.057	6.986	3.095	—	⁵⁾ 4.688	32.917
1875. évi kataszteri felvétel	9.343	1.727	3.257	5.913	2.486	2.296	43 ⁵⁾	⁵⁾ 8.617	33.682
1883. évi kataszteri nyilvántartás	10.194	1.743	3.414	5.988	2.549	2.838	43	6.913	33.682
1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel ...	15.469	2.343	2.873	⁶⁾ 608 ⁷⁾ 224	1.655	3.178	87 ⁵⁾	⁵⁾ 1.541 5.704	27.978 5.704
1909—1913. évi kataszteri kiigazítás	9.906	5.396	2.446	1.586	1.386	3.111	51	9.800	33.682
1925. évi birtokstatisztika	9.527	5.438	2.411	1.573	1.345	3.105	51	10.232	33.682
1930. évi kataszteri nyilvántartás	8.608	5.253	2.132	1.210	1.004	3.285	61	12.201	33.754
1931. évi kataszteri nyilvántartás	8.361	5.349	2.092	1.151	1.75	3.169	22	12.376	33.695

Az 1. számú tábla a fővárosban levő termőterület művelési ágak szerinti megoszlását különböző időpontokban tünteti fel. E pár számsorból a főváros gazdasági viszonyainak nagyarányú átalakulása tükröződik vissza, különösen, ha azokat a mezőgazdaság történetének adataival is egybevetjük. Legszembetűnőbb a szőlők területének csökkenése, mert évszázadokon keresztül a bortermelés volt Buda és Óbuda lakosságának főfoglalkozása. Az 1828. évi 6304 kat. hold a filloxera pusztítása miatt 1895. évben 224 hold parlagra és 608 hold új ültetésre zsugorodott össze. A szőlők felújítása után e terület a réginek $\frac{1}{4}$ -ére emelkedett ugyan, de a háború óta a külterjes kitelepülés, másfelől a borárak esése a szőlők területét megint egyre szűkebbre szorítja. Az erdők állaga 1784—1852. évek közt 708 kat.

¹⁾ Nádasal. — ²⁾ Réttel. — ³⁾ Nincs adat. — ⁴⁾ Lásd szántónál. — ⁵⁾ Kombinált adat. — ⁶⁾ Új ültetés. — ⁷⁾ Parlag.

holddal növekedett, főképen a pesti futóhomok befásítása miatt, ami a mult század elején indult meg erősebben. A budai és óbudai magánerdőkből azonban a 60—70-es években cca 800 holdat kiírtottak, hogy szőlőt és gyümölcsöt telepítsenek helyére. Az 1875. évi nagy felhőszakadás után aztán, mely a hegyoldalokról a szőlőtőkékét a talajjal együtt hordta le, a hatóság nemcsak az erdőírtásnak vetett gátat, hanem a feltétlen erdőtalajok befásítását is megkezdte. Ettől fogva állandóan növekedik az erdők területe. A kert, ami 1788-ban a nádassal együtt csak 925 holdnyi volt, állandó emelkedéssel napjainkig majdnem meghatszorozódott. Ennek egyrésze a családi házak körül fekvő kiskert, amivel 1927. évben a lakóházak 42·4%-a bírt s ez az arány a külterjes építkezés miatt egyre növekedik. A kipusztult hegyiszőlők területének egy részét gyümölcsfával ültették be és ez is növelte a kertek területét.

Az 1909—1913. évek között végrehajtott kataszteri kiigazítás pedig a magasabb adózás céljából a kertek közé sorozta a Pest körül fekvő jobb földeket, amelyeket a kertészek belterjes műveléssel és trágyázással javítottak meg. A rét területe részben azért esett le $\frac{1}{3}$ -ára, mert a lecsapolt humuszgazdag földeket feltörve, zöldségtermelésre használták fel. A szántóföld területe az 1784. évi 2779 kat. holdról a mult század végéig állandóan növekedett, részben azért, mert a kipusztult budai szőlők lankásabb oldalait, továbbá Pesten a homoki legelőket felszántották.

A 150 év előtti 9762 kat. holdnyi legelőnek a kataszter szerint $\frac{1}{9}$ -ed része maradt meg, valójában azonban ma már jóformán semmi sincs belőle. A főváros hatalmas közlegelői, amelyeken hosszú ideig a külföldre hajtott gulyákat és csordákat javították fel, a vasutak kiépülése után elvesztették eddigi jelentőségüket és ma a legkülönbözőbb célokra szolgálnak. A futóhomokon erdőt, szőlőt telepítettek, így létesült a Városliget és a Népliget is. Nagyrészüket szántónak törték fel, a közelebb fekvőkön pedig városrészek és gyártelepek épültek. Egyiknek-másiknak, így a Soroksári-út mellett az Alsóbikarétnak és Báránylegelőnek, Angyalföldön pedig a Felsőbikarétnak a neve még fennmaradt. A pesti közlegelő maradványát a katonaság bérli gyakorlótérnek s a rákosfalvai gazdák itt legeltetnek 100—150 állatot.

Figyelmet érdemel a nem termő, illetve földadó alá nem eső terület alakulása is. Ezt egyik-másik forrásunk nem tüntette fel s úgy kellett kiszámítani, hogy az összes területből a termőket levontuk. Így 1784-ben hozzávetőleg 5600 kat. hold nem esett adó alá, ennek azonban akkor csak kisebb része volt út, tér, házhely stb., a nagyobb része mocsárból és homokbuckából állott. Ezeknek hasznosítása után azután 1852-ig csökkent az adómentes terület, amely utóbb a város terjeszkedése arányában megint állandóan növekedik és 80 év alatt a $2\frac{1}{2}$ -szeresére emelkedett. Ez a kataszterben feltüntetett 12.375 holdnál ma sokkal több, mert az évenkénti mező-

gazdasági termésösszeírások az utóbbi esztendőekben csak 7—8000 hold körül tüntetik fel a szántóföldet és 1500 holdnyi rétről, 750 hold szőlőről, tehát a 2. táblán közölt kataszterben feltüntetetténél jóval kevesebbről szólnak. A különbözet a mezőgazdasági művelés alól kivonva beépült avagy házhely céljára felosztásra került. A háború óta mind nagyobb mérvű elaprózást mutatja az is, hogy a kataszteri birtokívek száma 1913. évtől 5000 darabbal növekedett, a telekkönyvi betéteké pedig 44 ezerre, a birtokrészleteké, a házastelkek beszámításával, 52 ezerre emelkedett. A művelésiágakban történt változásokat be kell ugyan jelenteni a pénzügyi hatóságnál, ez azonban sokszor elmarad avagy több évi késedelemmel történik, a mezőgazdasági összeírásokban azonban az ily parcella többé nem szerepel.

A gazdálkodók művelt területe ma kb. 11 ezer kat. hold, ezenfelül mintegy 2000 kat. hold zöldségesföld és házikert van Pesten a város és a magánosok kezén, Budán pedig 3000 kat. hold gyümölcsös és házikert, túlnyomóan a középosztálybeliek birtokában. A mezőgazdasági művelés alatt nem álló terület tehát a valóságban ma cca 14.500 kat. hold, az összes terület 43·2%-a, ami a kataszterinél 2125 holddal több. Az 1. számú táblából pedig kitűnik, hogy a bejelentések hiányossága mellett is 1913. év óta a nemtermő terület 2575 kat. holddal növekedett.

Budapest határa könnyebb tájékozódás céljából dűlőkre van felosztva. A budai és óbudai részen ezek a törökidő előtt magyar nevet viseltek, de a hódoltság megszűnése után betelepített külföldiek a határrészeknek többnyire német nevet adtak. Buda város tanácsa azután 1847-ben *Döbrentey* Gábor tud. akadémiai tagnak régi okiratok adataival megvilágított javaslatára elhatározta, hogy »a határ völgyeit és bérceit a régibb vagy újabb történelem némely időszakaira és eseményeire emlékeztető nevekkel díszíti, hogy a nemzetté egybeolvadásra intse mindazokat, akik ama tájakon örvendeznek vagy azokat a szorgalom verítékével hasznosítják.« E határozat alapján 1848. óta használt dűlőnevek egy része a következő.

Árpádorom (Kecskehegy): régi okiratok gyakran említik, hogy a honfoglaló vezér alatta van eltemetve, de mindenestre kedvelt helye lehetett. A pogány magyarok mindig vízfő, séd, kút, szikla mellett áldoztak, a hegy alatt fakadó forrás pedig oly bővízű, hogy nyomban malmot hajt. *Bátori-hegy* (Hárshegy): Bátori az első magyar bibliafordító pálos barát volt és e hegy alatt állott a pálosok 1300 körül épült kolostora, amely Remete Szt. Pál tetemeit őrizte. *Csatárka*, *Csillebérc* és *Dobogó* régi okmányokban szereplő neve visszaállítva. *Istenhegy* (Svábhegy): régebben Baráthegy vagy Papphegy volt. *Kőérherek* (Kamaraerdő): régi oklevelekben Kőér, mely azóta erdősítve van. *Kurucles*: II. Rákóczi Ferenc kuruc csapatai itt tanyáztak. *Mátyáshegy*: a népnyelv Mátyás királyról így nevezte régen. *Nádorkút*: József nádor ivóvizét naponta innen hordták. *Németvölgy*: a felszabadító

német vitézek emlékezetére. *Nyék* (Állatkert): a régi oklevelekben ily néven szerepel. *Örsöd* (széles mocsár és tabáni legelő): tábori örshely volt. *Pasarét* (Disznórét, Zsírdomb): az egykori budai pasákról elnevezve. *Petneházi rét*: a visszafoglaláskor Buda várfokára elsőként feljutott vitéz emlékére. *Pozsonyi rét* (Jánoshegy): a város legrégebbi határjárási jelentésében szerepel e néven, azzal az indokolással, hogy innen Pozsony orma látható. *Rézmdl* (Kálvária, Kőbánya): 1394. évi okmányban ily néven említik. *Sasad* (Polgárhegy): régi okmányokban szereplő Sasad nevű falú állott a helyén. *Szemlőhegy* (Józsefhegy): az 1686. évi ostrom idején az északi sereg ör- és szemlész-helye volt. *Törökvész* (Rókushegy, Ökörret, Kővérret, Pálvölgye): Buda felszabadításakor sok török katona pusztult el itt. *Tündérhegy*: a csodaszép kilátásról. *Vezérhalom* (Reitzenköpf): a rác családok közös birtoka volt s később magánkézre került. Az ostrom idején Lotharingi Károly herceg vezéri sátra állott itt. *Vérhalom* (Ferenchegy): ide temették a Zsigmond alatt kivégzett Konth István vitézt és 32 társát, továbbá egyidőre Hunyadi Lászlót is. E nevek egyrésze a dülők egykori mezőgazdasági használatát is megvilágítja.

Közigazgatás szempontjából a főváros egész területe kerületekre van felosztva s az ezek élén álló előjárók hatáskörébe tartozik a mező- és erdőrendészet és bíraskodás. A kerületi állatorvosok intézik az állategészségügyet és ők vezetik az évenként tavasszal tartott haszonállat-összeírásokat.

A mezőőri szolgálatot a székesfőváros erdő- és mezőgazdasági hivatala alá tartozó mezőőrök látják el. A külső terület négy felügyelő vezetése alatt 33 mezőőri járásra van felosztva. Ebből 3 felügyelő alatt 21 járás van a jobboldalon és egy felügyelő alatt 12 járás az V—X. kerületben. A rendészeti szolgálat mellett a mezőőrök végzik a bevetett és learatott terület s a szüreti eredmények összeírását, továbbá az időnkinti statisztikai felvételeket, így a gyümölcsfák, baromfiak, tejelő tehenek, trágyázott területek összeszámlálását is. Statisztikai szempontból hátrányos azonban az, hogy az I—III. kerületben a közigazgatási beosztástól eltér a mezőőri járások területe. Utóbbiaknak arányos elosztása céljából ugyanis a II. kerületi felügyelőhöz osztottak be az I. és III. kerületekből több mezőőri járást s azok határa gyakran két kerület közt oszlik meg. Ezért a mezőőri járások szerint összeírt és felügyelőségenként összesített adatokból az egyes közigazgatási kerületek statisztikája össze nem állítható.

A jövőre nézve kívánatos, hogy a mezőőri járásokat a közigazgatási kerületek határainak figyelembevételével osszák be. Különösen időszerű ez mostanában, amikor az 1930. évi székesfővárosi új törvény értelmében 4 új közigazgatási kerület létesül és pedig a XI. és XII. számú az I. kerület külterületén, a XIII. és XIV. számú az V., VI., VII. kerületek külső részén.

2. tábla. Budapest területe művelési ágak és közigazgatási kerületek szerint az 1932. évi kataszterben.

Adóhivatali kerület száma	Birtokterületek száma		Szántó		Kert		Rét		Szőlő		Legelő		Erdő		Mészes		Adó állá nem eső		Összesen	
	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold	100 □-öl	kat.	hold
I/A) kerület	7.611	1.728	4	634	13	488	7	797	14	71	4	333	3	—	—	934	15	4.988	12	—
I/B) »	7.890	845	12	1.279	4	315	12	40	1	80	7	1.270	2	—	—	1.296	3	5.127	9	—
II. »	3.506	230	6	407	—	22	12	23	2	19	6	359	2	—	—	557	10	1.619	6	—
III. »	11.230	2.438	1	746	11	449	5	238	7	275	—	671	15	—	—	1.543	10	6.363	1	—
IV. »	611	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	129	10	129	10	—
V/A) »	532	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	181	2	181	2	—
V/B) »	1.172	49	2	49	2	30	6	—	—	6	15	61	15	13	8	541	13	752	13	—
VI/A) »	561	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	9	104	9	—
VI/B) »	973	—	—	13	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	292	8	306	6	—
VI/C) »	3.518	302	—	412	13	125	4	—	1	39	3	11	6	—	—	1.164	9	2.055	4	—
VII/A) »	526	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	109	5	109	5	—
VII/B) »	841	—	—	2	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	176	14	179	4	—
VII/C) »	4.492	100	10	813	10	50	12	—	—	15	—	4	4	6	7	683	—	1.673	11	—
VIII/A) »	716	—	—	1	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	147	8	149	1	—
VIII/B) »	1.602	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	420	14	422	2	—
IX/A) »	396	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	88	7	88	7	—
IX/B) »	1.171	216	2	149	2	5	9	—	—	384	8	183	15	—	5	988	3	1.927	12	—
X. »	4.656	2.451	2	837	6	604	6	51	11	283	4	273	8	1	4	3.015	—	7.517	9	—
Összesen	52.004	8.361	7	5.348	14	2.092	9	1.151	4	1.174	15	3.169	6	21	8	12.375	12	33.595	11	—

A mezőri járasok és a felügyelői körzetek ennek megfelelő új beosztásával azután a *mezőgazdasági statisztikai felvétel módját az eddiginél helyesebb alapokra kell fektetni*. Elsősorban mellőzendő a fővárosban a központi statisztikai hivatalnak ama könnyítése, hogy az 5 kat. holdon aluli gazdaságok bevetett és learatott területe újabban csak becsléssel megállapítva, egyesítve irandó össze. Budapesten ugyanis a bérleti és tulajdoni gazdaságok túlnyomó többsége két-három kat. holdnál nem nagyobb terület, de belterjes művelése és a nagyarányú korai zöldségkertészet miatt jelentősége és terméseredménye a 10—20 holdas falusi gazdaságokét messze felülmúlja. *A fővárosban épen az 5 holdnál kisebb kertgazdaságok érdemelnek különös figyelmet s az eddiginél is részletesebb statisztikai feldolgozást.* A városi lakosságnak friss zöldséggel, tejjel, gyümölccsel ellátása terén ezeknek szerepe folyton növekedik és az *ellátás biztosítása, másfelől pedig a túltermelés megelőzése céljából fontos követelmény az, hogy az összes kertészetek és gazdaságok bevetett területe évenként gondosan összeírva és széles körben idejében közölve, az adatok a termelés és értékesítés irányítására szolgáljanak.*

A részletes és pontos statisztikai felvételnek Budapesten különösen sok akadálya van, de azok jövőben leküzdhetők. A főváros mezőgazda lakossága állandóan változik s a bérletek átruházása gyakori. Sokan csak mellékfoglalkozásként gazdálkodnak s a munkaviszonyok változása szerint hagyják abba azt vagy kezdenek újból hozzá. Lakóhelyük a földtől messze van, az új bérlő nevét és lakóhelyét pedig kipuhatolni nehéz. Ugyanez áll a sok apró parcella tulajdonosaira is, akik hol maguk kezelik, hol bérbeadják földjüket, máskor pedig a magukéhoz még bérelnék is egy-két holdat s az összeíráskor egyszer a birtokosok, máskor a bérlők csoportjában szerepelnek. A gazdaságok területe szintén folyton változik, különösen az utóbbi évtizedben, mikor a birtokrészek eladása gyakori s a statisztikát készítő mezőir a bejelentési kötelezettség hiányában minderről többnyire későn és hibásan értesül. Elsősorban nem ismeri művelési ágankint az egyes gazdaságok pontos területét, sok esetben új tulajdonosának, bérlőjének nevét, lakóhelyét, foglalkozását sem. A birtokos gyakran messze lakik, a város másik végén vagy falun és olykor külföldön. Másfélezer gazdálkodó a szomszédos községekben él s az is gyakori, hogy egy 100 □-öles szőlőföldnek 5 társtulajdonosa van. Az elvetett termelvények neme szintén sűrűn változik. Ha egy zöldségfélének bármily ok miatt alacsony ára van, a másik évben már több százan hagynak fel vele. Ha pedig felmegy a piaci ára, a következő esztendőben megint sokan fognak termeléséhez. Egy pontos kertészeti statisztika azonban ennek is elejét veheti. Sok nehézséget okoz a köztesnövények és az évente többször bevetett területek helyes összeírása is, azért ezekről az országotól eltérő, részletesebb statisztika készítendő.

E nehézségekre és hiányosságokra rá kellett mutatni annak megvilágítása céljából, hogy a mezőőrök összeírásain alapuló eddigi adatok mennyire értékelhetők. Figyelembe kell venni továbbá azt, hogy a *mezőőrök összeírásai csupán a szántófölddel bíró gazdálkodók állományára vonatkoznak*, ellenben a szántóföld nélküli baromfitenyésztők vagy a gyümölcsöskerttel, lefejtő tehenészettel bíró s a gazdálkodást mellékesen űző termelők adatai összeszámlálásra rendszerint nem kerültek. Ez utóbbiaknak gyümölcsfa-baromfi- stb. állománya azonban jóval meghaladja az összeírtakét. A teljesség kedvéért *kíváncsú az, hogy jövőben a statisztikai felvételek minden kertészkedőre, baromfitenyésztőre s más termelőre kiterjeszkedve készüljenek*. A statisztika további nehézsége az, hogy a földterület mértékegysége nemcsak a magánéletben, hanem a hivatalos használatban is különböző. A telekkönyv és a kataszter 1600 □-öles holdban, a legtöbb statisztikai kiadvány hektárban, a gazdaközönség és a város pedig 1200 □-öles magyar holdakban számít.

E mellett több középbirtokos a bérösszeget, hogy az kisebbnek tűnjék fel, 1000 □-öles kisholdakban szabja meg. Ennyiféle számítás és átszámítás könnyen hibás eredményekre vezethet. E tanulmányban a hold mindig 1600 □-öles, egyes adatok azonban hektárban vannak közölve, amint azok az állami és a városi statisztikai hivatal kiadványaiban szerepelnek.

Budapest földtani viszonyai és termőtalaja.

A budai hegység akként keletkezett, hogy a körülötte fekvő területek a felsőkréta korszakban lesüllyedtek. Tehát nem a hegyek emelkedtek ki a síkság fölé, hanem ez szakadt a hegység alá. A mai hegység szintén süllyedt valamit és ettől összeropedezett. Mindez a földkéreg időnkinti összehúzó-dásával függ össze, épúgy, mint az a nagy repedés vagy törés is, amely Óbudától Lágymányosig húzódik és Budapest területét is egy dombos, hegyes nyugati és egy sík fekvésű keleti részre osztja. Budapest alapközetei e területet egyes korszakokban elborító tengerek és tavak lerakódó üledékeiből még a hegyek képződése előtt keletkeztek. A későbbi süllyedések vagy törések következtében a rétegek egymás fölé vagy alá kerültek, úgyhogy sok helyen az alsó, régiebb réteg jutott felszínre. Budapest földtani összetételét ez teszi oly változatossá és egyben nehezen áttekinthetővé.

A főváros határát felépítő s a legsűrűbben előforduló kőzetek közt a felsőtriász korszak tengeréből rakódott le előbb a dolomit, majd a dachstein-mészkö. A dolomit sok helyen festői sziklákat alkot, minők a Hármashatár-hegy, Sashegy és a két Gellérthegy. Világos, fehéres-szürke színű, tele repedésekkel, a napfény és a fagy behatására pedig darává és lisztté hull szét. Előbbit a kerti utak fedésére, utóbbit pedig budai kőpor néven súrolásra

és földfesték készítésére használják. Legismertebb feltárási helye a Kispellérhegy. A dachsteinmész-kő fehér, néha sárgás, tömött kőzet és a dolomittól abban különbözik, hogy a sósavra erősen pezseg. Mészégetésre, útburkolásra igen alkalmas. Előfordul a Hárshegyen, a Remetehegyen és a Jánoshegy tetején.

A krétakorszakban végbement hegyképződés után a lesüllyedt medencében újból megjelent a tenger és egyre magasabbra emelkedve, a budai hegyeket egészen elöntötte. A dachsteini rétegre aztán édesvízi, majd nummulites mész-kő rakódott le, erre pedig, különösen Ürömtől a Svábhegyig bryozoás márga került, amelynek kőzeteit a kispellérhegyi és a szépvölgyi bányákban fejtették ki, a farkasvölgyi bánya szarúköves rétegét pedig malomkőnek használták. A későbbi alsó oligocén tenger lerakódásából keletkezett a hárshegyi homokkő, a budai márga és a kiscelli agyag. A budai Hárshegyről, egyik előfordulási helyéről kapta nevét az első, amelynek kőve építésre igen alkalmas. A budai márga a Várhegyet alkotja s a Sváb-, Sas- és Gellért-hegyet veszi körül. Cementgyártásra használják s az újlaki Melocco-gyár ezt dolgozza fel. A budai márga fölé került a kiscelli agyag, mely az óbudai búcsújáróról, mint jellegzetes lelőhelyről nyerte nevét. Téglaegetésre kiválóan alkalmas és ezért ahol felszínre kerül, ott többnyire téglagyár van vagy volt, mint a Pasaréti-út elején, továbbá a budai és a kelenföldi jégpályák és sporttelepek s a központi statisztikai hivatal parkja helyén. A miocén korból valók azok a mélyebb kavicsrétegek, melyek a kőbányai kutak részére szolgáltatják a vizet. A főváros területének délibb részén fordul elő a lajtamész-kő, erre rakódott le a szarmatamész-kő, amelyet építésre kiválóan alkalmas anyagáért Kőbányán sokáig bányásztak. E bányának mélybevágott, tágas üregeit ma a sörgyárak, gombatenyésztők és a borkereskedők pincének használják.

Később, amikor a pontusi időben az itt elterülő beltenger az óceántól elszakadt és az Alföldön a levantei korszak nagy édesvízi tavai keletkeztek, Budapest egykori területén nagyfontosságú földtörténeti esemény folyt le: a győri medence víztömege Visegrádnál áttörte a vulkánikus eredetű sziklagátákat és medret ásott a Duna számára. A hegyszorosból lezuhanó óriási vízmennyiség hatalmas kavics-tömeget görgetett magával és így keletkezett a pesti oldalon a levantei kavicsból álló törmelékkúp. Ebben az időben a Duna szintje a mainál 30—40 méterrel magasabban állott, mert kavicsrétegeit a hegyoldalakon ily magasságban megtaláljuk. Ebben a korszakban rakódtak le a Kőbányával szomszédos pestszentlőrinci 20 méter vastagú kavicsrétegek is. A Svábhegy tetején a pontuszi korban, az alacsonyabb fekvésű helyeken pedig a későbbi pleisztocén időben meszes hévforrások fakadtak fel és ezeknek lerakódásából keletkezett a mésztufa. E szürke-színű, likacsos kőzet a Várhegyet borítja, de megtalálható a Svábhegyen, a Gellért- és Péterhegyen s a Lipótmezőn is. Mint jó építőkövet használják.

Buda dunamenti síkterületein az egyre szűkebb mederbe szoruló folyó jelenkori alluviális hordaléka: kavics, homok és öntésiszap fedi a pontusi réteget és a termőföld altalaját többnyire ez utóbbi alkotja. Óbuda alatt azonban nem nagy mélységben mindig megtaláljuk a kiscelli agyagot, ami itt igen vastag rétegzetű. Míg Óbudán a kiscelli agyag több helyen a felszínen van, a lesüllyedt Alföldön igen mélyen fekszik, így a városligeti artézikút fúrásánál 580 méternél akadtak reá s 320 méter vastagságú rétege alatt találták csak meg a budai márgát. 916 méter mélységben egy 85 cm vastag szénrétegre is bukkant a fúró és csak 917 méter mélységben érte el a dolomitot, amiből a hévvizet kapjuk.

A lösz szintén a pleisztocén korszakban rakódott le, de oly időszakban, amikor az éghajlat hazánkban szárazzá, félsivatagivá változott. A gyöngye és ritka növényzet a málló kőzetek porát nem tudta lekötni s így azt a szél elhordta. *A hulló porból vastag löszréteg keletkezett, ami a budai hegyek között a legtöbb helyen, különösen Óbudán és a Zugligetben megtalálható s többnyire a kiscelli agyagréteg felett van.* A lezuhanó hegyivizek meredekfalú, mély árkokat vájtak e löszrétegbe. A pesti oldalon nem találni löszet, de annál több *a futóhomok, aminek képződése a lösszel egyidőben kezdődött.* A Duna egykori törmelékkúpjaiból és fövényhegyeiből hordta szét a homokot az Alföldre. A finomabb, könnyebb szemcséket távolabb, a nagyobb, nehezebb kvarcsemeket közelebb rakta le, részben a Pest körül fekvő síkságon. Mint-hogy ezeknek elmállása lassúbb, mint az apróbb szemeké, a sivatagi növényzet nem tudta megkötni, átalakítani, humuszossá tenni, ezért a szelek állandóan ide-oda hordták a futóhomokot. Az északnyugat-délkeleti főszelel-irányban mély árkokat vágtak beléje s ettől homokbuckák, dombok keletkeztek.

Alig 100 esztendeje annak, hogy a Pest határában állandóan mozgó és a várost porfelhőbe borító futóhomok megkötése és befásítása megindult. A Városliget táján, majd később a határmentén ültetett erdők azóta egyre jobban megkötik és megállítják a homokot és a termőtalaj növényzetét a korábban gyakori eltemetéstől megvédik. A szőlő- és más mezőgazdasági kultúra alá került egykori homokpuszták és legelők talaja az állandó gondozás, trágyázás s a növények korhadása következtében egyre sötétebb színűvé, humuszosabbá, összeállóbbá és könnyen művelhetővé, jól hasznosítható termőtalajjává változott. Pest határában megtaláljuk a néhol még 50 évvel ezelőtt elterülő egykori mocsarak erősen humuszos talaját is, ami helyenkint tőzeges természetű, legtöbbnyire azonban fekete homoktalaj. Ez a futóhomokkal ellentétben mindig meszes és sósavval leöntve pezseg. Ha árvizektől védve van, akkor kitűnő termőföldet ad. A Rákospatak völgyében helyenkint még vannak kisebb mocsaras nádasok, ezeket a most folyó vízszabályozás hamarosan eltünteti s ezzel újabb területek jutnak művelés alá.

A dolomit magaslatait rendszerint nem borítja termőföld s rajtuk jellegzetes sziklai növényzet található. Ahol erdő fedi a dolomitot, ott a talaj sekélyrétegű, kötörmelékes, sötétbarna vagy feketeszínű agyag. A mészkő is többhelyütt kopár és ahol erdő borítja, ott a talaj ugyanolyan, mint a dolomiton: többé-kevésbé vékonyrétegű, helyenkint a sok humusztól fekete, általában azonban vereses vagy barnaszínű agyagtalaj. A budai hegyek mészkövein és dolomitjain, főleg a tetőkön, sajátságos fekete, egészen pornemű, teljesen mészmentes talaj van, melyet fű borít.

A mezőgazdaság s különösen a szőlő- és gyümölcsstermelés szempontjából jelentősebb a budai márga és a kiscelli agyag mállásából keletkezett termőtalaj. Ezt a világosbarna színű, erősen meszes és agyagos talajt a magasabb fekvésekben és az északi lejtőkön lomberdő borítja, míg a déli lejtőkön kitűnő szőlőt és gyümölcsöt terem. A legjobb szántóföldeket a budai hegyekben igen elterjedt lösz szolgáltatja, mely az alacsonyabb dombvidékeket helyenkint nagy vastagságban borítja. Sárgásszínű, igen laza talaj ez. A lösz hajdan erdő borította s az erdei növényzettől a lösz felszíne szürke vagy szürkésbarna színű talajjá alakult át. Az erdőben az évente lehulló lomb korhadása révén keletkezett humuszos anyagok a lösz legfelső rétegéből egyéb sókkal együtt a színező vasvegyületeket is kioldották. Ezek a talajban az esővízzel lefelé vándoroltak és amint egy kevésbé kilúgozott részlethez értek, újból kicsapódtak. És ezt a réteget vörösszínűre festették.

A vörös réteg alatt az el nem változott sárgásszínű lösz található. Idők folyamán az erdőt csaknem mindenütt letarolták a löszről, annak felső részében a vörössáv azonban az egykori erdő emlékeként megmaradt. A löszterületek szántóföldjei igen tarka képet nyújtanak s a világosbarna talajt vörös, máshelyütt meg sárga foltok tarkítják. Ezek úgy keletkeztek, hogy az esővíz elvitte az eredeti feltalajt s ennek következtében az eke a lejjebb fekvő vörös vasas réteget, sőt nagyobb vízmosásnál még a mélyebben fekvő, el nem mállott lösz is felszínre hozta. Ennek talaja igen termékeny.

A Kelenföldön, a keserűvíztelepek szomszédságában valódi sóstalajokat is találunk, amelyeknek nagy sótartalmát jellegzetes növényzetük, a sziki lelleg és a tengeri útifű is tanúsítja.¹⁾

Budapest termőtalajának dűlők, művelési ágak és kataszteri osztályok szerint különböző minősége, lejtése, nedvességi foka, továbbá a termőréteg mélysége és az altalaj összetétele felől a *földadókataszter készítésekor az egyes földrészteltek osztálybasorozásánál alapulvett úgynevezett mintatérjegyzék nyújt tájékoztatást.*

¹⁾ Dr. Ballenegger Róbert egyetemi m. tanár talajvizsgálatai alapján.

A 3. sz. táblázat az 1875. évben megkezdett kataszteri felvétel során 1882-ben készült, majd az 1909. évi V. t.-c. alapján helyesbített buda-pesti mintatérjegyzék fontosabb részét közli. Ez a Budán, Óbudán és Pesten külön-külön, minden egyes művelési ág és kataszteri osztály számára hivatatosan kijelölt mintaterületek részletes leírását adja. Az 1875—1882. évi felvétel és az 1909—1913. évi kiigazítás alkalmával minden egyes birtokrészt abba a kataszteri osztályba soroztak, amelyiknek mintaterületével az leginkább megegyezett. A becslőbiztosok által 50 évvel ezelőtt készített és 1909-ben csaknem változatlanul újból elfogadott mintatérjegyzék megjelölései a talajtan mai szakkifejezéseitől eltérnek ugyan, de eléggé jellemzők és érthetők s újabb, jobb talajleírás hiányában felhasználhatók. Foglalkoznunk kell velük a miatt is, mert az adózás alapja még mindig ez az osztálybasorozás. Feltehető, hogy a felvétel az ország központjában fokozott szakértelemmel és lelkiismeretességgel s gondos ellenőrzés mellett történt. A mintatérjegyzék két utolsó rovata a mintául használt parcellák új és zárjelben a régi helyrajzi számait, dűlőmegjelölését és 1909. évi tulajdonosának nevét közli s ezek alapján a talajleírások és osztálybasorozások helyessége ma is elbírálható. A talajminőség változását néhol szintén meg lehet állapítani.

A mintatérjegyzék alapján készített 4. sz. táblázat áttekinthetően mutatja azt, hogy a legjobb, a közepes és a leggyengébb jövedelemosztálynak és földminőségnek megfelelő mintaterületek mely dűlőkben fekszenek. Nem azt jelzi, hogy a megjelölt dűlőben minden szántóföld, hanem hogy a szántóföldek jelentős része ugyanolyan minőségű. Az 5. és 6. táblázat azt mutatja, hogy az 1909—1913. évek közt végrehajtott kataszteri kiigazítás hány holdat sorozott az egyes osztályokba s ezeknek holdankinti átlagos tiszta jövedelme hány korona?

Budapest vízrajzi viszonyai.

A folyamszabályozás előtt a Duna medre a mostaninál sokkal szélesebb volt. Egyik ága pedig, az ú. n. Nagyarok, melyet a múlt század elején a »váci töltéssel« vágtak el, a Vízafogó környékétől a Csengery-utca, Dohány-utca, Röck Szilárd-, Mária- és Rákos-utca táján haladva a Boráros-térnél végződött.

Egyidőben a víz nemcsak Lágymányost, hanem Óbuda és Pest nagyrészt szintén gyakran elöntötte és szigetként emelkedett ki a magasabban fekvő Belváros, amelyet Mátyás király idejében, sőt Bél Mátyás 1738. évi földleírásának térképe szerint 200 év előtt is mindenfelé mocsarak vettek körül. Ezek később a Duna szintjének süllyedése, továbbá feltöltések és folyamszabályozások következtében kiszáradtak és humuszban gazdag talajt hagytak maguk után, amit kertészet céljára használtak, amíg területük be nem épült.

3. tábla. Budapest kataszteri
Buda (I—II.) kerület kataszteri mintatérjegyzéke.

Kataszteri osztály	Termőréteg mélysége láb ¹⁾	A mintatér termőrétegének leírása	Altalaja
<i>Szántó.</i>			
I.	2	Barnásszürke, gazdag televényű, homokkal vegyült agyag	Barnás, homokos agyag
II.	2	Barnásszürke, jó televényű, homokkal vegyült agyag	Szürkés agyag
III.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, homokkal vegyült televényes agyag	Szürke, homokos agyag Szürkés agyag
IV.	1 $\frac{1}{2}$	Szürke, homokkal és televénnel vegyült agyag	
V.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, homokkal és csekélyebb televénnel vegyült kavicsos agyag	Szürke kavicsos agyag
VI.	1	Szürke, részben sárgás, kavicsos és homokkal vegyült agyag	Kavicsos agyag
VII.	1	Sárgásszürke, kevés homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos agyag
VIII.	$\frac{1}{2}$	Sárgásszürke, részben vereses, kevés homokkal vegyült igen kavicsos agyag	Köves agyag
<i>Kert.</i>			
III.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke, homokkal vegyült televényes agyag	Szürke, homokos agyag
IV.	1 $\frac{1}{2}$	Szürke, homokkal vegyült csekély televényű agyag	Szürkés agyag
V.	1 $\frac{1}{4}$	Sárgásszürke, homokkal és kavicsos vegyült agyag	Kavicsos agyag
VI.	1 $\frac{1}{2}$	Szürke, homokkal vegyült, csekély televényű agyag	Szürke, homokos agyag
VII.	$\frac{3}{4}$	Sárgásszürke, kevés homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos agyag
<i>Rét.</i>			
I.	2	Barnásszínű, gazdag televényű, homokkal vegyült agyag	Barnás, homokos agyag
II.	2	Barnásszürke, jó televényű, homokkal vegyült agyag	Szürkés agyag
III.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, homokkal és televénnel vegyült agyag	Homokos agyag
IV.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, részben sárgás homokkal és televénnel vegyült agyag	Szürke, homokos agyag
V.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, homokos és csekélyebb televénnel vegyült kavicsos homok	Kavicsos agyag
VI.	1	Szürke, részben sárgás, kavicsos és homokkal vegyült agyag	Kavicsos agyag
VII.	$\frac{3}{4}$	Sárgásszürke, kavicsos, kevés homokkal vegyült agyag	Kavicsos agyag

¹⁾ Egy láb = 31·6 centiméter.

mintatérjegyzéke.

(Készült 1882-ben, helyesbítve 1909. évben.)

Kataszteri osztály	A mintatér lejtése, nedvességi foka s egyéb tulajdonságai	Az 1909. évi kiigazítás idején	
		Dűlő neve, régi és új hrsz.	Tulajdonos neve
Szántó.			
I.	Róna, egyenes fekvés, vízártól, hólétől ment. Középkötöttség, jó nedvtartó. Minden növényre alkalmas	Kelenföld (13976.) 3477.	Dreier János és társa
II.	Róna, egyenes fekvés. Vízártól, hólétől ment. Középkötöttség, jó nedvtartó. Minden növényre alkalmas	Kelenföld (13795.) 3545.	dr. Schwarcz Vilmos és neje
III.	Egyenes fekvés, középkötöttség. Jó nedvtartó, jó termőerő	Kelenföld (14044.) 3335., 3383., 3299.	Albecker Benedekné
IV.	Kissé lejtős fekvés, középkötöttség és nedvtartósság. Középtermőerő	Hosszúrét (11697.) 1840.	Ritter Mátyásné
V.	Lejtős fekvés, erősebb kötöttség, közepes nedvtartósság és termőerő	Sasad (12021/1.) 2204.	Sattelberger János és tsa
VI.	Lejtős fekvés, erősebb kötöttség, csekély nedvtartósság, gyenge termőerő	Istenhegy (9597.) 9670.	dr. Bernát István
VII.	Oldalas fekvés, erős kötöttség, igen kevés nedvtartósság. Gyenge termőerő	Szép völgy (5130.) 15.978.	Zobel Lajosné és társai
VIII.	Oldalas, meredek fekvés, erős kötöttség. Rossz nedvtartósság és termőerő	Szép völgy (5176/1.) 15964—5.	Weicelgärtner Vincéné és tsa
Kert.			
III.	Egyenes fekvés, középkötöttség. Jó nedvtartó. Kúttal, csatornával ellátva zöldségtermelésre való	Nyék (7280/2.) 11376.	Röck Gyula és neje
IV.	Egyenes fekvés, csekélyebb kötöttség és nedvtartósság. Kút, csatorna van, zöldségtermelésre szolgál	Virányos (8112/2.) 10505.	Haggenmacher Károly
V.	Fensík, egyenes fekvés, erősebb kötöttség, gyengébb nedvtartósság, középtermőerő. Gyümölcsös	Istenhegy (9311.) 9159.	dr. Berger János
VI.	Egyenes fekvés, középkötöttség, nedvtartósság és termőerő. Leginkább díszkertnek használva	Belsőség (1594.) 6957/1—2.	Abaffy Gyula
VII.	Lejtős fekvés, erős kötöttség, igen csekély nedvtartósság, gyenge termőerő. Értéktelen fákkal	Mátyáshegy (4943.) 16100.	özv. Nachodil Adolfné és tsa
Rét.			
I.	Lapos fekvés, közepes kötöttség, kedvező nedvtartósság, jó termőerő. Biztos termés jóminőségű füvel	Kelenföld (14051/1.) 3346., 3409/1.	Strausz Ferencné és tsa
II.	Lapos fekvés, közepes kötöttség, kedvező nedvtartósság, jó termőerő	Kelenföld (14062.) 3349.	Mészáros Ferenc
III.	Lejtős fekvés, középkötöttség és nedvtartósság, jó közepes termőerő, jóminőségű füvezet	Kőérberek (15634/2.) 205., 209.	Helly József
IV.	Lapos fekvés, középkötöttség, túl nedvbőség, közép termőerő. Középmínőségű ritkás füvezet	Örsöd 1073. (14704/10.)	Saxlehner András
V.	Lejtős, oldalas fekvés, erősebb kötöttség, gyengébb nedvtartósság. Jóminőségű fű, közepes termőerő	Virányos (8199.) 10500/1.	Zsigray Pál és neje
VI.	Oldalas fekvés, erős kötöttség, gyenge nedvtartósság. Gyengébb termőerő, jó füvezet	Istenhegy (9163.) 9489/1—3.	kk. Bródy Dániel és tsa
VII.	Oldalas fekvés, erős kötöttség, sok nedvtartósság. Gyenge termőerő, jó füvezet	Istenhegy (9410/6.) 9256.	özv. Cotry Saléz Ferencné

3. tábla. Budapest kataszteri
Buda (I—II. kerület) kataszteri

Kataszteri osztály	Termőréteg mélysége láb ¹⁾	A mintatér termőrétegének leírása	Altalaja
<i>Szőlő.</i>			
I.	2	Feketésbarna, gazdag televénnel és homokkal vegyült agyag	Homokos, sárga agyag
II.	2	Barnásszürke, homokkal vegyült, jó televényű agyag	Homokos agyag
III.	1½	Szürke, részben sárgás, televénnel és homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos, sárga agyag
IV.	1¼	Szürke, sárgás, kavicsos homokkal vegyült agyag	Kavicsos agyag
V.	1¼	Barnásszürke, kavicssal vegyült homokos agyag	Kavicsos agyag
VI.	1	Szürke, részben sárgás, homokkal vegyült kavicsos agyag	Köves agyag
VII.	¾	Sárga, részben vöröses, kevés homokkal vegyült igen kavicsos agyag	Köves agyag
<i>Legelő.</i>			
III.	1¼	Barnásszürke, homokkal vegyült, részben kavicsos agyag	Sárga, kavicsos agyag
IV.	1	Szürke, részben sárgás, csekély homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos agyag
V.	¾	Szürke, részben fehéres, csekély homokkal vegyült köves agyag	Köves agyag
VI.	¼	Sárgás, részben fehéres, kevés homokkal vegyült köves agyag	Igen köves agyag

Óbuda (III. kerület) kataszteri

<i>Szántó.</i>			
I.	2	Barna, gazdag televényű, homokkal vegyült agyag	Barna, homokos agyag
II.	1¾	Barnás, eléggé jó televényű, homokkal vegyült agyag	Homokos agyag
III.	1½	Barnásszínű, iszapos, igen kevés kavicssal vegyült, homokos és televényes agyagtalaj	Szürke, homokos agyag
IV/a	1½	Szürke, iszapos homokkal és kevés kavicssal vegyült agyagtalaj	Kavicsos agyag
IV/b	1½	Szürke, televényes homok, kevés agyagtartalommal	Kavicsos agyag
V.	1	Szürke, homokkal és kavicssal vegyült agyagtalaj	Homokos, kavicsos agyag
VI.	1	Szürke, kevés agyaggal és kavicssal vegyült homoktalaj	Kavicsos homok
VII.	¾	Szürke, kevés agyaggal és kavicssal vegyült homoktalaj	Kavicsos homok
VIII.	¼—½	Sárga, kötőrmelékes, homokos agyag, gyenge termőerővel	Kötőrmelékes, sziklás

¹⁾ Egy láb = 31·6 centiméter.

mintatérjegyzéke. (Folytatás.)
mintatérjegyzéke. (Vége.)

Katasz- teri asztály	A mintatér lejtése, nedvességi foka s egyéb tulajdonságai	Az 1909. évi kiigazítás idején	
		Dőltő neve, régi és új hrsz.	Tulajdonos neve
Szőlő.			
I.	Szeliden lejtős fekvés, középkötöttség, jó nedvtartósság és termőerő. Gazdag növényzet, gyümölcsfa nélkül	Kelenföld (13639.) 4291—2., 4314.	Áldassy Antal és József
II.	Lejtős fekvés, középkötöttség. Jó nedv- tartósság és termőerő. Gazdag növény- zet, gyümölcsfa nélkül	Sashegy (12539.) 2647.	Hegyessy László és neje
III.	Lejtős fekvés, középkötöttség és nedv- tartósság, jó termőerő. Elég gazdag növényzet, gyümölcsfa nélkül	Gazdagrét (11867.) 1952.	Feldhoffer József
IV.	Oldalas fekvés, erősebb kötöttség, gyen- gebb nedvtartósság, közepes termőerő. Jó bortermő	Sasad (12536.) 2445.	Hegyessy László és neje
V.	Lejtős fekvés, középkötöttség, csekély nedvtartósság, gyenge termőerő	Sashegy (12609.) 2728/1—6	Futó István és társai
VI.	Oldalas fekvés, erősebb kötöttség, csekély nedvtartósság, gyenge termőerő	Törökkvész (6953.) 12424.	özv. Menschel Károlyné és tsa
VII.	Meredek fekvés, erős kötöttség, rossz nedv- tartósság, gyenge termőerő, silány növ.	Pösingermajor (11221.) 1401.	Rucknich János és társai
Legelő.			
III.	Lejtős, részben egyenes fekvés, közepes kötöttség és nedvtartósság. Közép- termőerő, jó füvezet	Szépvölgy (5164.) 15972.	Weicelgärtner Vincéné
IV.	Lejtős fekvés, erősebb kötöttség, gyengébb nedvtartósság, középtermőerő. Közép- minőségű füvezet	Szépvölgy (5173/3.) 15966.	Weicelgärtner Vincéné
V.	Oldalas meredek. Erős kötöttség. Rossz nedvtartósság. Gyenge termőerő, rossz füvezet	Szépvölgy (5117.) 15980.	Házmán Ferencné és társa
VI.	Meredek fekvés, semmi nedvtartósság. Rossz termőerő, rossz füvezet	Kőbánya (10438/1.) 8732.	Weisz Adolf és társai

mintatérjegyzéke. (Készült 1887-ben, helyesbítve 1909. évben.)

Szántó.			
I.	Egyenletes fekvés, középkötöttség, jó nedvtartósság és termőerő. Vízártól, hótól mentes	Filatori (6095/2.) 18847/3.	Óbudai rk. egyház
II.	Egyenes fekvés, középkötöttség, jó nedv- tartósság és termőerő. Vízártól, hótól mentes	Filatori (6714.) 18916.	Özv. Finály Józsefné és tsa
III.	Egyenes fekvés, középkötöttség, kellő nedvtartósság, jó termőerő	Törökkő (6008.) 19874.	Lang Mátyásné
IV/a	Egyenes fekvés, gyengébb kötöttség, közép nedvtartósság és termőerő. Zápork néha károsítja	Törökkő (6020.) 19950.	Heuthaller György
IV/b	Róna fekvés, közepes nedvtartósság...	Mocsáros (7459/1.) 23032.	Schäffer Rezső utóda
V.	Egyenes fekvés, gyengébb kötöttség és nedvtartósság. Duna áradásának kitéve	Homokos (8034/3.) 19333.	Karl János
VI.	Egyenes fekvés, gyenge kötöttség, csekély nedvtartósság, gyengébb termőerő. El- öntésnek kitéve	Lőpormalom (7936.) 23738.	Brill Ferenc
VII.	Oldalas, hullámos fekvés. Rossz kötöttség, semmi nedvtartósság, rossz termőerő. Vízmosásnak és elöntésnek kitéve....	Testvérhegy (2818.) 20581.	Forstner Ferencné
VIII.	Magasan fekvő oldal, kisebb-nagyobb meredekségű lejtővel	Testvérhegy (2812.) 20577.	Hechtl Alajos

3. tábla. Budapest kataszteri
Óbuda (III. kerület) kataszteri

Kataszteri osztály	Termőréteg mélysége láb ¹⁾	A mintatér termőrétegének leírása	Altalaja
<i>Kert.</i>			
III.	2	Barna, gazdag televényű, agyaggal vegyült homokos talaj	Barna homok
IV.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke agyaggal vegyült iszapos homoktalaj	Szürke homok
V.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, agyaggal vegyült homoktalaj	Agyagos homok
VI.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, agyaggal vegyült homoktalaj	Agyagos homok
VII.	$\frac{1}{2}$ —1	Barnásszürke, kötőrmelékkal kevert agyag .	Sziklás
<i>Rét.</i>			
I.	2	Barnásszürke, televényes, iszapos, homokkal vegyült agyag	Szürke, homokos agyag
II.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, televényes, iszapos homokkal vegyült agyag	Szürke, homokos agyag
IV.	1 $\frac{1}{2}$	Szürke, iszapos, részben kavicsal vegyült homokos agyag	Homokos, kavicsos agyag
VI/a	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, iszapos, részben kavicsal vegyült homokos agyag	Homokos, kavicsos agyag
VI/b	$\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$	Barna, televényes, elég homoktartalmú agyag	Kötőrmelékes
<i>Szőlő.</i>			
II.	1 $\frac{1}{2}$	Barna, gazdag televényű, kissé kavicsos, homokos agyag	Kavicsos agyag
III.	1 $\frac{1}{4}$	Barnás, kevésbé televényes, homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos agyag
IV.	1 $\frac{1}{4}$	Barnás, kevés homokkal vegyült, kavicsos agyag	Kavicsos agyag
V.	1	Szürke, kevés homokkal vegyült kavicsos agyag	Kavicsos agyag
VI.	$\frac{3}{4}$	Szürkés, köves, kevés homokkal vegyült agyag	Köves, sárga agyag
VII.	$\frac{1}{2}$	Sárga, kevés homokkal vegyült köves agyag	Köves agyag
<i>Legelő.</i>			
III.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, kevesebb homokkal vegyült, részben kavicsos agyag	Sárga, kavicsos agyag
IV.	1	Szürke, kavicsal és kevés homokkal vegyült agyag	Sárga, kavicsos agyag
V.	$\frac{1}{2}$	Szürke, kavicsal és kevés homokkal vegyült agyag	Köves agyag
VI.	$\frac{1}{4}$	Szürke, köves, igen kevés homokkal vegyült sziklás agyagtalaj	Köves agyag, sziklás

¹⁾ Egy láb = 31.6 centiméter.

mintatérjegyzéke. (Folytatás.)

mintatérjegyzéke. (Vége.)

Kataszteri osztály	A mintatér lejtése, nedvességi foka s egyéb tulajdonságai	Az 1909. évi kiigazítás idején	
		Dűlő neve régi és új hrsz.	Tulajdonos neve
Kert.			
III.	Egyenes fekvés, jó termőképeség, elöntéstől mentve. Kúttal ellátva, jól trágyázva zöldségtermelésre szolgál	Beltelek (1677/5.) 16967.	özv. Rieder Antalné
IV.	Lapos fekvés, vízelöntésnek kitéve, kúttal ellátva. Zöldségtermelésre szolgál	Beltelek (15.) 17967.	Szécsi Artúr és neje
V.	Egyenes fekvés, középkötöttség és nedvtartósság, jó középtermőképeség. Eliszapolásnak kitett gyümölcsös	Beltelek (1696/2.) 16933.	Keller Katalin és társa
VI.	Egyenes fekvés, középkötöttség és nedvtartósság. Díszkert, hasznát nem hozó fákkal	Beltelek (1720.) 16899/1.	Heuthaller Frigyes és neje
VII.	Magas, meredek fekvésű gyümölcsös ...	Remetehegy (1978/1.) 16487.	Székely Ignác
Rét			
I.	Egyenes fekvés, középkötöttség, jó termőképeség és nedvtartósság. Füvezete jó	Ürömhegy (4454.) 21947—8.	Bremmer Ferencné
II.	Egyenes fekvés, középkötöttség, jó termőképeség és nedvtartósság. Jóminőségű füvezettel	Kaszás (6798.) 19801—2.	Lencz Frigyesné
IV.	Egyenes, mély fekvés, középkötöttség, jó termőerő. Túlnedves. Kevert minőségű füvezet	Filatori (6275.) 18639/2.	Óbudai ref. egyház
VI/a	Egyenes, mély fekvés, túlnagy nedvbőség, gyengébb kötöttség. Rossz, sáros, savanyú füvezettel	Filatori (6321.) 18609—11.	Lindmayer Györgyné
VI/b	Magas, száraz, lejtős fekvés. Jó füvegyletű, sarjú nélkül	Viharhegy (3278.) 16490/1.	Schäffer Rezső utódai
Szőlő.			
II.	Lejtős fekvés, középkötöttség, jó termőerő és nedvtartósság. Jó bortermő, gyümölcsfa nélkül	Ürömhegy I. (4512.) 21861.	Flessner József és neje
III.	Lejtős fekvés, közepes kötöttség, nedvtartósság és termőerő. Jó bortermő, gyümölcsfa nélkül	Ürömhegy II. (4707.) 21989.	Giegler István és neje
IV.	Lejtős fekvés, erősebb kötöttség, közép-termőerő. Jó bortermő, gyümölcsfa nélkül	Lőpormalom (7889/2.) 23556.	Lang István és neje
V.	Lejtős fekvés, erősebb kötöttség, gyenge nedvtartósság, közép-termőerő. Gyümölcsfa nélkül	Csúcshegy IV. (3756.) 21107.	Freund István
VI.	Oldalas fekvés, erős kötöttség, rossz nedvtartósság, gyengébb termőerő. Jó bortermő, gyümölcsös nélkül	Ürömhegy II. (4581.) 21783.	Zeller István és neje
VII.	Lejtős fekvés, erős kötöttség, rossz nedvtartósság, gyenge termőerő. Jó bortermő, gyümölcsfa nincs	Ürömhegy III. (4572.) 21792.	Polczner József
Legelő.			
III.	Lejtős fekvés, erős kötöttség, kevés nedvtartósság. Jó begyepesedésű	Viharhegy (3271/2.) 16536.	Schäffer Rezső
IV.	Lejtős fekvés, erős kötöttség, csekély nedvtartósság, közepes begyepesedés, gyengébb termőerő	Csúcshegy VII. (4182.) 21690.	Deutsch Testvérek
V.	Oldalas fekvés, erős kötöttség, rossz nedvtartósság, gyenge termőerő, ritka füvezet	Viharhegy (3271/2/a) 16556/1—5.	Schäffer Rezső
VI.	Meredek fekvés, semmi nedvtartósság, igen gyenge termőerő, gyenge füvezet	Viharhegy (3271/2.) 16536/1—5.	Schäffer Rezső

3. tábla. Budapest kataszteri
Pest (V—X. kerület) kataszteri

Kataszteri osztály	Termőréteg mélysége láb ¹⁾	A mintatér termőrétegének leírása	A mintatér altalaja
<i>Szántó.</i>			
I.	2	Fekete, homokkal vegyült gazdag televényű agyag	Sárga agyag
II.	2	Feketés, homokkal vegyült televényes agyag	Sárgás agyag
III.	1 $\frac{3}{4}$	Barna, agyaggal és televénnyel vegyült homok	Szürke homok
IV.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok
V.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok
VI.	1	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke, kavicsos homok
VII.	$\frac{3}{4}$	Szürke, részben kavicsos, kevés agyaggal vegyült homok	Kavicsos homok
VIII.	$\frac{1}{2}$	Szürke, igen kevés agyaggal vegyült kavicsos homok	Kavicsos homok
<i>Kert.</i>			
I.	2	Barnásszürke, televénnyel vegyült homok ..	Agyagos homok
II.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, televénnyel vegyült homok ..	Homok
III.	1 $\frac{3}{4}$	Szürke, kevés agyaggal vegyült, kissé kavicsos homok	Kavicsos homok
IV.	1	Szürke, igen kevés agyaggal vegyült kavicsos homok	Kavicsos homok
V.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke, agyaggal és televénnyel vegyült homok	Agyagos homok
VI.	$\frac{3}{4}$	Szürkésárga, kevés agyaggal vegyült homok	Kavicsos homok
VII.	$\frac{1}{2}$	Szürke, igen kevés agyaggal vegyült kavicsos homok	Kavicsos homok
<i>Réi.</i>			
I.	2	Fekete, homokkal vegyült gazdag televényes agyag	Sárga agyag
II.	2	Fekete, homokkal vegyült televényes agyag	Sárga agyag
III.	1 $\frac{3}{4}$	Barna, agyaggal és televénnyel vegyült homok	Szürke homok
IV.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok

¹⁾ Egy láb = 31·6 centiméter.

mintatérjegyzéke. (Folytatás.)

mintatérjegyzéke. (Készült 1882. évben. Helyesbítve 1901. évben.)

Kataszteri osztály	A mintatér lejtése, nedvességi fok a s egyéb tulajdonságai	Az 1909. évi kiigazítás idején	
		Dűlő neve, régi és új hrsz.	Tulajdonos neve
Szántó.			
I.	Lapos fekvés, középkötöttség, jó nedv-tartósság, jó termőerő. Elöntésnek kitéve nincs	Alsórákosi rétek (1945/1.) 29834. és 40.	Fagyas János
II.	Egyenes fekvés, középkötöttség, jó nedv-tartósság, jó termőerő. Elöntésnek kitéve nincs	Alsórákosi rétek (1930/1.) 29834.	Gozsdu Manó
III.	Lapos fekvés, középkötöttség, közép nedv-tartósság. Közép termőerő. Elöntésnek kitéve nincs	Keresztúri (7723/2.) 42526.	Budapest székesfőváros
IV.	Egyenes fekvés, középkötöttség, csekély nedv-tartósság, közepes termőerő	Angyalföld (1559/1.) 26795.	Mocsonyi György
V.	Lejtős fekvés, csekélyebb kötöttség, csekély nedv-tartósság, középtermőerő	Újhegy (7821.) 42417.	Horváth Józsefné
VI.	Lejtős fekvés, csekély kötöttség, kevés nedv-tartósság, gyengébb termőerő ...	Angyalföld (1878/3.) 31571.	Fabriczius Endre
VII.	Egyenes fekvés, igen csekély kötöttség, igen kevés nedv-tartósság, gyenge termőerő	Gyárdűlő (8624/3.) 38440/1.	Budapest székesfőváros
VIII.	Dombos fekvés, semmi nedv-tartósság, rossz termőerő	Gubacs (9639.) 38224.	Budapest székesfőváros
Kert.			
I.	Egyenes fekvés, középkötöttség, kevés nedv-tartósság. Öntözőkutakkal, csatornákkal ellátva. Gazdagon trágyázva	Törökőr (2437.) 32163.	Kozalek Mátyás
II.	Egyenes fekvés, igen termékeny. Középkötöttség és nedv-tartósság. Öntözőkutakkal, csatornákkal ellátva, gazdagon trágyázva	Törökőr (2464/2.) 32142.	Hausknecht József
III.	Egyenes fekvés, csekély kötöttség és nedv-tartósság. Öntözőkutakkal, csatornákkal ellátva. Jó termőerővel	Istvánmező (2842/2.) 32773.	Blaskó Lipót
IV.	Egyenes fekvés, csekély kötöttség és nedv-tartósság. Öntözőkutakkal, csatornákkal. Középtermőerővel	Ligettelek (7442.) 39153.	Balázs Elek
V.	Egyenes fekvés, középkötöttség, közép nedv-tartósság, jó termőképesség. Gyümölcs- és zöldséges házikert	Herminamező (1905.) 29817.	Horváth Boldizsár
VI.	Egyenes fekvés, csekély kötöttség és nedv-tartósság. Zöldséges és díszkert	Beltelek (4194/2.) 29718—9.	Justh Sarolta
VII.	Egyenes fekvés, csekély kötöttség és nedv-tartósság. Házi zöldséges és díszkert	Herminamező (1860.) 31640.	gróf Andrassy Aladár
Rét.			
I.	Lapos fekvés, középkötöttség, kellő nedv-tartósság, jó termőerő, szelid füvekkel. Elöntésnek kitéve nincs	Alsórákosi rétek (1952/3.) 29840.	Schultz Pál
II.	Lapos fekvés, középkötöttség, kellő nedv-tartósság, jó termőerő, jó füvezettel, elöntésnek kitéve nincs	Felsórákosi rétek (7634/1.) 40938.	Korhusz Antal
III.	Lapos fekvés, középkötöttség, nedv-tartósság és termőerő. Jó füvezet, elöntésnek kitéve nincs	Alsórákosi rétek (2036.) 39470.	Harkányi Frigyesné
IV.	Lapos fekvés, csekély kötöttség és nedv-tartósság, közepes termőerő, jó fűvel	Angyalföld (1561/3.) 26943/1—4.	Kunz Ferenc

3. tábla. Budapest kataszteri
Pest (V—X. kerület) kataszteri

Kataszteri osztály	Termőréteg mélysége láb ¹⁾	A mintatér termőrétegének leírása	A mintatér altalaja
V.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok
VI.	1	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke, kavicsos homok
VII.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok
VIII.	1	Szürke, agyaggal vegyült homok	Szürke homok
<i>Szőlő.</i>			
I.	2	Barnásszürke, agyaggal vegyült homok	Agyagos homok
II.	1 $\frac{3}{4}$	Barnásszürke, agyaggal vegyült homok	Agyagos homok
III.	1 $\frac{1}{2}$	Szürke, kevesebb agyaggal vegyült homok .	Szürke homok
IV.	1 $\frac{1}{4}$	Szürke, kevés agyaggal vegyült homok	Szürke homok
V.	1	Szürke, kevés agyaggal vegyült homok	Szürke homok
VI.	$\frac{3}{4}$	Szürke, kevés agyaggal és kavicssal vegyült homok	Kavicsos homok
VII.	$\frac{3}{4}$	Szürke, igen kevés agyaggal, kavicssal vegyült homok	Kavicsos homok
VIII.	$\frac{3}{4}$	Szürke, laza homok	Kavicsos homok
<i>Legelő.</i>			
I.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke homok	Agyagos homok
II.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke homok	Agyagos homok
III.	1	Szürke homok	Szürke homok
IV.	1	Szürke homok	Kavicsos homok
V.	$\frac{3}{4}$	Szürke, kavicsos homok	Kavicsos homok
VI.	$\frac{1}{2}$	Szürke, kavicsos, laza homok	Kavicsos homok
<i>Nádas.</i>			
I.	2	Barnásszürke, turfás, iszapos homok.....	Agyagos homok
II.	1 $\frac{1}{2}$	Barnásszürke, turfás homok	Agyagos homok
IV.	1 $\frac{1}{4}$	Barnásszürke, turfás homok	Agyagos homok

¹⁾ Egy láb = 31·6 méter.

mintatérjegyzéke. (Vége.)

mintatérjegyzéke. (Vége.)

Katasz- teri osztály	A mintatér lejtése, nedvesség foka s egyéb tulajdonságai	Az 1909. évi kiírástás idején	
		Dűfő neve, régi és új hrsz.	Tulajdonos neve
V.	Lapos fekvés, csekély kötöttség és nedv- tartósság. Csekély termőerő, jó fűvel	Felső rákosi rétek (7607/1.) 40913/2.	Görgey Márton
VI.	Mély fekvés, közepes kötöttség, vízenyős, rossz fűvel. Vízállásnak kitéve	Lapos (7304/3.) 38899.	Budapest székesfőváros
VII.	Mély fekvés, középkötöttség, túlbő nedv- tartósság, elöntésnek kitéve. Fűve rossz minőségű	Angyalföld (1527/5.) 26096.	Krausz- Mayer
VIII.	Mély fekvés, középkötöttség, túlbő nedv- tartósság, rossz minőségű sásos fűvel. Vízállásnak kitéve	Gyárdűlő (8629/1/2.) 38439.	Budapest székesfőváros
<i>Szőlő.</i>			
I.	Egyenes fensík, középkötöttség és nedv- tartósság. Jó termőerő, gazdag növény- zet, jó minőségű bor	Óhegy (8080/2.) 42099.	Szücs János
II.	Egyenes fekvésű fensík, középkötöttség és nedvtartósság, jó termőerő, jó közepes növényzet, jó bor	Óhegy (8111/2.) 42039/2.	Prymayer János
III.	Lejtős fekvés, csekély kötöttség és nedv- tartósság, közepes gazdag növényzet, jó borral	Óhegy (8187/4.) 41258.	Prokisch Katalin
IV.	Lejtős fekvés, csekély kötöttség és nedv- tartósság. Közepes növényzet, közepes minőségű bor	Újhegy (7777.) 42478.	Wolf Lőrinc
V.	Lejtős fekvés, csekély kötöttség és nedv- tartósság. Közepes növényzet, közepes minőségű bor	Újhegy (7806.) 42456.	Kutsera Mihály
VI.	Lejtős fekvés, csekély kötöttség és nedv- tartósság. Közepes növényzet, gyenge minőségű borral	Óhegy (8143/2.) 41300.	Emmei János
VII.	Magas, lapos fekvés, csekély kötöttség, gyenge termőképeség. Fagnak kitéve	Óhegy (8216/2.) 41198.	Richter Pál
VIII.	Oldalas fekvés, semmi kötöttség és nedv- tartósság. Rossz termőképeség	Óhegy (7964.) 41712.	Máli Ignác
<i>Legelő.</i>			
I.	Egyenes fekvés, közepes kötöttség és nedv- tartósság. Jó benőtttség, füvezet és termőképeség	Lóversenyter (9636/4.) 38234—5.	Budapest székesfőváros
II.	Egyenes fekvés, középkötöttség és nedv- tartósság. Jó benőtttség, jó füvezet és termőképeség	Kuttó (8563/4.) 38309.	Budapest székesfőváros
III.	Egyenes fekvés, gyenge kötöttség és nedv- tartósság. Közepes benőtttség, füvezet és termőképeség	Lőportár (1745.) 27913—27999. közt	Rill Imre és társai
IV.	Egyenes fekvés, gyenge kötöttség, nedv- tartósság, benőtttség, füvezet és termő- képeség	Vizafogó (1464.) 25790.	Haas Vilmos
V.	Hullámos fekvés, igen gyenge kötöttség, semmi nedvtartósság, ritka benőtttség, füvezet, gyenge termőerő	Felsőbikarét (1520.) 26070.	Ivanovics Alajos
VI.	Hullámos, részben egyenes fekvés. Rossz benőtttség és füvezet, gyenge termő- képeség	Gubacs (9643/2.) 38194.	Budapest székesfőváros
<i>Nádas.</i>			
I.	Mély fekvés, jó termőképeség, állandó vízzel, jó minőségű náddal. Jégzajlásnak kitéve nincs	Vizafogó (1479.) 25913—25920.	Budapest székesfőváros
II.	Mély fekvés, jó közepetermőképeség, közep- es minőségű nád. Állandó vízzel..	Lóversenyter (9634/2.) 38294—4.	Budapest székesfőváros
IV.	Mély fekvés, ki-kiapadó vízzel, rossz minőségű náddal	Angyalföld (1529., 1530., 1532.) 26094—27531. közt	Krausz Mayer

4. tábla. Dűlők, melyekben a kataszteri osztályok mintateri felkésznek.

Művelési ág	I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	V. osztály	VI. osztály	VII. osztály	VIII. osztály
Szántó. {	Kelenföld Filatori Alsóárakosi rétek	Kelenföld Filatori Alsóárakosi rétek	Kelenföld Törökfő Keresztúri	Hosszútér Törökfő Mocsáros Angyalföld	Saad Homokos Újhegy	Istenhegy Lőpormalom Angyalföld	Szépölgy Testvérhegy Gyár-dűdő	Szépölgy Testvérhegy Gubacs
Kert. {	— Törökfő	— Törökfő	Nyék Bellek Istvánmező	Virányos Bellek Ligettelek	Istenhegy Bellek Hermánmező	Belsőség Bellek Bellek	Mátyáshegy Remetehégy Hermánmező	— — —
Rét. {	Kelenföld Úrörmhegy Alsóárakosi rétek	Kelenföld Kaszás Felsőárakosi rétek	Kőérberék Alsóárakosi rétek	Úrsőd Filatori Angyalföld —	Virányos Filatori Viharhegy Felsőárakosi rétek	Istenhegy — Lapos —	Istenhegy — Angyalföld —	— — Gyár-dűdő —
Szőlő. {	Kelenföld — Óhegy	Sashegy Úrörmhegy Óhegy	Gazdagréti Úrörmhegy Óhegy	Sasad Lőpormalom Újhegy	Sashegy Csúcshegy Újhegy	Törökvész Úrörmhegy Óhegy	Posinger-major — Óhegy	— — Óhegy
Legelő. {	— Lóversenyter	— —	Szépölgy Viharhegy Kútó	Szépölgy Csúcshegy Lőportár	Szépölgy Viharhegy Vízafő	Kőbánya Viharhegy Felső bikaréti	— — Gubacs	— — —
Nádas. {	Vízafő	Lóversenyter	Angyalföld	—	—	—	—	—

5. tábla. Budapest területének kataszteri osztályozása 1913-ban.

Művelési ág	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összes terület kat. hold
	osztály területe kataszteri holdakban								
Buda :									
szántó	344	518	594	721	664	720	366	36	3.963
kert	—	—	72	138	567	1.267	54	—	2.098
rét	98	192	136	347	43	75	3	—	894
szőlő	2	20	100	317	395	118	10	—	962
legelő	—	—	61	64	116	90	—	—	331
erdő	357	—	1.516	—	485	—	—	—	2.358
terméketlen	.	.	.	.	.	.	.	.	2.510
Óbuda és Margit-sziget :									
szántó	249	396	229	216	236	317	159	2	1.804
kert	—	—	107	122	50	184	29	—	492
rét	61	179	—	116	—	201	—	—	557
szőlő	—	25	76	151	153	87	20	—	512
legelő	—	—	134	8	44	89	—	—	275
erdő	17	—	—	—	82	—	67	—	166
terméketlen	—	—	—	—	—	—	—	—	1.040
Pest :									
szántó	57	330	657	1.225	1.039	551	218	62	4.139
kert	101	346	820	579	620	331	9	—	2.806
rét	99	107	311	212	160	87	15	4	995
szőlő	3	7	55	8	5	23	11	—	112
legelő	41	11	245	118	136	229	—	—	780
nádas	12	—	12	27	—	—	—	—	51
erdő	90	195	—	—	—	227	75	—	587
terméketlen	.	.	.	.	.	.	.	.	6.250
Budapest összesen	.	.	.	.	.	.	.	.	33.682

6. tábla. Kataszteri tiszta jövedelmi fokozatok. Egy kat. hold tiszta jövedelme kat. osztályok szerint.

Művelési ág	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
	osztályban koronafillérben							
Szántó	3.100	2.400	1.800	1.500	1.200	800	560	200
Kert	10.800	8.000	5.000	3.100	2.300	1.950	1.050	800
Rét	3.300	2.900	2.500	2.200	1.800	1.100	800	600
Szőlő	8.000	6.800	5.600	4.400	3.300	2.400	1.400	800
Legelő	1.850	1.000	700	320	140	80	—	—
Nádas	3.200	2.400	1.800	1.000	—	—	—	—
Erdő	520	460	360	300	170	110	12	—

A Duna, mielőtt a mai mélyebb és szűkebb medrébe szorult, gyakran kiöntött s az utóbbi két évszázadban nagyobb árvizeket okozott a következő években (zárjelben a vízállás magassága) : 1740-ben (10'24), 1775—1776-ban (7'83), 1798—1799-ben (7'43), 1838-ban (9'67), 1850-ben (7'14) és 1876-ban (7'79). Ezek közül legnagyobb volt az 1838 március 15-i, mely a pesti oldal

nagyrészt elpusztította és 2000 házat döntött le. Ezt is jégtorlódás okozta, mely a Csepelszigetnek akkor szétterülő sekélyes folyamrészen keletkezett. A Dunaszabályozás tehát a további veszedelmek elkerülése céljából arra törekedett, hogy a medret összeszorítsa, mélyítse és egységessé tegye. E végből elzárták az óbudai és a soroksári Dunaágakat, a lágmányosi holtmeder egyrészét feltöltötték, másik részéből pedig tavat csináltak a kereskedelmi kikötő számára, a Gellért-hegytől lefelé pedig medrét töltések közé szorították.

Az 1876. évi árvíz után, mely a főváros külterületéből 1865 hektárt borított el, az újpesti kikötőtől a csepeli szőlőig szabályozták a Dunát és kotrásokkal mélyítették az egyes szakaszokat. Azóta az árvizek nagyobb veszedelem nélkül folytak le.

Az 1899. évi árvíz tanulsága szerint azonban az alacsonyabb fekvésű helyeket a gátak nem védik eléggé, mert a Duna magas vízállása mellett az erős nyomás alatt az alsó földrétegeken is feljuthat a víz, ezért több helyen emelni kellett az utcaszintet.

A Duna nullpontja az Adriai tenger színe felett 96·59 méternyire van. A folyam közepes vízállása 1880—1909. átlagában 2·35 m. Egy évszázad szélsőségei —0·72 és 9·67 méter voltak, így a vízjáték 10 méternél több. A csapadékot a pesti oldalon lomhafolyású patakok, nagyrészből azonban a földalatti laza rétegek vízáramlása vezeti a Dunába. Több patak már kiszáradt, a Rákos pedig, melyet az utóbbi években szabályoztak, a Margit-sziget felett ömlik a Dunába. A pesti halom és a Budaörs felől eső hegyoldal vizet-átbocsátó kőzetből képződött, mely az esővíz nagy részét elnyeli és földalatti rétegeken vezeti le, ezért ezek jó kútvizet szolgáltatnak. Ezzel szemben a budai hegyek nagyrésze, különösen ott, ahol a budai márga és a kiscelli agyag a felszínen vagy ahhoz közel van, a csapadék nagyrészt nem nyelik el, hanem a felszínen bocsátják le. Ezért a hirtelen záporosók és felhőszakadások többször nagy károkat okoztak.

A budai hegyi vizek nagy részét a széles vízgyűjtőterülettel bíró Ördög-árok, az óbudai hegyekét pedig az Aranyhegyi vagy Filatori árok vezeti le a Dunába. Az 1875. évi június hó 26-i jégeső és felhőszakadás alkalmával az Ördögárok lezuhanó vize óriási pusztítást tett. A hegyek letarolt, erdőtlen oldalairól többszázezer köbméternyi termőföldet lehordott, a szőlőtökéket nagy területen gyökerestül kimosta s emberrel, állattal együtt elsodorta. Lent az Ördögárok megkezdett beboltozását felszakította s egyes utcákban a hordalékból több méter magas gátat emelt s a vizet felduzzasztotta, a Vérmezőn pedig egész tavat alkotott. A kár meghaladta a hárommillió forintot s a budai szőlőkultúrát évekre visszavetette. A főváros hasonló csapások megakadályozása céljából a hegyi árkokat azóta szabályozta s harántfalakkal látta el, melyek a víz folyását lassítják és erejét elveszik. Egyúttal megtiltotta a további erdőpusztítást és a kopár területek befásításához hozzálátott.

A budai hegyeknek nagy hátránya az, hogy nem tudják a csapadék-vizet elraktározni, ezért szárazabb esztendőkből a növényzet sokat szenved. A kutak mélyek, vizük ivásra sok helyen alkalmatlan. Ezért a vízvezeték előtti időben a budaiak többnyire Dunavizet ittak és lehetőleg a folyó közelében laktak. A vízhiány legnagyobb gondot a Várban okozott, ahová már Mátyás király a Svábhegyről vezettette fel a vizet, a törökök pedig a Délivasút szivattyúháza környékén építettek vízművet. A főváros mostani vízvezetéke a Duna kavicsrétegeiben természetes úton szűrt vizet szolgáltat.

A m. kir. Földtani Intézet a székesfőváros megbízásából többévi munka után most készült el a Budapest geológiai és hidrológiai adatait és térképeit magában foglaló nagy monográfiával, ami úgy tudományos, mint gyakorlati szempontból rég érzett hiányt fog pótolni.

Budapest éghajlata.

Budapest éghajlatának adatait főleg dr. Réthly Antal egyetemi m. tanár, Meteorológiai Intézeti aligazgató ilyirányú dolgozatai alapján Sulyok Zoltán, a székesfővárosi felső mezőgazdasági iskola tanára a következőkben állította össze.

Budapest Meteorológiai Intézete az északi szélesség $47^{\circ} 31'$, a keleti hosszúság $19^{\circ} 02'$ alatt fekszik. Ennek a fekvésnek megfelelően fővárosunk a mérsékelt égöv középső részén fekszik s időjárása változatos jellegű. Budapest éghajlata melegebb, mint amilyenre földrajzi fekvéséből következtetni lehet, mert $47^{\circ} 30'$ földrajzi szélesség alatt:

	Számított	Észlelt	Eltérés
Az évi átlag	$7.9^{\circ} \text{C}^{\circ}$	$10.9^{\circ} \text{C}^{\circ}$	$3.0^{\circ} \text{C}^{\circ}$
A januáriusi átlag	-4.1°	-0.4°	3.7°
A júliusi átlag	19.6°	21.6°	2.0°

A fenti »észlelt« adatok a Meteorológiai Intézetben 30 év megfigyeléseinek közepeit. A főváros síkságon levő legnagyobb része mintegy 15 méterrel alacsonyabban fekszik, mint az Intézet s így a várost 0.1 — $0.3^{\circ} \text{C}^{\circ}$ -kal melegebbnek, míg a budai hegyvidéket már 1 — $2^{\circ} \text{C}^{\circ}$ -kal hidegebbnek kell vennünk. A Svábhegyi csillagvizsgáló intézetben az évi középhőmérséklet csak 8.6° , a júliusi 19.1 , a januáriusi -2.5 . Ezek az eltérések sem a növények, sem az emberek életében nem játszanak észrevehető szerepet.

Ezek után vegyük sorra az időjárás elemeket.

Az időjárás kialakulásában a mai tudásunk szerint a légnyomásnak jut a legnagyobb szerep. Oly domborzatú városban, mint amilyen Budapest, igen különböző légnyomások uralkodnak egyidejűleg, mert kerekén 12 méter

magasságkülönbség egy milliméterrel csökkenti a légnyomást. Ez a légnyomás-különbség azonban a főváros területén nem ér el olyan arányokat, hogy azt egészséges ember megérezhetné, azonban bizonyos betegségekben szenvedőkre már számottevő befolyása van a budai hegyvidéken lévő kisebb légnyomásnak, ez pedig el nem hanyagolható gyógytényező. Az 1901—1930. évek alapján számított közepes légnyomás az egyes hónapokban a következő:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
753·6	752·2	749·4	747·8	748·9	749·1	
VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
749·2	749·9	751·6	751·5	751·8	751·9	750·6

Ebből a táblázatból láthatjuk, hogy legnagyobb a légnyomás januárban, a legalacsonyabb áprilisban.

Lényegesen nagyobb ingadozásokat mutat a hőmérséklet s ennek következtében hatása is sokkal erősebb az emberi, állati és a növényi szervezetre. Itt nemcsak a havi középhőmérséklet érdekel minket, hanem az élő szervezetre oly fontos legalacsonyabb (minimális) és a legmagasabb (maximális) hőmérséklet is. Az 1901—1930. évek adatai a Kitaibel Pál utcai meteorológiai állomás szerint a következők:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Közép .	—0·4	1·0	6·3	11·0	16·6	19·6	
Maxim.	15·1	18·0	25·4	30·2	32·4	35·1	
Minim.	—18·9	—23·4	—13·6	—4·6	0·5	3·0	
	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
Közép .	21·6	20·8	16·3	11·0	5·0	1·5	10·9
Maxim.	38·4	38·7	35·2	26·6	22·6	16·4	38·7
Minim.	8·9	7·0	1·2	—9·5	—11·9	—20·6	—23·4

A gazdasági munkálatok idejében való elvégzéséhez igen fontos tudnunk azt, hogy az év melyik napja az utolsó, illetve melyik az első fagyos nap. A legutolsó fagyos napot 1913. április 14-én (Min. —0·3), a legelső fagyos napot 1899. október 10-én észlelték (Min. —0·8). A fenti adatok kivétel nélkül mind az úgynevezett angol házikókban, a talajtól 2·0 m magasságban elhelyezett hőmérőktől származnak. A talaj mentén sokkal erősebb a lehülés és így jóval később, illetve korábban észlelhetünk a talaj mentén fagyokat. Így pl. 1928-ban a talajmentén elhelyezett minimum hőmérő szerint május 15-én —2·4 C^o-ot, míg ősszel az első talajmenti fagyot (—1·0) október 4-én észlelték s így az 1928-as évben a fagymentes napok száma csak 141 volt.

A növényzet fejlődésére nemcsak a levegő, hanem a talaj hőmérséklete is nagy befolyást gyakorol. Hiába csalogatja a legszebb napsugár a virágokat

kinyílásra, az addig nem történik meg, míg a talaj a megfelelő hőmérsékletet el nem éri. Az 1912—1931. évek alapján számított talajhőmérsékleti átlagok a következők:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
0·5 m ..	3·0	2·0	3·9	8·4	13·3	17·1	19·2
1·0 « ..	5·5	4·3	4·5	7·3	11·0	14·1	16·9
2·0 « ..	8·8	7·5	6·7	7·4	9·3	11·7	13·7
3·0 « ..	10·5	9·1	8·2	7·9	8·7	10·2	11·7
4·0 « ..	11·6	10·7	9·8	9·2	9·2	9·7	10·6
	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi közép	Ingadozás
0·5 m ..	19·4	16·9	12·4	8·2	4·6	10·7	17·4
1·0 « ..	17·9	16·9	13·4	10·6	7·3	10·8	13·6
2·0 « ..	15·1	15·6	14·7	12·9	10·7	11·2	8·9
3·0 « ..	13·1	13·9	14·0	13·1	11·9	11·0	6·1
4·0 « ..	11·6	12·4	12·9	12·9	12·4	11·1	3·7

A fenti adatokból látható, hogy a mélységgel együtt a hőmérsékleti ingadozás (a legmelegebb és a leghidegebb hónap közötti különbség) csökken és úgy a maximum, mint a minimum időben eltolódik.

A harmadik időjárási elem a csapadék, mely hazánkban s így a székesfővárosban is csaknem olyan fontos szerepet tölt be a növények életében, mint a hőmérséklet. Az évente lehullott csapadékmennyiség átlaga az 1881—1930. évek alapján 628 mm. Ez a mennyiség nem mondható kevésnek, csak az eloszlása kedvezőtlen, amennyiben a téli hónapokban aránylag sok, a nyári hónapokban pedig aránylag kevés. A nyári hónapok alatt lehullott csapadék nagyobbik része néhány zivataros nap eredménye s így az egyes csapadékos napok közt igen nagy idő telik el.

A csapadék évi menetét, valamint az egy nap alatt lehullott legnagyobb mennyiségeket, az 1·0 mm-nél több csapadékkal rendelkező, valamint a zivataros napokat az alábbi táblázat tünteti fel:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
					h	ó	n	a	p			
Havi összeg..	39	32	45	60	68	70	52	49	53	59	50	51 mm.
24 órás max..	34	35	37	45	49	56	64	62	63	34	29	34 «
1·0 mm-nél												
több.....	8	6	8	8	8	8	7	6	7	7	9	10 nap
Zivatar	—	—	2	2	6	7	6	6	4	2	1	— «

A csapadék a téli hónapokban hó alakjában hull alá. Az 1·0 mm-t kitevő hóréteggel rendelkező napok száma (1901—1930):

Január	Február	Március	Április	November	December
7·3	5·3	3·2	0·7	2·9	5·9

A hótakaróval rendelkező napok százalékos valószínűsége:

Január	Február	Március	Április	November	December
37·1%	26·6%	5·3%	0·6%	7·2%	26·8%

Valamely vidék éghajlatának kialakulásában igen tekintélyes szerepe van a levegő mozgásának, a szélnek. A szél erőssége, valamint irányváltozása valamely vidék időjárási állapotát rövid időn belül megváltoztatja.

A fővárost nyugatról hegyek szegélyezik, amelyek az uralkodó nyugati és északnyugati szél erejét határozottan csökkentik és a városnak szélvédelmet nyújtanak. Ezen irányon kívül a többi irányú szél is előfordul, de csak kis százalékban.

Az egyes szélirányok százalékos gyakorisága (1914—29) a következő :

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	Szélszél
I. hónapban	10	9	6	8	7	6	10	24	20
VII. hónapban ..	7	6	3	4	4	8	14	36	18
Évi átlag	8	7	5	7	7	8	11	25	22

A levegő páratartalma a növények párologtatását erősen befolyásolja. Ha a talajban elegendő nedvesség van, akkor az erős párologás kívánatos, ha azonban a talaj vízben szegény, akkor a párologtatás a növényekre végzetes lehet. Párában szegény levegőben erős a párologás. Minél melegebb a levegő, annál nagyobb a levegő páraéhsége.

A levegő átlagos viszonylagos nedvessége %-ban az (1901—30) egyes hónapokban a következő :

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
81	77	71	66	66	65	63	65	71	77	81	83

A fenti táblázatból láthatjuk, hogy télen, amíg alacsony a hőmérséklet, addig a viszonylagos páratartalom magas s amint a hőmérséklet növekedik, úgy csökken a páratartalom relatív nagysága.

A talaj mentén felmelegedett levegő felszáll a magasba s ott lehűlve, a benne levő vízpára láthatóvá válik s felhőket képez, mely az életet adó napsugarak egy részét elnyeli, illetve visszaveri. A 30 évre visszanyúló megfigyelések szerint Budapesten a borultság százalékokban kifejezve a következő :

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
70	65	59	58	51	51	46	42	47	56	68	78	58

Minél nagyobb a borultság, annál kevesebb napfény jut a földre. Budapesten észlelt napfényes órák átlagát a következő táblázat tünteti fel :

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
53	86	144	183	277	275	316	285	197	146	70	36	2068

Az időjárásnak eme összetevőit csak egyenkint vehetjük vizsgálat alá. Emberre, állatra és a növényekre nem az egyes időjárási elemek hatnak, hanem azok összessége. Az összehatásról csak úgy alkothatunk magunknak fogalmat, ha annak valamely élő szervezetre, pl. a növényekre gyakorolt

hatását vizsgáljuk. Ily vizsgálatokkal a fenológia foglalkozik. Az alábbi táblázatban az időjárásnak a virágzás idejére gyakorolt hatását tüntetjük fel. Itt nemcsak az átlagos virágzási idő, hanem a virágzásnak az elmúlt 20 esztendőben észlelt legkorábbi és legkésőbbi napjai is láthatók.

	Átlagos	Legkorábbi virágzás	Legkésőbbi napja
Szilfa	III. 26.	III. 7.	IV. 18.
Kajszinbarack	IV. 2.	III. 20.	IV. 30.
Aranyribizke	IV. 9.	III. 25.	V. 4.
Cseresznye	IV. 13.	III. 30.	V. 3.
Őszi barack	IV. 13.	III. 28.	V. 6.
Meggy	IV. 17.	IV. 7.	V. 7.
Alma	IV. 23.	IV. 11.	V. 9.
Orgona	IV. 25.	IV. 12.	V. 10.
Vadgesztenye	IV. 26.	IV. 12.	V. 14.
Akác	V. 18.	V. 1.	VI. 2.
Fagyal.....	V. 30.	V. 21.	VI. 7.

A fenti adatokból kitűnik, hogy Budapest időjárása felette változó s mégis a mezőgazdasági növények közül a szárazságot és nedvességet egyaránt tűrő (tropophyták) kivétel nélkül megfelelő eredménnyel tenyészthetők.

Budapest mezőgazdaságának vázlatos története.

A Budapest egykori területén élő lakosság hosszú ideig a mezőgazdaság ősfoglalkozásait űzte. A Duna messze szétterülő, sekélyebb ágaiban, az egykor sokkal szélesebb és többágú Rákos pataokban, továbbá a gyakori kiöntések után visszamaradt tavakban halászat folyt s a mocsarak vízimadarakai nyújtottak táplálékot, a budai hegyek őserdeiben pedig kisebb-nagyobb állatokra vadásztak. Amikor lakói már kezdetleges állattenyésztéssel is foglalkoztak, állataik számára bő vizet és követ legelőket találtak a Duna és a Rákos mentén, a maguk részére pedig nádat, követ és fát lakóhely építésére. Később a földművelés is megindult a Duna öntéstalaján, különösen az óbudaí síkságon, ahol védettebb helyeken, de a víz közelében épültek fel az emberi hajlékok.

A település legrégibb nyomai Óbudára vezetnek. Itt állott a Galliából átköltöző kelták »Ak-ink« nevű városa, ami nyelvükön bővizűt jelentett. Több forrás víze ma is oly bőséges itt, hogy eredetétől pár méternyi távolságra egyik már malmot hajt. A kelták állattenyésztése és földművelése, különösen szőlőtermelése igen fejlett volt.¹⁾

A rómaiak, kik a Kr. u. 2. században uralmukat e vidékre is kiterjesztették, határvédő állomásukat Aquincum néven szintén ide építették.

¹⁾ Gazdaságtörténelmi Szemle 1894. évf. 125. old.

Kiválóan alkalmas hely volt ez erre, mert az építéshez szükséges követ, meszet, a téглаégetéshez való kitűnő kiscelli agyagot, továbbá épület- és tűzifát a közelben bőven találtak. Aquincum romjainak megmaradt kövei, amiket a későbbi évszázadokban házépítéshez szét nem hordtak, az itten lakók magasfokú kultúrájáról tanuskodnak. A vízvezetékkel és központi fűtéssel ellátott házak, színház és a kőoszlopokon álló nagyszerű vízvezeték mind azt igazolják, hogy több mint másfél évezreddel ezelőtt itt már magasfokú városi élet folyt. Római császárok többször időztek falai közt s a kitűnő katonai utakon és a dunai hajóhídon légiók vonultak át a felvidéken és az Alföldön élő barbár néptörzsek ellen. Az óbudai hegyek oldalán előkelő rómaiak villái, gyümölcsöskertjei állottak, a síkságon pedig mezei és kerti gazdaság folyt, mert békeidőben a római katonák földműveléssel foglalkoztak. Miként Pannonia többi részén, valószínűleg Aquincumban is ők honosították meg a szőlőművelést.

A római kultúrát megsemmisítő népvándorlás évszázadaiból e területről kevés adatunk maradt. Föltehető azonban, hogy Aquincum védett, előnyös fekvése, szilárd kőépületei és kitűnő útvonalai miatt lakott hely maradt, ahol fejedelmek és más előkelőségek szívesen időztek. A történelem ugyan megcáfolta azt a mondát, hogy Attila »Etelburg« nevű székhelye itt állott és e hely nevét a hún király testvéréről, Budáról nyerte volna.

A hún birodalom szétbomlása után az avarok 200 éves uralma alatt a magukkal hozott szláv rabszolgák bizonyára itt is földművelést és állattenyésztést folytattak, majd az avarokat legyőző frankok a fejlettebb mezőgazdasági kultúrát jelentő háromnyomásos gazdálkodást honosították meg, amit később a magyarok is átvettek.

A honfoglalás korában Aquincum és környéke szintén fontos szerepet játszott és nem egészen alaptalan az a közhit, hogy Árpád vezér sírja Óbuda határán fekszik. A Névtelen Jegyző szerint a honalapítót 907. évben kis patak forrása felett temették el. Ennek vize kőcsatornán folyt Etel várába, hol a magyarok megtérítése után a Szűzanya tiszteletére egyházat építettek és azt Fehéregyháznak nevezték el. Erről írja Mátyás király a pápának: »azt tartjuk róla, hogy minden más templomnál régibb és a kitérés idejéből való.« Ez a patak az óbudai forrás vize, a kőcsatorna pedig a római vízvezeték, melynek kőoszlopmaradványai a lőpormalomig haladnak. Elhihető, hogy Szent István pogány őseinek sírja felett templomot emelt s a Fehéregyház nevezet is sokat mond, mert a régi magyar nyelvben a fehér szó nagy megkülönböztetést jelentett. Székesfehérvár a királyok, Nádor- és Gyulafehérvár országnagyok székhelye volt. Így nyert Fehéregyház nevet a honalapító sírja fölé épült templom is. »Árpád völgye« innen halad Megyerig, amely a magyar nemzet névadó vezérének törzséről van elnevezve. Árpád egyik vezére, Kurzán, kapta Óbudát s vára a mai hajógyári szigeten állhatott.

A honfoglalás idején e vidéken szláv népek is laktak, ezek nevezték el a Gellért-hegyet Pestnek, mert mészégető kemencéik (németül Ofen) ott állottak. Az aquincumi római híd elpusztulása után a dunai átkelés főhelye a Gellért-hegynél összeszoruló folyamrész lett. A rév keleti oldalán, ahol az eskütéri újabb ásatások szerint római telep volt, később veszteglőhely keletkezett és az szintén Pest nevet kapott, amit később egymaga viselt. Mint átkelő vásárhelyé fejlődött, ahol a kereskedést a honfoglaláskor Taksony vezér által behozott bolgárok üzték.

A főváros területe nagyobb jelentőségűvé a tatárpusztítás után vált, amikor IV. Béla az akkor Újpestnek (Mons novum Pestiensis) nevezett mai Várhegyen jól védhető kövárat épített és az ország előkelőségeivel együtt oda költözött. Később Újbuda, majd Buda lett a Várhegy neve s a régebbi Buda, a mai Óbuda faluvá süllyedt. A tatárjárás után IV. Béla által betelepített külföldiek fejlesztették ki a budai hegyeken kiírtott erdők helyén a szőlőművelést, de lehet, hogy már II. Géza alatt megkezdődött az. A budai és óbudai szőlőbirtokokról szóló oklevelek a 13. század vége óta gyakoriak.

Budán épügy, mint hazánk északi részében, a városi polgárság honosította meg a nagyobb szakértelmet és tőkebefektetést kívánó szőlőtermelést, amit saját kis földterületen lehetett folytatni. A szőlőművelést elősegítették a budai hegyvidék éghajlati és talajviszonyai, továbbá a IV. Bélától és más királyoktól nyert kiváltságok, melyek a város polgárait a csöböradó alól felmentették, ezenfelül idegen boroknak a városba behozatalát eltiltották. Budától 2 mérföldnyi távolságra eső körzetben más községből való bort nem lehetett kimérni és idegen csak a hatóság engedélyével vásárolhatott szőlőföldet.

IV. Béla óta vált nagyobb jelentőségűvé a mai Margit-sziget, az egykori Nyulak-szigete is, ahol a király fogadalmához híven kolostort építtett és apácává szentelt leánya, Margit abban betegápolással foglalkozott. Csakhamar e kolostor lett a magyar nőnevelés központja, ahova külföldi előkelőségek leányai is eljártak a háztartás mellett tanulni a kertészkedést és a virágápolást is.

IV. Béla király a szomszédos Pestről sem feledkezett meg. 1244. évi kiváltságlevelében a város szabadalmait megújította, egyben a mai Kőbánya területére vonatkozólag a következőket rendelte: *»Kewer (Kőér) nevű földet, melyet most adományoztunk nekik, úgyszintén az eddig bírt földjeiket egymásközött osszák ki, mindenkinek a megművelésre való képessége arányában, nehogy e földek műveletlenül és használatlanul heverjenek.«* E rendelkezés egyik bizonyossága annak, hogy Pest város lakosai ipar és kereskedelem mellett földműveléssel is foglalkoztak. A város gyorsan szaporodó népe egyre terjeszkedett kifelé s magába olvasztotta a különféle okokból elpusztult szomszédos falvak területét, ezek lakosai aztán betelepültek a

városba s gazdálkodást folytattak. Az Árpádházi királyok korszakából fennmaradt okmányok Pest szomszédságában több oly falu nevét említik, amelyek később nem szerepelnek. Így korán elpusztulhatott a Rákospatak mellett Nyir, Pardeu, Nogus, Süly. Ezzel szemben a törökidőig fennmaradt a 13. századbeli okmányainkban halászfaluként említett *Bécs* vagy *Újbécs*, amelynek népe bortermeléssel is foglalkozott.¹⁾ Csánky Dezső szerint a Szabadság-tér táján feküdt, de valószínűleg egyik része a Rákospatak környékén állott, ahol malom, halászhely és szőlőnek is alkalmas, könnyen művelhető, jó föld volt. A Nagyarok két oldalán feküdt és hosszú ideig a nyúlzigeti apácák bírták épúgy, mint a Margit-híd és a Vizafogó között fekvő *Jenő* nevű falut. Ez utóbbit 1281-ben Kisjenő néven említik, lakói főképen hajózásból éltek és révje a felhévizivel szemben állott.

IV. Béla óta Újbuda gyors fejlődésnek indult és szőlőtermelő polgárai a környékbeli hegyekre kitelepülve több külvárost alapítottak, köztük Kispestet, vagy *Kelenföldet*, (németül Kreenfeld), mely a Várhegy és a Gellért-hegy között feküdt. Külváros volt *Tótfalu*, a Várhegy északi lejtőjén és Logod attól nyugatra, továbbá *Szentpéter*, a mai Víziváros, amely kikötőhelyül szolgált.

A törökidő előtt egészen különálló falvak voltak, de később elpusztulva, Buda határába olvadtak be *Szenterzsébetfalva* vagy *Athévíz*, a Gellért-hegy déli tövénél, a Gellért-fürdő helyén, a jeruzsálemi lovagrend kórházával és gyógyfürdőjével. *Sasad* falu a Sashegy déli tövében, a Sasadűlő helyén állott és lakói szőlőműveléssel foglalkoztak. A Hárshegy tövében állott *Nyékfalva*, amelynek 12—13. századbeli temploma falát a Hidegkúti-út 48. sz. telken 1932-ben végzett ásatás során Mátyás király egykori vadászkastélyának maradványaival együtt megtalálták. Önálló falu volt, de később Óbuda határába olvadt be *Felhévíz*, amely vásárjoggal is bírt. A mai Császárfürdő környékén és a főúton terült el s ott állott a Jánosvitézek kolostora, malma és gyógyfürdője. *Szentjakabfalva*, a mai Újlaktól a Császárfürdőig terjedt s később Óbudába olvadt be. Ezek szerint Buda-pest egész sereg falu területét foglalja magában.

Az Árpádház kihalása után a budai polgárokat nagy csapások érték. Minthogy Vencel pártjára álltak, Róbert Károly seregével Óbudára vonult s onnan támadta meg a várat. Hogy annak őrségét kicsalogassa, katonáival a budai polgárok szemeláttára szőlőiket és gyümölcsfáikat kivágatta. A budaiak erre ki is törtek a várból s a vagyonukat elpusztító sereget alaposan elverték. A Róbert Károlyt támogató pápa a budaiakat ezért egyházi átok alá vetette, a királlyá választott Róbert Károly pedig Buda helyett Visegrádra és Temesvárra tette át székhelyét. Fia, Nagy Lajos azonban Buda jelentőségét felismerve, királyi várossá emelte azt és maga szintén gyakran időzött falai között. Árumegállítási jogot is adott, amivel Budát

¹⁾ Rupp Jakab és Salamon Ferenc nyomán.

az ország kereskedelmi központjává tette. A szekereken vagy hajón odaérkező mindennemű árut a német, cseh és más külföldi kereskedőknek Budán kellett eladniok. *Pest* csak vásárjogot kapott, de e város így is a *hazai mezőgazdasági termékek legnagyobb nyílt piacává fejlődött*. Itt kerültek eladásra az alföldi ménesek, gulyák, a búza és más termékek, valamint a budai és más hegyvidék bora s a felvidékről tutajozott fa.

Óbuda jelentőségét szintén növelte az, hogy Nagy Lajos királyi várossá tette és felerészét anyjának adományozta, míg másik fele a szőlőföldek tizedével együtt az ott székelő gazdag Budai Káptalané maradt. Az anyakirálynő Óbudán palotát építtetett és az előkelő családokkal együtt odaköltözött.

Zsigmond király alatt Buda a német császárság egyik székhelye lett, felesége pedig gyakran időzött a *magyar királynők birtokán, Óbudán*. Bécsből hívott mesteremberekkel ő honosította meg a cserép- és téglaegetést is. Az ott bőven található úgynevezett kiscelli agyag erre már akkor kiválóan alkalmasnak bizonyult. Szükség is volt építőanyagra, mert Budán, Óbudán és a Szigeten egymásután emelkedtek a templomok, kórházak és kolostorok. Királyi adományok tekintélyes birtokokhoz juttatták a megtelepült szerzetesrendeket és az *itteni zárdák hatalmas uradalmak központjaivá váltak, magtárakkal és gazdasági berendezésekkel felszerelve*.

Az óbudai apácáké lett többek között Cegléd, Kalász, Tinnye, Üröm, Megyer, a nyúlzigeti domonkosrendűeké Pomáz, Piliscsaba, Solymár, Üllő, Cinkota s a vele szomszédos Újbécs, a budavári beguináké Csép, Megyer, az óbudai káptalané Pócsmegyer, az Őrs felé fekvő szőlők, továbbá a Rózsadomb és a Hármashatár környéke. A szerzetesrendeknek birtokaikért többször perlekedniök is kellett, különösen a pesti polgárokkal, kik a környező falvak rovására terjeszkedni igyekeztek. Így a nyúlzigeti apácák 1438-ban a megyegyűlésen azzal vádolták a pestieket, hogy Kisjenő nevű falujok jobbágyaitól sok erdőt, szántóföldet foglaltak el s ott *szőlőt ültettek, kerteket létesítettek és káposztát termeltek*. Ez a pereskedés is tanúsítja, hogy Pest népe a földművelésnek belterjesebb ágával, a kertészkedéssel már akkor foglalkozott. A Rudolf-tér és a Vizafogó közt fekvő Jenő falu jobbágyaitól földeket bérelt és azokat később elbirtokolta. A jenőiek inkább hajózással és halászattal foglalkoztak, a Vizafogó vagy Agarastó az apácák halastava volt. A pesti polgárok azonban szintén igényt tartottak a tóra s a jenői jobbágyokat a halászásban megzavarták. Az apácák ezért Mátyás királyhoz fordultak panasszal. A nyúlzigeti premontreiek szintén pereskedtek a pesti polgárokkal, kik a rendnek Újbécs faluban fekvő földjeiből el-el birtokoltak.

Pest fő jövedelmi forrása azonban ebben az időben sem a földművelés, hanem az országból idehozott mezőgazdasági terményekkel és állatokkal való kereskedés volt. Németek, csehek, lengyelek vásároltak itt bort, gabonát,

szarvasmarhát stb. és különösen híressé váltak Pest lóvásárai. Bertrandon de la Broquiere lovag 1433-ban szentföldi útjában itt járva feljegyzé, hogy Pesten igen sok lókereskedő van és 2000 jó lovat is kaphat itt az, akinek szüksége van rá. Feljegyzése szerint tíz lóból álló istállónként adták el a lovakat s minden istálló ára 200 forint volt. Látott olyan lovakat is, hogy közülök 2—3 megérte szerinte az említett árat. Legnagyobb részük az erdélyi hegyekből való volt. Ugyanő magyarországi utazása közben gyakran látott oly szekereket, melyeken hat vagy nyolc egyén ült és mindezt egyetlen ló húzta. Nagy útra is csak egy lovat szoktak befogni. Az ilyen fedeles kocsik Broquiere szerint oly könnyűek, hogy bárki hátára veheti. A hátulsó kerekeik magasabbak az elsőnél és fedelük igen szép. Minthogy az ország rónaság, a lovak mindenütt ügetve mehetnek. És ugyancsak a rónaság az oka szerinte annak, hogy hazánkban csodálatosan hosszú barázdákat szántanak. Broquiere különösen kitűnőnek találta a budai fehér bort, amely tüzességét szerinte a számos melegforrástól és a bennük levő kéntartalomtól kapja.

Budán rendszerint nem volt elegendő szőlőmunkás s a művelésre sokan a környékbeli falvakból jártak be. Ezt igazolja az is, hogy Hunyadi László lefejezését 1457. március 16-án azért hajtották estefelé végre, mielőtt a kapások a szőlőkből a városba hazatértek, mert a bírák félték, hogy a vidékbeli kapásnép lázongani fog s a kivégzést megakadályozza.¹⁾ Mátyás király alatt Buda és Pest mezőgazdasága is erősebb fejlődésnek indult. A nagy király a budai hegyek szőlőtermelésének javítására szintén gondot fordított. Burgundiából és Champagneból nemesebb szőlőfajtákat hozatott s ezzel a vörösborok termelését valószínűleg ő honosította meg. A szőlőművesek számának növelése céljából a jobbágyoknak Buda külvárosaiiba, továbbá Felhévízre és Óbudára betelepülését is elősegítette. A tizedfizetés alól 12 évi mentességet adott azok részére, akik eddig műveletlen földön itt szőlőt ültettek és 8 évi mentességet nyertek azok, akik a parlagon maradt szőlőföldeket újból beültették. E telepítéssel jobbágyok is kerültek a városi polgárság közé és Mátyás király az ország valamennyi tisztviselőjének megparancsolta, hogy a földesúri tartozásukat lerovó jobbágyoknak Óbudára való települését ne akadályozzák meg.²⁾

Mátyás király előbb feleségének, Katalinnak, majd ennek halála után anyjának adományozta Óbudát, egyideig pedig Szilágyi Erzsébet a budai hegyek között, Nyéken lakott. Ugyanitt, az Állatkert környékén állott Mátyás király egyik vadaskertje. Erről írja *Oláh* Miklós 1526-ban, hogy: »a királyi vadas, amelynek neve Nyék, karózáttal van övezve. Nem épen sűrű erdő ez s kellemes tisztásai vannak. Területe 4 magyar mérföld és vadakban bővelkedik. *Állott itt a szélen egy udvarház is nagyszerű épületekkel.*» *Bonfini* szerint tele volt a vadaskert sok szelidített és vadállattal s a király

¹⁾ *Salamon* Ferenc : Buda és Pest története.

²⁾ *Salamon* Ferenc : Buda és Pest története. II. kötet.

ezen a legkedvesebb tartózkodási helyén pihente ki fáradoalmait. Mátyásnak csodaszép kertjei voltak s a budai királyi kertben a tekervényes utak tarka-
virágú rétek, rózsaligetek, ibolyaágyak, halastavak közt vezettek el. A díszes
fasorok, lombok közé barlangok és útvesztők voltak elhelyezve, egyik-másik
madárház pedig akkora volt, hogy gyümölcsfák és cserjeligetek is meg-
fértek bennük.¹⁾ Ilyen magasfokú kertkultúra emléke maradt fenn ebből
a korból.

A pesti határban is volt Mátyásnak vadaskertje s az a mai Rákóczi-út
mellett hosszú sáv alakjában húzódott a Rákos mezejéig, a Királydombig,
ahol országgyűlések alkalmával az uralkodó sátra állott.²⁾ A kert Pest város
és Újbécs falu határa között nyúlt el hosszan és Bonfini szerint kőfallal
volt körülvéve. »A közelben levő más művészi kertekkel együtt pedig mintha
égett volna a lilomoktól és tulipánoktól.« A Vizafogó-dűlő helyén állott
Agarastó Mátyás király agarainak tanyája lehetett.

A kiszáradt mocsarak helyén fekvő termékeny, fekete földeken kertek
voltak, a Rákospatak vízjárta környékét kaszálónak használták, a város
tulajdonában levő homokpuszták pedig legelőül szolgáltak. A pesti mészá-
rosok és állatkereskedők a vásárokon szerzett állatokat itt javították fel,
mielőtt azokat külföldre hajtották. Budán főképen a szőlőtermelés folyt
s ennek védelme érdekében a budai törvény eltiltotta az olasz és más idegen
borok behozatalát. Sört csak az mérhetett, aki maga főzte, de azt is csupán
a város falain kívül.

Mátyás király halála után a főváros mezőgazdasága is hanyatlásnak
indult. Oláh Miklós 1526-ban megjelent »Magyarország leírása« című köny-
vében már kicsinyléssel beszél e földeken termett répa, retek és dinnyéről.
Ugyanő leírja, hogy a királyi kerteken, a mai Gellért-hegyen túl a hegyek
szőlővel vannak beültetve s megemlíti, hogy Felhévízen, a mai Lukács-
fürdő táján a meleg gyógyforrásokban parasztok és szőlőmunkások szoktak
fürödni. Szerinte a Várhegy belseje a számtalan borpince miatt egészen
üres, egyben magasztalta a város elbájoló környékét, ami számára lélek-
emelő látványt nyújtott.

Ebben az időben a *Dunán tervszerű halászat is folyt*. Pempflinger Márk
budai városhíró ugyanis 1528-ban Buda és Vác között vizafogót építtetett,
de egy év múlva az udvari kancellária rendeletére le kellett bontatnia, hogy
a viza a halászatból élő Komáromig fel tudjon jutni. A dunai halászást
egyébként erősen zavarták a vízimalmok is, amelyek a 13. századtól kez-
denek elszaporodni. Ezeknek telelőhelye a Molnártó volt, mely a múlt század
elején még a Fővámház helyén állott. Egy másik Dunaöböl a Vizafogónál
volt s a halászati jogot komáromiak bérelték száz év előtt is a várostól.

¹⁾ Csánky Dezső : Mátyás király udvara, 180. old.

²⁾ Schmall Lajos : Adalékok Budapest történetéhez.

A másfél évszázadig tartó török uralom alatt Buda szőlőművelése, Pest bor- és állatkereskedelme szintén leromlott s a bortermelés súlypontja Budáról a felvidékre, különösen Tokajba, továbbá Erdélybe helyeződött át. A külföldi kereskedők a budai és pesti vásárokról elmaradoztak s helyüket a törökökkel bejött rác kereskedők foglalták el. A bécsi hajósok sem mertek többé Budára járni s helyettük magyarok és szerbek vették kezükbe a hajózást.

A török idő alatt a gyümölcs- és zöldségtermelés nem szűnt meg és azt *célszerű társaságokba tömörült török kertészek folytatták. Evlia Cselebi* konstantinápolyi vagyonos török, aki élete nagyrészt utazással töltötte s négy éven keresztül hazánkban lakott, feljegyezte, hogy a budaiaknak kitűnő gyümölcsük is bőségesen van. Lédús és édesen csípős a szőlőjük és őszi- és sárgabarack, meggy és cseresznye bőven van. Szerinte e város tiszta földjében és Óbuda tanyáin igen sok fű, lóhere és másféle rétifű, továbbá metélő-, vörös- és fokhagyma terem. A ráccsal körülzárt számtalan kertben sok nagyfejű káposzta van s ugyanő a budai szőlőskertek számát 7 ezerre becsülte. A török idő alatt a virágkertészet is szépen fejlődött és új növényfajták honosodtak meg hazánkban, *Gül Baba* rózsadombi kertje pedig ritka virágairól messzeföldön híres volt.

A visszafoglalással járó harcok azonban nagy pusztítást tettek mindenben. Az ekkori gazdasági állapotokról némi tájékoztatást nyújt az 1696. évi adóösszeírás, amely szerint Pest városában csak négy nagyobb, 46 kisebb és 168 egészen kicsiny ház állott. Ebből 36 a nemeseké és katonáké, a házak felének pedig kertje volt. A város határán 3 major állott. Az összeírás szerint a talaj a földművelésre nem alkalmas, mert homokos, termékenysége közepes és a Duna áradásainak van kitéve. Legelőjüknek is kevés hasznát veszik a lakosok s a határukban termelt szénát az átvonuló futárok és a katonák lovaikkal etették fel.

A pestieknek ekkor szőlőhegyük és erdejük nem volt és halászatot sem űzhettek, mert a budai kamarai jószágigazgatóság azt eltiltotta.¹⁾ A császárpárti Pest és Buda sokat szenvedett a kuruc seregektől is, melyek a várost éveken keresztül ostromzár alatt tartották. A várfalak közé szorult polgárok hosszú ideig sem földművelést, sem kereskedést nem folytathattak s e miatt nagy ínséget szenvedtek. Szőlőiket hét évig nem művelték, a rétet nem kaszálták, a városon kívül fekvő majorjaikat és a malmokat pedig az ellenség felégette. A várost és a határ mélyebb fekvésű földjeit az árvíz is gyakran elborította.

Az 1710. évi pestis a lakosság számát még inkább apasztotta, de csakhamar újabb települők jöttek, úgyhogy az adózás céljából 1715-ben és 1720-ban végrehajtott összeírás alkalmával Pest városában már 17 nemes

¹⁾ Gazdaságtörténelmi Szemle 1895. évf. 78. old.

és 359 polgárcsalád, mintegy 2600 lélek lakott. Ezek birtokában volt ¹⁾ 1720-ban 732 pozsonyi köblös szántó (à 1100—1200 □-öl), 968 kaszás rét (à 800—1200 □-öl) és 1090 kapás szőlő (à 200 □-öl, Acsády szerint à 94 □-öl). Az összeírást végző beregmegyei kiküldöttek Pest város határát nem tartották alkalmasnak a mezőgazdasági művelésre, mert a talaj szerintük néhol kövecses, többnyire pedig homok. A földeket két fordulóra osztották, de ritkán és minden rendszer nélkül vetették, többnyire azonban legelőnek használták. A rét nem volt nagy s felerésze jó szénát termett, 1000 □-öln egy szekérrel.

A pestiek ezidőben *Vattay* István nemes földesúrtól Gubacs, Szentlőrinc és Péteri pusztákat bérelték évi 100 frt-ért. Szőlőik részben a város határán, részben pedig a budai hegyekben voltak s utóbbiak területe a budai összeírásban szerepel. Az összeírók a pesti talajt nem tartották alkalmasnak a szőlőművelésre, az összeírás szerint a viszonyok a lakosságot főképen iparra és kereskedelemre utalják, a tavaszi nagy Duna-áradások azonban körülzárják a várost, sok kárt okoznak és megakadályozzák a forgalmat. Ugyanakkor összeírtak 4 halászt és 19 malmot, köztük hármat a Rákoson és 16-ot a Dunán.

Buda szab. kir. városban az összeírást végző beregmegyei kiküldöttek megállapították, hogy a házak rendkívül apró, egynegyed, egy-nyolcad, sőt $\frac{1}{64}$ -ed telkeken épültek. A város nem a házra, hanem a telek nagysága szerint vetette ki az adót, ezért mindenki igyekezett minél kisebb telekrészen meghúzódní. Ez a magyarázata annak, hogy 55 egész telken 628 ház állott és azok is nagyrészt falusiasan, nádfedéllel épültek. Az állandó katonai beszállásolások miatt senkisem mert jobb házat építeni. Különösen gyenge házak voltak a várfalakon kívül fekvő s a Vízivároshoz tartozó Halászvárosban, melyet a Duna áradásai gyakran elöntöttek, továbbá a falusias Újlakon, ahol szegény halászok és földművesek laktak. Az összeíráskor Buda határán kevés szántóföld volt és az se jóminőségű. Háromszori szántásra csak három magot adott. Sokkal jelentősebb a bortermelés, melyet a törökidő alatt lassankint kihalt szőlőművesek helyett a hódoltság ideje alatt betelepült rácok folytattak. A délvidékről magukkal hozott szőlőfajták ültetésével valószínűleg ők újították fel a vörösbor termelését. A város az 1688. évi kamarai rendelet értelmében ingyen adott földet szőlőtelepítésre a külvárosokban lakó magyarok és szerbek részére, akik az együtt-lakás folytán hamar elmagyarosodtak. Többnyire ők művelték a várbeli német polgárok és a tisztviselők részére kiosztott szőlőföldeket is.

Az 1720-i összeíráskor Budán már 35 ezer kapás szőlőt műveltek. Legjobb bortermő hely volt Sashegy, Svábhegy, Szent József- és Fehérvári-hegy. Az 1720. évi második összeíráskor elpanaszolták a termelők, hogy az utóbbi három év alatt a nagy szárazság sok tőkét elpusztított, azért 4 ezer

¹⁾ *Acsády Ignác*: Magyarország a Pragmatica Sanctio korában.

kapás szőlőt felszántottak. Jó termés csak minden 3—4 évben volt és borkereskedők hiányában a bort nem lehetett értékesíteni.

Budán az adó alá eső föld területe volt : 1720-ban 520 pozsonyi köblös szántó, 80 kaszás rét és 32.672 kapás szőlő.

Óbuda mezővárosban az összeíráskor volt 153 jobbágy, 13 zsellér, 559 pozsonyi köblös szántó, 224 kaszás rét és 1023 kapás szőlő, továbbá 3 malom.

A városi levéltár adatai szerint 1713-ban a kamaránál feljelentették a budai tanácsot, hogy az, bár 40 ezer szőlőskert van a határában, ennél sokkal kevesebbet vallott be adózásra és ezzel megkárosította a kincstárt.¹⁾ A megejtett összeírás azonban csak 4561 negyed szőlőt talált, ami után a város pontosan adózott. Egy negyed szőlő Acsády szerint 800 □-öl volt, tehát a szőlőterület ekkor csak 2280 katasztrális holdnyi lehetett. A földek egykori tulajdonosainak neveit úgy Budán, mint Pesten a városházán vezették és máig fennmaradt telekkönyvek tartották nyilván.

Pest város fő jövedelmi forrása, az állatkereskedés, a törökidő után a sokféle vám és harmincad miatt még válságosabb helyzetbe jutott. Ez a császári kincstár egyre jelentősebb jövedelmi forrásává vált, de a külföldi kivitel megnehezítette. Pedig, különösen a francia szárazföldi zárlat idején, jó alkalom nyílt arra, hogy borainkat az észak-nyugati államokba bevezessük. Holland borszakértők már 1671-ben megállapították, hogy a budai bor mellett a rajnai csak savanyúvíz, a francia bor pedig cukrosvíz, a kereskedelmi kapcsolatok létesítését azonban a közbejött török és kuruc háborúk megakadályozták.²⁾ A hazánkban többször megforduló Sedgévich Zakariás örmény kereskedő 1700 körül mégis nagyobb mennyiségű budai vörösbort vitt ki Angliába s cserébe szöveteket hozott be érte, de a hatóságok nehézkese eljárása az Ausztrián kívül való értékesítés elé mind több akadályt gördített.

Pest város birtoklástörténetére nagyfontosságú esemény volt I. Lipót király 1703. évi kiváltságlevele, melyben Kőbánya, az egykori Kőér, mint »eddig csendesesen bírt mezei jószág birtokában Pest városát és annak kiváltságait megerősíti.« Erre a megerősítésre szüksége is volt Pest városának, mert *Grassalkovich* a nagy birtokszerző szentlőrinci uradalmához tartozónak tekintette és perrel követelte a vele szomszédos pesti földeket.

A kőbányai szőlőket nem tudni, hogy mikor kezdték művelni. Valószínű azonban, hogy az 1720-ban összeírt 1090 kapás szőlő Kőbányán feküdt, mert 1752-ben már az egész Óhegy szőlővel volt beültetve. Egy ez ebből az időből való periratból megtudjuk, hogy a 18. század közepén a pestieknek saját határukban már 862 negyed, a kertekben 100 negyed, ezzel szemben Óbudán 12, Budán 401, Csepelen 744 és Budaörsön 394 fertály, tehát idegen

¹⁾ *Dvihally Anna* : A budai szőlőművelés története. 56. oldal.

²⁾ *Takács Sándor* : Gazdaságtörténeti Szemle 1899. évf. 362. old.

határban mintegy 750 katasztrális hold területű szőlőjük volt.¹⁾ A pereskedés a miatt folyt, hogy Pest város tanácsának 1743. évi határozata értelmében Pestre csak engedéllyel lehetett bort behozni s azután hordónként a szokásos 16—24 garas vámot akkor is meg kellett fizetni, ha a bor pesti polgárnak idegen határbeli szőlőjén termett. Ez sérelmes volt Budára, mint-hogy borait jórészen Pesten értékesítette.

A törökidő után a kincstár és a földesurak az elpusztult területek benépesítése céljából többféle kedvezmény ígéréstével hívtak uradalmaikra jobbágyokat. Az ország újjáépítéséhez is sok munkaerőre volt szükség, ami nagyrészt hiányzott. Ezért a mezőgazdasági munkások, különösen az aratók szertelen követelésekkel álltak földesuraik elé s néhol a termés felét igényelték. Pest-Pilis vármegye közgyűlése erre 1729-ben kimondta, hogy falun vagy városban egyaránt tilos tiszta búzából $\frac{1}{8}$ -adnál többet adni az aratóknak. Az 1723. évi megyegyűlés a cselédek bérét és kötelességeit is részletesen szabályozta és rendelkezései Pest és Buda városára is kötelezők voltak.

Óbuda mezőváros az 1686. évi visszafoglalás után gróf Zichy István birtokába jutott, jobbágy lakói pedig odatelepülőkkel gyarapodtak. Gróf Zichy István fia 1758-ban gyermektelenül halt el és így Óbuda koronauradalom lett. 1770-ben a kincstárnak 29 jobbágytelke volt Óbudán.²⁾

A 18. század közepén a budai kertészek a Vízivárosban, a mai Kapás-utca helyén állott Kertész-utcában laktak s úgy ezek, mint a *szőlőművelők már régebb idő óta társas szervezetekbe tömörültek*. A pesti kertészek inkább vallásos irányú társaságokat alkottak, 1766-ban *azonban polgári dísz- és konyhakertész-céhet alapítottak* s ezzel kiváltságot szereztek arra, hogy a városház előtti piacon árusíthassanak, míg a céhen kívül álló gazdálkodók kerti terményeiket a mai Irányi-utca helyén álló Kalap-utcában árulhatták. Az alapításkor 29 céhbeli kertész volt, akiknek telepei egy 1764. évi térkép szerint a hatvani kapun kívül, a mai Múzeum-körút, a Dohány- és Kerepesi-utca környékén álltak.³⁾ A Nemzeti Múzeum és a színház felépítése után egyrészüik a Kertész-utcába települt ki, másrészüik a Gyár-utcában s a nyugati pályaudvar táján, továbbá a Pacsirtamező-utca környékén és a Ferencvárosban folytatta a kertészkedést. E területek többnyire a Nagyarok bővíző termékeny öntésföldjén feküdtek.

Buda bortermelése, Pest állat- és borkereskedése sokat szenvedett Mária Terézia vámpolitikája miatt, amely a magyarországi termékeket közbeeső vámokkal és kiviteli tilalmakkal sújtotta. Így 1775-től kezdve csak az vihett ki bort Ausztrián át, aki ugyanannyi osztrák bor exportját is vállalta. E mellett a porosz háborúk miatt elvesztettük ottani piacainkat,

¹⁾ *Dvihally Anna*: A budai szőlőművelés története. 97. old.

²⁾ *Palugyay Imre*: Buda-Pest leírása 1852.

³⁾ *Kardos Árpád*: A Pesti kertésztársulat 150 éves története 18. oldal.

a lengyelországi forgalmat pedig megbénította a galíciai új osztrák határon szedett magas vám is. A törekvés az volt, hogy Ausztria kezdődő gyáripara és városainak lakossága minél olcsóbb nyersanyaghoz és élelemhez jusson. II. József magyarországi főtisztviselőinek el is rendelte, hogy »Pest város nagybodására ne törekedjenek, mert a városok túlságos növekedésükkel a földműveléstől vonják el a munkáskezeket.« Vámpolitikája szintén arra irányult, hogy Magyarországnak még városai is ipar helyett mezőgazdasági termeléssel foglalkozzanak. Említést érdemel a pesti kereskedőtestületnek 1790. évben előterjesztett javaslata, hogy a nemesek és a polgárok gyengéit kihasználó házaló zsidók, épügy, mint a törökök kiverése után, csak Óbuda faluban lakhassanak és ott alkalmat nyerjenek arra, hogy szántóvető nép válják belőlük.

II. József csak az óbudai selyemgyár (Filatura) létesítését engedte meg 1781-ben, hogy a szegény családok gyermekei számára az keresetet nyújtson s a hazai selyemtenyésztést elősegítse. Az eperfák ültetését is elrendelte, de Pestmegyében nem sikerült az, mert a szőlőtermelés jobban jövedelmezett. Pest város azonban fizetett szakemberekkel eredményesen végeztette e munkát s a Szent Rókus kápolna táján, a régi Epreskertben többezer darab szederfát ültettek el.

A Pest körül elterülő használatlan futóhomok-területeknek akácfával való kötelező beültetését *Skopek* Ferenc pestvárosi jegyző már 1762-ben indítványozta a város közgyűlésén és ezzel megindította azt az üdvös mozgalmat, aminek a mai pesti akácerdőket köszönhetjük. A Városliget helyén állott egykori mocsaras és részben futóhomokterület befásítását 1799-ben gróf Batthyány József hercegprímás vállalta magára, de közbejött halála miatt e munkát az 1808-ban létesült Szépítő Bizottság fejezte be. Ennek elnöke, a nagy kertkedvelő József nádor, alcsúti uradalmából szállított facsemetékkal ültette be a Városligetet és a fasort, a mai Vilma királyné-utat. Ezért a polgárság hálából a városligeti kápolnát s a mellette fekvő mezőt a nádor elhalt leányáról, Hermináról nevezte el.

Pest város 1800 körül 300.000 négyzetöl területű homokpusztát osztott szét a polgárok közt a Városligeti fásor körül azzal a kötelezettséggel, hogy azt szőlővel és gyümölcsfákkal telepítsék be. Üdvös volt ez akkor, mert Budán a szőlők miatt kevés gyümölcsfát tartottak és sok almát s más gyümölcsöt Ausztriából kellett behoznunk. E kertek helyén az előkelő osztály villanegyede áll ma.

Gróf Batthyány József, a kertbarát hercegprímás 1799-ben 20.000 forintért vásárolta össze a lágymányosi Dunapart mellett fekvő területet és azt az ország mindenkori nádora használatára a nemzetnek adományozta. A nádori intézmény megszűnése után a kincstár e területet bérbeadta s az idővel 89 katasztrális holdra növekedett Nádorkertet 1926. évben a székesfőváros vásárolta meg. A várostól messze feküdt ez a kert, ezért József nádor

a piliscsabai uradalommal együtt birtokába került Margit-sziget befásítására fektette a fősúlyt s azt nagy költséggel angol parkká alakíttatva a főváros közönségének használatára bocsátotta. A szigetet aztán a fővárosi pénzalap 1908-ban József főhercegtől megvásárolta.

Miután 1777-ben Nagyszombatból az egyetemet és Pozsonyból, Bécsből több állami főhivatalt Budára helyeztek át, a megnövekedett tisztviselőosztály részére Buda város a Városmajort sétáló- és mulatóhellyé alakította át. Az egyetem 1783-ban aztán Pestre került és ott a növénytan tanára 1788-ban a Ferenciek-tere táján *Füvészkertet* rendezett be. Ennek 6500 növényből álló gyűjteményét 1809-ben a Nemzeti Színház helyén álló ú. n. Grassalkovich-telekre költöztették át. Az egyetem mellett 1785-ben állatgyógyító intézet is létesült, amelyből később az állatorvosi főiskola alakult. A pesti egyetemen ugyanezen időben gyakorlati mezőgazdasági tanszéket is állítottak fel.

Pestnek egyre növekvő lakossága, a mind nagyobb számú hivatalnok-, iparos- és kereskedőosztály a városban semmi fás teret, ligetet ebben az időben nem talált. A mai Erzsébet-, Vörösmarty- és József-tér helyén az új vásártér állott, a Deák-téren a zöldségpiac, a Calvin-téren pedig a szénpiac volt. Ezért Orczy László tarnaörsi birtokos és egykori tábornok, aki több más nemessel és mágnással együtt ezidőben a fővárosba költözött, a Ludoviceum helyén állott három majorgazdaságot, mintegy 40 holdat megvásárolt és azt befásítva a főváros legszebb és legkedveltebb közkertjévé alakította át. 1830-ban aztán a felállított Ludovika Akadémia számára szerezték meg e kertet és elzárták a nagyközönség elől, amely ettől kezdve a fejlődésben levő és jobban megközelíthető Városligetet karolta fel.

Széchenyi István Pest városnak portól való megóvása és e végből útjainak, tereinek és a környező homokpusztáknak befásítása érdekében szintén sokat tett. Felesége is jó példával járt elől, amikor 1846-ban az Újépület melletti mocsaras helyen, a mostani Szabadság-téren az első fát maga ültette el. Széchenyi a »Pesti Por és Sár« című könyvében hibáztatta azt, hogy a budai házaknak nincs kertjük s az utcákról és terekről mintha ki lett volna tiltva a fa. Mindenkit a város csinosítására s faültetésre buzdított, hogy *az ottlakás a belföldiek és idegenek számára egyaránt kellemessé váljék.*

Buda szőlői Schwartner Márton Statisztikája szerint 1809. év körül 7600 fertályra, mintegy 3800 katasztrális holdra növekedtek és holdankint 60—70 veder kítűnő bort termettek. A napoleoni háborúk idejében a magas borárak miatt különösen jól jövedelmeztek s a budaiakat a szőlők szaporítására serkentette az a kiváltságuk is, hogy boraikat egész éven át szabadon mérhették ki.

A szőlőtermelést a mult század elején Pesten a Városliget körül létesített kertekben, főképen pedig Kőbányán folytatták, ahol Patacsich József

szerint 1831-ben a 843 holdas Óhegy és a 117 holdnyi Újhegy nagyrésze szőlővel volt beültetve. Szerinte itt évente 20—30 ezer akó jó bor termett, de néhány kapás és borkereskedő kivételével a többi tulajdonos, többnyire tekintélyes pesti polgár, nem haszonnyerés céljából, hanem kedvtelésből tartotta a szőlőket.

E korszak munkásviszonyai felől tájékoztatást nyújt a vármegye 1804. évi cselédrendtartása. Ez a mezei munkások napibérét kaszás és boglyázó részére étellel 24 krajcárban, étel nélkül 30 krajcárban, a szénagyűjtőét 10, illetve 15 krajcárban, aratóét 15, illetve 20 krajcárban, a kapását a munka szerint 5—20 krajcárban, a szőlőmunkását 7—27 krajcárban állapította meg. Utóbbit a metszők kapták étel nélkül. Ez a rendtartás nemcsak az óbudai jobbágyokra, hanem a Pesten és Budán dolgozó munkásokra is kiterjedt.

Hogy a reformkorszak kezdetén minő volt Buda és Pest népösszetétele s a mezőgazdaságból eredő jövedelme, ezt az 1828. évi országos összeírás alábbi adatai világítják meg.¹⁾

	Budán	Pesten
Adózók száma	11.411	22.198
Honoráciorok	129	69
Polgárok	1.052	1.673
Zsellérek, házzal	960	2.213
Zsellérek, ház nélkül	1.986	3.704
Szolgák	351	863
Szolgálónők	794	2.168
Kézművesek	1.315	2.286
Kereskedők	427	584
Tőzsérek	8	157
Adó alá eső házak	3.094	4.068
Adózók bevetett földje	2.316	2.222 pozsonyi mérő (à 1100—1200 □-öl)
Adózók szemes termése	9.264	7.778 pozsonyi mérő
A termés piaci értéke	8.404	5.444 rénes forint
Adózók rétjei	3.646	4.454 kaszás à 1000 □-öl
Rétek jövedelme	6.077	10.541 rénes forint
Adózók szőlői	10.449	2.160 fertály à 800 □-öl
Szőlőműveléshez szükséges munkaerő .	41.802	8.460
A szőlők termése	78.380	14.580 akó (à 56 liter)
Szőlőtermés értéke	125.407	34.992 rénes forint

Ebben az időben tehát Budán még több volt a szántó, mint Pesten, ahol inkább rétgazdálkodás folyt. Egy kaszás napibére Pesten 24 krajcár, Szegeden 30 krajcár, Selmecbányán 1-21 forint, Pozsonyban 36 krajcár. Ezek az adatok a más források alapján közöltektől részben eltérnek. Ennek oka elsősorban az, hogy a napoleoni háborúkat követő válságos időkben a gazdasági viszonyok évről-évre változtak s akárcsak jelenleg, erős hullámnak volt minden kitéve.

¹⁾ Gazdaságtörténelmi Szemle III. köt. 206—13. old.

A József nádor és Széchenyi István által megindított reformkorszak és városfejlesztés a mező- és kertgazdaság haladását szintén elősegítette. Minthogy a mélyebben fekvő kertek és szántóföldek gyakran szenvedtek a Duna áradásaitól, Mikovényi Sámuel mérnök Buda és Pest ármentesítésének tervzetét már 1774-ben elkészítette, de a szabályozás munkája csak az 1838. évi nagy árvíz után kezdődött. Ezt megelőzőleg azonban a Váci-út biztosítására szolgáló »váci töltés« épült.

Széchenyi kezdesére különféle gazdasági szervezetek is létesültek, hogy terjesszék a szaktudást, növeljék a társulási érzéket s nemes versennyel fokozzák a termelők buzgóságát. Ezek az intézmények működésüket többnyire egész országra terjesztették ki, de hatásuk a fővárosban fokozottabb volt. 1827-ben folyt le Pesten a Soroksári- és Üllői-út között levő »gyepen« az *első löverseny*, amelynek rendezésével Széchenyi a hazai lótenyésztés fellendítésére törekedett. 1830-ban megalakult az Állattenyésztő Társaság, amely 1833 óta az Országos Magyar Gazdasági Egyesület néven működött s idők folyamán számos szakegyesületet, intézményt létesített, melyek a mezőgazdaság egyik-másik ágának hathatósabb művelésével foglalkoztak.

Buda lakosságának főfoglalkozása a múlt század közepén még a bortermelés volt és Fényes Elek statisztikai adatai szerint 1847. év körül 8 ezer fertályt = 4 ezer katasztrális holdat tett a szőlővel beültetett terület. A vörösbor mellett utóbb erősen terjedt a fehérborok termelése, értékesítésük azonban az olcsó homoki és más vidéki borok növekvő felhozatala miatt mind nehezebbé vált. A szőlőművelés terén nagyjelentőségű esemény volt az, hogy 1830 körül *Schams* Ferenc a *Mayerffy* Ferentől e célra adományozott telken a Budaörsi-úton mintatelepet rendezett be, amelyet 1840-ben az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület vett át és vincellériskolává fejlesztett.

Míg Buda polgárai örökutalajdonul bírt szőlőket művelték, Pesten részben a várostól bérelt földeken zöldség- és szemtermelés folyt, a városi legelőkön pedig állatokat tartottak. Ezért az 1848-ban törvénybe iktatott és 1853-ban végrehajtott örökmegváltás Buda és Pest polgárainak gazdasági és birtokviszonyaiban változást nem okozott. Óbuda mezőváros lakosai azonban nagyrészen jobbágyként és zsellérként, erősebb megkötöttséggel, a koronauradalom földjein gazdálkodtak. Ezt a viszonyt az úrbériség eltörlése szüntette meg s a jobbágy- és zsellértelkek a szabaddá vált gazdálkodók korlátlan tulajdonába kerültek.

A szabadságharcot követő elnyomatás korszakában a kertészkedés az előkelő osztályok körében is erősen fellendült. A közélettől visszavonult nagyjaink közül sokan a növények ápolásában találtak feledést. Dr. *Entz* Ferenc volt honvédtörzssorvos több kertkedvelő orvossal társulva, 1850-ben gyümölcs-csemetekertet és kertésziskolát is létesített a hatvani vámon túl, a mai Baross-tér helyén. Nemzetünk több vezetőembere oda járt ki gyümölcs-kertészetet tanulni és egyúttal politikai tanácskozásokat folytatni, mert

a rendőrség egyideig minden gyülekezést szigorúan eltiltott. A kertésziskolát is gyakran meglepték a kémek, de ilyenkor előkerültek az oltókések és legjobbaink buzgón gyakorolták a gyümölcsooltást és hallgatták dr. Entz tanításait. A későbbi években, amikor a politikai megbeszéléseket már szabadban lehetett tartani, továbbra is sok úriember járt ki a faiskolába kertetészetet tanulni.¹⁾

Figyelmet érdemel Kőbányának a múlt század elején erősebben megindult gazdasági fejlődése is. A külvárosokban mind nagyobb méretűvé vált a kivitelre szolgáló sertések hizlalása, a városi tanács azonban egészségi okokból már a 18. század végén elrendelte volt, hogy a sertéskereskedők és tenyésztők állataikat a vámvonalon kívül fekvő mezőkre telepítsék ki. Az ólakat 1819-ben helyezték át az üllői-úti sertéstavak és a régi lóversenytér, az u. n. »Gyep« között fekvő térségre, ahol maga a város is nagyobb szállásokat építtetett. Ez a terület a mai Népligettől délre feküdt és messze esett az 1854-ben épült vasúttól s így az állatoknak külföldre szállítása nehézséggel járt. Ezért az 50-es évek végén sok sertéskereskedő a kőbányai állomás mellett telket vásárolva, a mai teleppel szemben, a vasút túlsó oldalán állított fel sertésszállásokat. Az egész országból és külföldről nagyszámban feljáró sertéskereskedők részére aztán vendéglők épültek és egyre élénkebb élet és forgalom alakult ki e helyen. A sertésszállások messzeterjedő bűze miatt azonban a közeli nyaralók és szőlőskertek birtokosai panaszt tettek, erre a városi tanács a most megszüntetés előtt álló kőbányai sertésszállások helyén létesített sertés- és marhapiacot. A kereskedők azonban csak erélyes rendeletekre 1862-ben hagyták el a régi szállásaikat.²⁾ Az új sertéstelep fejlődését jelentékenyen elősegítette az 1869-ben alapított Első Magyar Sertéshizláló Részvénytársaság növekvő kiviteli forgalma, ami miatt a telepet 1877-ben az Üllői-útig bővítették ki s az így 180.000 sertés befogadására vált alkalmassá. Az 1847-ben alakult Pest—Kőbányai Liget Részvénytársaság a régi szállások közelében bérelt volt a várostól 42 holdat évi 840 forintért s azt befásítva nyilvános kertté alakította. A közönség azonban a közeli sertésszállások bűze miatt nem látogatta, így a társaság 1855-ben feloszlott. E területet aztán 1866 után a város 150 vásárló közt felparcellázta s az köz- és magánépületekkel beépülve ma Kőbánya központját alkotja.

Városfejlődés szempontjából époly érdekes a kőbányai szőlőművelés, továbbá a kőfejtés megszűnésének története is. A kőbányai domb alatt mélyen fekvő, kitűnő minőségű mészkövet, amiről már IV. Béla adománylevele Kőérnek nevezi a területet, régebb idő óta bányászták és a szebb pesti köz- és magánépületek, így a Tudományos Akadémia, a Vigadó s a

¹⁾ *Angyal Dezső* kertészeti tanintézeti igazgatónak, dr. Entz barátjának szóbeli közlése.

²⁾ *Dausz Gyula* : Kőbánya története.

Lánchíd kövei e bányákból kerültek ki. Nagyobb jelentőségű volt a bányászat a vasútépítés előtt, amikor a budai bányák kövének Pestre szállítása vagy a tégláégetéshez szükséges tüzelőanyag megszerzése nagyobb költséggel és nehézséggel járt. Minthogy idővel a kőbánya vastagabb kőrétegei kimerültek, a mélyen fekvő, vékonyabbak fejtése pedig költséges és veszélyes volt, e mellett a külföldi kőfejtőmunkások mind nagyobb bérkövetelésekkel állottak elő, a 70-es évektől kezdve a bányák feltárása folyton csökkent és a 90-es évek elején teljesen megszűnt. A kivájt bányaüregeket, amelyeknek hossza 33 km, területe pedig 180 ezer négyzetméter, a felettük épült sörgyárak és a kőbányai borkereskedők jelenleg pincének használják. Erre kiválóan alkalmasak is, mert oly szélesek, hogy a kocsik bejárhatnak, hőmérsékletük pedig egyenletes. Mintegy 400 pincét borkereskedők, sörgyárak és gombatermelők használnak, de több már beomlott.

A homoki bortermelés fejlődésével együtt növekedett a kőbányai szőlők területe is. A város 1850-ben az Óhegy és Újhegy között fekvő 110 katasztrális holdnyi homokterületet felparcellázva *azzal a kikötéssel adta el, hogy azt szőlővel vagy gyümölcsfával kell beültetni*. Közben azonban fagyok és jégesők pusztítottak, a gyárak fejlődése miatt felszokott a napszám bére és lecsökkent a jövedelmezőség. A gyorsan népesedő Kőbányán pedig megindult az építkezés s a magas telekárak sok tulajdonost arra ösztönöztek, hogy telkeit házhelyeknek adja el. Közben a főváros szabályozási terve Kőbányát gyári negyednek jelölte ki, egyrészt azért, mert az építkezéshez olcsóbban lehetett ott követ, téglát és telket szerezni, másfelől, mert a gyárak füstjét és bűzét a délnyugati irányú szelek onnan a városba nem viszik.

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés idején sok nagy gyártelep létesült Kőbányán, a tömegesen odatelepülőkkel pedig a lakosság gyorsan növekedett. Fellendült a lakásépítkezés, a város terjeszkedésének azonban útját állották a szőlők. Másfelől a bortermelésre hátrányos volt a gyárak és lakótelepek közelsége a füst, por, baromfiak és a lopások miatt. A tulajdonosok, akik telkeiket annak idején szőlőtelepítés kötelezettségével kapták a várostól, utóbb azzal a kéréssel fordultak a tanácshoz, hogy legalább az óhegyi és újhegyi szőlőket hagyja meg zárt területnek. A tanács azonban 1875-ben az ipari fejlődésre való tekintettel a szőlőhegyeket is szabad területnek nyilvánította. Ettől kezdve a kőbányai bortermelés gyorsan lehanyatlott és egyre szűkebb területre szorult, majd a 80-as évek végén fellépett filloxerapusztítás még jobban siettetette e folyamatot. Az elpusztult szőlőföldeket nem ültették be újra, hanem házhelyek és gyümölcsösök céljára használták. A magas telekárak bő kárpótlást nyújtottak a tulajdonosoknak, a közeli gyárakban pedig jó keresetet találtak a munkások.

A szőlők kipusztulása sokkal *nagyobb gazdasági és szociális válságot okozott Budán és Óbudán, ahol a víz nélküli, köves hegyoldalakat csak kistrészen tudták szántó vagy gyümölcsösök részére használni, a szőlővel való újraülte-*

tést pedig a nagy költségek és a magas munkabérek akadályozták. A szőlőmunkások tehát másféle kereset után néztek s főképen a fejlődő építőiparban helyezkedtek el, a tulajdonosok pedig, különösen a kisemberek parlagon heverő szőlőiket potom áron eladogatták. A várostól távolabb fekvőket többnyire a szomszédos falvak népe vásárolta össze és mezőgazdasági művelés alá fogta. Nagykovácsi, Hidegkút, Budakeszi, Budaörs és más községek lakosai a főváros szélén már korábban szerzett földjeiket így gyarapították.

A múlt század közepe óta egyre elterjedtebbé váló nyári üdülés céljára legalkalmasabb helyeken, elsősorban a Svábhegyen sok nyárilak épült és a kipusztult szőlők helyén gyümölcsösöket létesítettek az új tulajdonosok, részben vidékről felkerült tisztviselők, akik magukkal hozták a természet és a kertészkedés szeretetét és a nyári hőség elől is menekülést kerestek. Palugyay Monográfiája szerint 1852-ben 114 nyaraló és gazdasági épület volt a budai hegyek közt. Az 1873-ban épített fogaskerekű vasút a feljutást megkönnyítve a svábhegyi kertészkedés kifejlődését még jobban elősegítette.

Közéletünk sok vezetőférfia az egészségi és gazdasági szempontból egyaránt hasznos kertészkedés közben itt pihente ki fáradalmait. Közülük sokan valóságos sportszerű szenvedéllyel foglalkoztak a gyümölcstermeléssel s új fajták meghonosításával. Sok pénzt és időt áldoztak a kertészkedésre s ez gazdasági és szociális téren egyaránt hasznos volt, mert a *szőlők pusztulásával munkanélkülivé vált vincellérek és napszámosok, mint kertészek vagy munkások így keresethez juthattak*. A kerttulajdonosok pedig nyaralásra nem vitték külföldre a pénzt, hanem értékeket termeltek itthon, másoknak kenyeret adtak és embereikkel együtt dolgozva megismerték és megbecsülték a testi munkát. Szociális érzéket és gyakorlati tapasztalatot szereztek így és közülük többen, Jókaival élükön a *kertészkedés szeretetét és szakismereiteit tolla is országszerte terjesztették*, a kormányzat figyelmét pedig a kerteszet jelentőségére és felkarolására felhívták.

Amint Budapest lakossága rohamosan növekedett és tízévenként 50%-kal gyarapodott, a város élelmezése is egyre több gondot okozott. Különösen nehéz kérdés volt a *friss tejjel és zöldségfélékkel való ellátás*, mert a hűtőkocsik alkalmazása előtt a vidékről hozott tej gyakran megromlott. A környékbeli falvak, amelyeknek lakossága és fogyasztása szintén gyorsan növekedett, a szükségletet nem tudták kellőképpen kielégíteni. Ezért már a 70-es évek elején megindult a bolgár kertészek betelepülése és öntözőrendszerű tömegtermelésükkel a nyári zöldségszükséglet számottevő részét fedezni tudták. Nehezebb volt a friss tejjel való ellátás, mert a pesti határban levő majoros gazdaságok száma megapadt, földjeiket idők folyamán különböző célokra vásárolták meg. A gazdák állatkereskedés és sertés-hizlalás mellett a fokozódó építkezések miatt jövedelmező fuvarozásra tértek át, a legelőket pedig szántónak törték fel és az állatnevelés vissza-

esett. Ekkor Újhartyán, Bugyi és más pestmegyei községek gazdái otthoni földjeiket eladva vagy bérbeadva, a 60—70-es években Budapestre települtek, hogy a közeli piac számára zöldségtermelést és tejgazdaságot folytassanak. A Rákosfalva helyén állott Zsivora-féle földeket 1870 körüli épen parcellázták s azt vásárolták meg házastelkeknek, földet pedig a várostól s a gr. Festetich- és a Vigyázó-féle birtokból béreltek a Rákosi rétek és a Zugló táján. Ezzel vetették meg az Erzsébetvárostól később a X. kerülethez csatolt Rákosfalva különálló telep alapját, ahol ma mintegy 80 majoros család tehenészettel és szántóföldi zöldségtermeléssel foglalkozik. Többnyire bérlők ezek, mert az egyre magasabb telekárak miatt földet vásárolni nem tudnak s a jobb időkben megtakarított pénzüket inkább állatokba fektették.

A nagyarányú budai szőlőtermelés megszűnte óta a mezőgazdálkodás súlypontja a pesti homokvidékre terelődött át. Óbuda és Kelenföld lecsapolt sík talaján létesültek ugyan bolgár kertészetek és Óbudán a paradicsomtermelés is kifejlődött, de ezeknek agyagos, hidegebb talajában a növényzet fejlődése egy-két héttel visszamarad a melegebb pesti homok mögött, mely a jövedelmező korai zöldség, borsó és csemegetengeri termelésére sokkal alkalmasabb. Ezért a zöldségkertészetek nagyrésze a Zugló, Törökőr, a Ligetelki és a Fehérúti-dűlők sötétszínű homokföldjén létesült. A pesti oldal jelentőségét növelte továbbá a sertéshízalás, a mezőgazdálkodásnak egyik legbelterjesebb, jövedelmező ága, ami az erősödő sertésvásárokkal együtt Budapestet Európa legnagyobb sertéspiácává tette. A sertésforgalom állandó fejlődéssel 1894-ben már meghaladta a 909 ezer darabot, az 1895-ben kiütött sertésvész azonban a kőbányai sertéshízalásra és kereskedelemre végzetes csapást mért. A védekezés a hízalásnak a vidéken való megosztását tette szükségessé, 1895-ben pedig a ferencvárosi sertéskonsumvásár is megnyílt. A kőbányai forgalom az 1894. évnek 10—20%-ára süllyedt s miután az állam nagytétényi hízalója 1914-ben megnyílt, a kőbányai hízalda 1916-ban megszűnt. 1920-ban újból üzembe helyezték ugyan, de a már régebben tervbevetett teljes feloszlata csak rövid idő kérdése. Elsősorban közegészségügyi szempontok követelik ezt, de kétségtelen az, hogy a sertéshízalás révén idők folyamán Budapesten megfordult többmilliárd pengő a főváros naggyáfejlődéséhez jelentékenyen hozzájárult. A jelenlegi sertésvásárok forgalma mindinkább a főváros és a környék szükségletének kielégítésére szorítkozik és az 1931. évi 550 ezer darab sertés az 1894. évnek csak 57%-át teszi.

A vasúti hálózat kiépítése s a forgalom tökéletesbülése a milliós lélekszámú Budapest élelmezését minél jobban biztosította, Budapest mezőgazdasága, különösen szemtermelése és állattenyésztése annál kisebb jelentőségűvé vált s annak kérdéseivel egyre kevesebbet törődtek. A főváros a maga 3000 hold terjedelmű szántó-, kert- és rétbirtokát kisebb-nagyobb bérletek útján hasznosította s legutóbb a pályázók nagy száma miatt a másfél katasztrális holdas apró bérletekre tért át, kikötve, hogy az arra-

való földeken zöldségféléket kell termelni. Telkeiből a város csak vasút, gyár, középület vagy más intézmény létesítése érdekében adott el kisebb-nagyobb részeket, de máshol maga is vásárolt, hogy telekállománya ne csökkenjen. Erdőbirtokát házilag kezelte és kopár területek befásításával, továbbá vásárlásokkal növelte. Így 1893-ban megszerezte az 1091 katasztrális hold terjedelmű budakeszi erdőt. A fásítás és erdőszerzés terén a fővárost anyagi érdekek helyett közegészségügyi, szociális és szépészeti szempontok vezették. A pesti akácerdők megkötik a futóhomokot, útját állják a szélhordta pornak, a budai erdők pedig megtisztítják a város levegőjét és feltrissítik a kirándulók tízezeit.

Budapest mintaszerű erdészetének színvonalát mezőgazdasága nem tudta elérni. A hatóság a szőlők kipusztulása óta csak azt látta, hogy a földművelés csekély jövedelmet hoz és e termelési ág fenntartását és fejlesztését parancsoló szociális és közgazdasági szempontokat figyelmen kívül hagyta. Keveset törődött a gazdálkodók szakoktatásával, megszervezésével, földhözjuttatásával és sérelmeik orvoslásával. A világháború és a forradalom alatt a fővárosban mutatkozó élelmiszerhiány aztán a mezőgazdaság jelentőségére rávilágított. Művelés alá vettek akkor Budapesent minden területet és üres telket s hadifoglyokkal és lábbadozó katonákkal pótolták a munkáshiányt, a katonai kórházak és más alakulatok pedig zöldségeskerteket létesítettek.

Egymagában a Kelenföldi Népsegítő Szövetség Kelenföldön és Sasadon 100 katasztrális holdnyi területen termelt főképen burgonyát és konyhakerti növényeket. A munkaerőt részben hadifoglyok, internáltak, másfelől a környékbeli munkáslányok szolgáltatták. A háború ideje alatt szerény méretek közt, Budapesten is meghonosult a város melletti pusztaterületeken a kiskertek intézménye, hogy a munkások háztartási szükségletük egy részét családjuk munkaerejével maguk termeljék meg.

A kömmün înséges hónapjai még nyomatékosabban igazolták azt a követelményt, hogy *rendkívüli időkre számítva, a városkörüli termelést még áldozatok árán is állandóan fenn kell tartani.* Előkelő férfiak és asszonyok is hozzáláttak a kertészkedéshez, állattartáshoz, hogy családjukat élelemhez juttassák és sok tejelő kecskét tartottak a villák kertjeiben. Többen fájlalták ekkor azt, hogy elszakadtak egészen az anyaföldtől s a legelemibb gazdasági ismeretekkel sem bírnak.

A főváros élelmezése a tanácsnak már a háborúban és a Károlyi kormány alatt nagy gondot okozott. A válságos helyzetet még súlyosabbá tette a földreform első terve, mely a fővárost eddig ellátó uradalmak szétदारabolására törekedett. Az 1919. évi XVIII. sz. néptörvény attól tartva, hogy a kisemberek kezére jutó földeken a termelés országszerte jelentékenyen visszaesik, a fővárost feljogosította arra, hogy nagybirtokszerű mezőgazdasági üzem folytatása céljából megfelelő földterületet szerezzen. A városi tanács e törvény alapján 187 ezer holdnyi területet igényelt, hogy ebből

előbb a földszerzésre jogosultakat kielégítve a többit a város élmezője céljára használja. A birtokrendező bizottság ezzel szemben 60 ezer hold juttatását javasolta, amit a néptanács jóvá is hagyott. Pár nap múlva azonban az uralmat a proletárdiktatúra vette át és e tervet épűgy, mint a földreform egész rendszerét, felborította.

A háború és a forradalmak tanulságai rámutattak arra, hogy a nagyvárosban sem szabad a földtől egészen elszakadni és az ősök foglalkozását, az állatnevelést és kerti gazdálkodást legalább szabad időben és szórakozás, testi-lelki felfrissülés céljából minél több embernek folytatnia kell. A munkanélküliség ideje alatt pedig keresni is lehet vele valamit.

A székesfőváros vezetősége a kor szavát megértve, előrelátással mindenekelőtt a mezőgazdasági ismeretek széleskörű terjesztésére törekedett. Messzemenő anyagi áldozattal 1926. évben Óbudán a gyakorlati oktatás céljaira jól felszerelt felső mezőgazdasági iskolát állított fel, hogy a kisbirtokosok gyermekei abban az önálló kerti s más belterjes gazdálkodáshoz szükséges ismereteket megszerezhessék. Ugyanakkor az Egressy-úton közép fokú kertészképző iskolát létesített, a Maglódi-úti önálló női gazdasági és kertészeti tanfolyamon kívül pedig több községi iskolával kapcsolatosan gazdasági irányú ismétlő népiskolákat is szervezett, ahol a gazdálkodáshoz szükséges alapismereteket és érzéket a fiúk és leányok ezrei szerezhetik meg. Kár azonban az, hogy ezek a szakiskolák nem 5—6 évvel korábban nyíltak meg, amikor a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségébe vetett hitet a gazdasági világválság még nem rendítette meg. Míg az 1924—1928 körűli években telve volt mindenki a haladás, alkotás vágyával, ma sok embernek az a meggyőződése, hogy nem érdemes szakismeretek szerzésére költeni s nem érdemes semmibe kezdeni, mert az árak állandó esése, a közterhek növekedése s a bizonytalan értékesítés miatt minden vállalkozás ráfizetéssel végződik. Ezidőszerint kedv és élénkség Budapesten csak egyetlen téren van s ez a családi kertesházak építése. Egyrészt az ingó tőke bizonytalansága ösztönöz sok embert arra, hogy vagyonát ingatlanba fektesse, de az önálló családi lakás és a saját kiskert után való vágyódásnak szintén nagy szerepe van ebben. Több tekintetben öröndetes jelenség ez, munkát ad az építőiparnak, a kitelepűlőt természetesebb, egyszerűbb életre s a föld szeretetére vezet, de egyre növekvő túlhajtásai több téren is káros következményekre vezetnek. Egyik tünet a *teleküzérkedés*, mely a további nagyarányú kitelepülés reményében még a legmesszebb fekvő mezőgazdasági telkek árát is oly magasra hajtja fel, hogy azokon jövedelmező gazdálkodást folytatni nem lehet. A túlzott árakkal a tulajdonost földjének eladására ösztönzi s a gazdaságok számát ezzel csökkenti. A megdrágult földek haszonbérét felveri és a bérlőt tönkretjuttatja. Minden pénznek és hitelnek családi házépítésbe és magas telekvételárakba fektetésével elvonja a tőkét hasznosabb és jövedelmezőbb befektetésektől, amelyek alkalmasak volnának arra, hogy egyik-másik kül-

földi termék : gyümölcs, korai zöldség stb. behozatalát kiszorítsák. Különösen áll ez a kertészetre nézve, mely a legjövedelmezőbb beruházáshoz szükséges tőkét sem tudja megszerezni. A külterjes település túlajtásának legszembetűnőbb következménye az, hogy a mezőgazdasági és kertészeti termelésre szolgáló területeket folyton kisebb térre szorítja. Másfelől a bizonytalanság, hogy bérelt földjéből bármikor kimozdíthatják, minden gazdálkodót visszatart attól, hogy kutat, vízművet, vagy más költségesebb befektetést létesítsen. A gazdálkodó és a kertész ideig-óráig megtűrt személynek tekinti magát, akinek bármikor készen kell állania arra, hogy a verejtékkel megművelt földet otthagyja.

A főváros, mely a lakosság mezőgazdasági szakoktatása terén pár év óta oly nagy áldozatokat hoz, még nem tudott kellően gondoskodni arról, hogy a gazdálkodáshoz értő lakosai megfelelő feltételek mellett földterülethez is juthassanak. Az országos földbirtokrendező bíróság kimondta, hogy *Budapest területén a földreformnak helye nincs, sőt házhelyhez sem juttatta a fővárosban mezőgazdasággal foglalkozó családokat.* Ezzel szemben ezeknek a VII. kerületben, Zuglóban és Törökőr-dűlőben és az Alsórákosi réteken fekvő, bérelt földjeiből 1922. évben 880 katasztrális holdnyi területet — ebből 270 hold városi földet — jelölt ki tiszttviselői házhelyek céljaira. Az eljárás során a bíróság az igényjogosultak számát 4231-ről 1896-ra, a megváltandó területet 363 katasztrális holdra s a megváltást szenvedők számát 144-ről 20-ra szállította le, de a gazdák és bérlők a megélhetésüket biztosító bér-földjeik tekintélyes részétől így is elesnek. Ha ez a folyamat tovább tart, akkor a budapesti gazdálkodóknak, akik friss tejjel s a külföldi behozatalt kiszorító korai zöldségfélékkel látják el a piacot, csakhamar ki kell vonulniuk a főváros határából, de nem a szomszédos községekbe, amelyeknek területe már többnyire a budapesti határig épült be, hanem távoli falvakba, ahonnan termelvényeik kevésbé friss állapotban érkeznek majd a piacra. Említést érdemel az, hogy a hódmezővásárhelyi konyhakertészek a fővárostól nemrégén megfelelő nagyságú földterületet kértek zöldségtermelés céljára, azzal az indokolással, hogy a fuvarköltségek és szállítási nehézségek miatt kénytelenek az ottani zöldségtermeléssel felhagyni.

Nagy-Berlin város példáját, mely a hozzácsatolt környékbeli falvakban házikezelésben nagyarányú mezőgazdasági termelést folytat, Budapest ugyan nem követi, de a gazdasági szakoktatás kifejlesztésével a mezőgazdaság felkarolása érdekében már egy nagy lépést tett előre. Újabban pedig a városszéli mezőgazdasági telepek létesítésével igyekszik a munkát kereső és gazdálkodáshoz értő családokat a belterjesebb művelésre alkalmas földekhez közelebb hozni.

IV. Béla király egykori rendelkezéséhez híven arra törekszik a főváros, hogy földjeit oly kezekbe juttassa, amelyek azok megműveléséhez legjobban értenek.

Birtokviszonyok, földárak, földbérek Budapesten.

Budapest birtokviszonyainak kialakulását már vázoltuk. Budán a városnak nagy erdőbirtokai és legelői, a polgároknak pedig többezer hold kiterjedésű szőlői voltak, Pesten a város nagy homoki legelőkkel s kevés réttel bírt, a polgároknak, főképen a Rákospatak mentén sok rétjük s kevés szántó- és szőlőföldjük volt. Pest város IV. Béla királytól nyert kiváltságlevele alapján bírta Kőbányát, az ettől északnyugatra s a Nagykörút helyén fekvő Nagyároktól északkeletre, a Rákospatak mentén elterülő újbécsi határt pedig jórészt a törökidő alatt szerezte. Óbuda a gróf Zichy-családé, majd a kincstáré volt, de a szőlő- és legelőterület s a szántó és rét nagyrésze idővel a polgárok birtokába került.

Buda város erdőgazdaságot folytatott, legelőit pedig a polgárok állatai használták. Régi térképek szerint Sasad és a Kamaraerdő között, az egykori Kis- és Nagymocsár táján állott a nagylegelő, északabbra pedig a juhlegelő. Pesten még nagyobb volt a város legelőterülete, amint azonban a külvárosok lakossága és állatállománya növekedett, a száraz homoki legelő mind kevesebb lett s a város a *Vattay* földesúri család szentlőrinci, gubacsi és péterii pusztáit vette bérbe. 1722-től kezdve azonban többé nem kapta meg e bérletet s kénytelen volt a tehenek számát legelőin korlátozni s a juhtartást, sertéslegeltetést és a földek felszántását — a Törökőr-dűlő kivételével — eltiltani. A város maga nem foglalkozott mezőgazdálkodással, de legelőinek hasznosítása céljából egyideig saját gulyát, ménest és sertécsordákat is tartott. Állatai számára 1763-ig a Városligetben és a Rókus-kórház környékén, a Sándor-utca (az egykori Városmajor-utca) táján nagyobb majoros gazdaságot tartott.¹⁾ Rétjeit és az idegen határban bérelt pusztákat a város többnyire részesművelésre, majd bérbe adta ki. A 7. és 8. számú tábla Pest város szántó- és rétbirtokának 1789. és 1852. évek között való nagymérvű növekedését és legelőinek erős apadását világítja meg.

7. tábla. Az 1789. évi kataszteri felmérés szerint a 27.738 kat. holdnyi külső terület megoszlása.

Budán :	Megnevezés	A városé kat. hold	Polgároké kat. hold	Közös legelő kat. hold	Együtt kat. hold
	Szántóföld	—	1.364	—	1.364
	Rét	185	1.581	—	1.766
	Legelő	44	—	1.543	1.587
	Kert, nádas	—	77	—	77
	Szőlő	—	3.720	—	3.720
	Erdő	2.176	141	—	2.317
	Összesen ...	2.405	6.883	1.543	10.831
Pesten :					
	Szántóföld	29	595	—	624
	Rét	424	3.437	—	3.861
	Legelő	7.078	15	—	7.093
	Kert, nádas	167	539	—	706
	Szőlő	1	719	—	720
	Erdő	43	—	—	43
	Összesen ...	7.742	5.305	—	13.047

¹⁾ *Schmall* Lajos: Adalékok Budapest történetéhez. III. köt. 12. old.

	Földesúri kezelésben	Földesúré, de jobbágyok használatá- ban	A lakosság birtokában	Együtt
Óbudán :				
Szántóföld	3	153	635	791
Rét	16	29	809	854
Legelő	—	—	1.082	1.082
Kert, nádas	93	—	49	142
Szőlő	—	—	964	964
Erdő	27	—	—	27
Összesen ...	139	182	3.539	3.860

8. tábla. 1852. évi hivatalos összeállítás szerint a külső és belső terület.

I. Budán :		II. Óbudán :	
	Kat. holdban		Kat. holdban
Szántóföld	1.866	Belső és külső terület	4.141
Rét	1.665	Két sziget és a Duna	312
Szőlő	4.190	Összesen ...	4.453
Erdő	2.787		
Kert	118		
Utak és egyéb	2.355		
Összesen ...	12.981		
A) Magánosoké Pesten a külterületen :		B) Pest városé :	
	Kat. holdban		Kat. holdban
Szántók Vizafogón, Törökőrön és Soroksári-úton]	572	Legelő	5.986
Rákosi mezőségen	3.567	Szántó, rét, sziget	1.753
István- és Hermina-telken ...	248	Erdő	308
Nagyzuglón	91	Bucka	448
Erdőtelken használatban ...	311	Közös sírkert.....	130
Szőlők, Városligetben.....	183	Külső utak	386
Szőlők, Kőbányán, régi és új.	720	Rakodó- és egyéb helyek ..	167
Magánosoké összesen	5.692	Belső utak, terek	613
		Pest városé összesen	9.791
		Pest területe összesen.....	15.483

A birtokmegoszlást vizsgálva, 1873-ban a kataszter szerint Budapesten¹⁾ 711 öt holdon felüli birtok volt és pedig 5—15 hold közt 510, 15—30 hold közt 117, 30—50 hold közt 42, 50—100 hold közt 27, 100—200 hold közt 7, 200—500 hold közt 5, 500—1000 hold közt 1, 1000—5000 hold közt 1 és ötezren felüli 1. E két utóbbi a kincstáré és a városé. Öt holdon aluli birtok 13.898 volt s ebből legalább 8000 kert avagy házastelek.

A 9. számú tábla az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvételkor összeírt 6396 gazdaságot részletezi, amiből az öt holdon felüliek száma az 1873. évvel nagyjában egyezik. E táblázatot a székesfőváros 1897—1898. évi Statisztikai Évkönyve az 1895. évi Mezőgazdasági Statisztika kiadványainak III. kötetéből vette át, amely az I. és IV. kötetektől eltérően csak 17.136

¹⁾ Székesfőváros 1894. évi Statisztikai Évkönyve.

katasztrális hold mezőgazdasági művelés alatt álló területet és ebből 10.610 katasztrális hold szántót tüntet fel, kihagyva helytelenül a város földjeit, még a bérbeadottakat is. Ezzel szemben a Mezőgazdasági Statisztika I. és IV. kötete a Budapesten levő szántók összes térfogatát 15.469 katasztrális holdban s a gazdaságok összes területét 27.948 katasztrális holdban tünteti fel. Mi ez utóbbi adatokat vesszük alapul, mert a városi bérföldeken is gazdálkodás folyt, másfelől a szántóföldek területe ebben az időben a legelők és kipusztult szőlők feltörése miatt nagyot emelkedett. Ezt megerősíti az is, hogy 1897. évben a learatott terület még mindig 14.000 katasztrális hold körül volt és az 1909. évi kataszteri kiigazítás azért mutatott ki később már csak 9906 katasztrális hold szántót, mert cca 3000 hold legjobb szántó utóbb a kertek közé soroztatott és a felszántott szőlők egyrésze újból betelepítve, szőlő lett.

9. tábla. A gazdaságok száma nagyságuk és jellegük szerint az 1895. évi mezőgazdasági statisztika szerint.

A gazdaságok jellege	A gazdaságok nagysága									Összesen
	1 k. holdon alul		1-5	5-10	10-20	20-50	50-100	100-200	200-500	
	szántó-föld nélkül	szántó-földdel								
			kataszteri hold							
1. A gazdaságok száma jellegük szerint.										
Tulajdon	2.054	1.319	1.430	249	132	42	12	1	2	5.241
Haszonélvezeti	15	2	7	—	—	—	—	—	—	24
Haszonbéres	285	66	343	81	38	15	5	1	—	834
Vegyes	14	14	107	73	61	17	6	4	1	297
Együtt	2.368	1.401	1.887	403	231	74	23	6	3	6.396
2. A gazdaságok területe művelési ágak szerint kat. holdban, a főváros birtoka nélkül.										
Szántóföld	—	677	2.856	1.921	2.214	1.266	822	499	355	10.610
Kert	494	27	624	336	265	212	97	8	18	2.081
Rét	28	17	146	237	365	405	335	113	317	1.963
Szőlő, beültetve	19	8	151	117	68	28	16	19	11	437
Szőlő, parlagon	20	1	89	28	38	2	8	—	—	186
Legelő	12	6	57	46	79	20	78	26	375	699
Erdő	11	1	82	82	71	192	178	35	8	660
Nádas	—	—	5	2	21	27	3	22	11	91
Nem termő	97	18	93	40	44	46	9	39	23	409
Összesen	681	755	4.103	2.809	3.165	2.198	1.546	761	1.118	17.136

A 10. számú tábla az 1895-ben összeírt 100 holdon felüli gazdaságok üzemi adatait részletezi, ezért a tulajdonosokat feltüntető birtokstatisztikákkal össze nem hasonlítható. A főváros itt csekély területtel szerepel, mert birtokainak nagyrészt 100 holdon aluli bérletként adta ki.

10. tábla. Száz kat. holdon felüli gazdaságok 1895-ben Budapesten az 1895. évi mezőgazdasági statisztika alapján, erdők nélkül.

Gazdálkodó neve és foglalkozása	A gazdaság területe kat. holdban						Háziállat darab			
	Szántóföld	Kert és rét	Szőlő	Legelő	Erdő és nádas	Adómentessel összesen	Szarvamarha	Ló	Sertés	Juh
1. Dréher Antal sörgyáros	44	45	16	—	5	141	88	100	—	—
2. Gamauf Károly mészáros	76	22	3	—	—	101	68	9	33	180
3. Kórhusz testv. malomtulajdonos ..	92	9	—	—	—	105	60	12	—	—
4. Ringer Jakab fürdőtulajdonos ..	43	12	—	26	28	113	1	10	—	—
5. Özv. Saxlehner Andrásné	112	118	11	42	—	283	6	8	—	—
6. Schäffer Rezső és István	33	131	—	325	—	489	—	4	—	—
7. Schlosser József és tsa	136	35	—	23	—	194	4	8	—	—
8. Soretz Endre bérlő	108	—	—	—	—	108	—	4	—	—
9. Tarnai Lipót bérlő..... tulajdonos : Bpest székesfőváros	210	86	—	7	18	344	16	12	40	15
Összesen	854	458	30	423	51	1.878	243	167	73	195

A székesfőváros 1894. évi Statisztikai Évkönyvében közölt kimutatás szerint a korlátolt forgalmú birtokok területe 1885. évben Budapesten a következőleg oszlott meg katasztrális holdakban :

11. tábla.

Kincstár	1.338	Iskolák	23
Város.....	9.177	Gyárak, r.-társulatok	1.035
Vasutak	787	Röm. kat. egyházak	35
Hitbizomány	437	Egyetem és vallásalap	14
Szerzetek	105	Más egyházak	144
Összesen ...			13.095

A 12. számú tábla a korlátolt forgalmú birtokok területét részletezi, ami az 1885. évi 13.095 katasztrális holdról 1895. évig 16.416 holdra nőtt és a 27.978 katasztrális hold gazdasági terület 58·67%-ának felelt meg. Korlátolt forgalmú lett a szántók 25·69%-a, a kert 34·06%-a, a rét 24·19%-a, a szőlő 11·54%-a, a legelő 68·70%-a, az erdő 79·04%-a. A korlátolt forgalmú birtokoknak 25·4%-kal való növekedését a Város, a MÁV, téglagyárak s más részvénytársaságok telekvásárlásai okozták. Ezzel szemben a kincstár az óbudai birtokait eladogatta, így 500 holdat a Schäffer-család, 100 holdat a Római-fürdőnél dr. Ringer vett meg. Az 1895-ben művelés alatt álló 27.978 katasztrális hold területnek 55·29%-a volt szántó, 8·37%-a kert, 10·27%-a rét, 2·97%-a szőlő, 5·92%-a legelő, 11·36%-a erdő és 5·51%-a adó alá nem eső kopár terület.

12. tábla. Korlátolt forgalmú birtokok területe Budapesten 1895. évben, kat. holdakban.

Tulajdonos neve	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nem termő és nádas	Összesen
Székesfőváros	2.053	326	208	55	862	2.358	5.871	11.733
Kincstár	358	19	86	—	94	73	801	1.431
Vasutak, r. társulatok	1.394	234	212	17	179	74	433	2.543
Hitbizományi.	47	175	116	—	1	—	15	354
Röm. kat. szerzetesi, lelkési	54	13	39	12	—	7	16	141
Más egyházak, alapok	68	31	34	12	1	—	68	214
Összesen.....	3.974	798	695	96	1.137	2.512	7.204	16.416

A 13. sz. tábla az OMGE 1911. évi Gazdacímirtára alapján már nem a gazdaságokat, hanem a 100 holdon felüli birtokokat sorolja fel. Ezeket az összes területből levonva, a 100 holdon aluli birtokokra 18.204 hold esik, ami az 1895. évinél 2947 holddal több, de ez az ott számításba nem vett házastelkekre esik.

13. tábla. Száz kat. holdon felüli földbirtokok 1911. évben Budapesten, kat. holdakban.

Földbirtokos neve	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nem termő és nádas	Összesen kat. hold	Kataszteri jóvédelem koronákban
Budapest székesfőváros Budán ..	166	22	93	—	79	1.778	1.680	3.818	11.703
„ „ Óbudán ..	109	5	26	—	17	142	658	957	1.888
„ „ Pesten ..	1.766	351	120	52	722	432	3.696	7.139	53.783
Magyar Államvasutak	575	104	109	—	73	32	104	997	13.418
Kir. Kincstár	146	17	4	—	86	62	571	886	4.071
Ingatlanforgalmi és építkezési vállalat	201	28	40	—	2	—	10	281	5.441
Saxlehner András	117	5	107	24	—	—	8	261	6.469
Gr. Vigyázó Sándorné	84	17	141	—	—	—	1	243	4.693
Dunagőzhajózási társulat	113	2	30	—	8	16	34	203	3.668
Schäffer István	62	—	14	—	36	—	16	128	1.628
Kőszénbánya és Téglagyár Rt. ...	116	—	—	4	—	—	3	123	1.668
Újlaki téglá- és mészégető gyár Rt. ...	58	40	—	—	11	—	8	117	1.815
Székesfővárosi pénzalap	—	105	—	—	—	—	9	114	2.006
Gr. Festetich Pál-hitbizomány ..	20	57	27	—	—	—	3	107	4.598
Heuthaller Frigyes	68	4	27	1	2	—	2	104	2.746
100 holdon felül összesen	3.601	757	738	81	1.036	2.462	6.803	15.478	119.595
100 holdon alul összesen	6.305	4.639	1.708	1.505	350	649	3.048	18.204	343.019
Összes terület	9.906	5.396	2.446	1.586	1.386	3.111	9.851	33.682	462.614

A 14. tábla a Központi Statisztikai Hivatal 1925. évi birtokstatisztikájának adatait közli. Itt már több középirtok elmaradt vagy kisebb területű, mert a Krausz—Mayer-féle anyyalföldi és a Schäffer-féle csúcshegyi ingatlanokat a főváros megvásárolta, egyik-másik pedig feldarabolódott. A 100 holdon aluli kisgazdaságoknak 20.013 holdban feltüntetett területét azonban helyesbítenni kell, mert a Központi Statisztikai Hivatal ennek

kiszámításánál az összes területből csak 7 középbirtokét és a fővárosét vonta le, de a MÁV, a kincstár, Parkváros Rt. és a Fővárosi Pénzalap együttevén 2479 holdnyi ingatlanát mint nem mezőgazdasági területet számításán kívül hagyta. Ezek levonása után a kisgazdaságok területe 17.534 hold.

14. tábla. Birtokmegoszlás Budapesten az 1925. évi birtokstatisztika szerint.

Birtokok száma	Megnevezés	Összes terület	Összes területhől							
			Szántó	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület
			katasztrális hold							
7	Kisbirtok ¹⁾ (100 holdig)	20.013	6.823	4.934	1.495	1.792	543	718	50	3.658
1	Középbirtok (100—1000 holdig)	1.201	531	96	25	317	19	19	—	194
	Nagybirtok (1000 holdon felül)	12.468	2.173	408	53	302	783	2.368	1	6.380
	Összes ter. házastelkekkel együtt	33.682	9.527	5.438	1.573	2.411	1.345	3.105	51	10.232
	<i>100 kat. holdon felüli földbirtokok:</i>									
	Első Dunagőzhajózási Társaság ²⁾	204	109	15	—	22	9	17	—	32
	Festetich Sándor gr. ifj. ³⁾	106	20	57	—	27	—	—	—	2
	Kőszénbánya és táglagyár rt.	126	90	2	6	2	—	2	—	24
	Saxlehner András cég ⁴⁾	283	133	5	19	120	—	—	—	6
	Schäffer István és társai ⁴⁾ ...	114	94	—	—	5	10	—	—	5
	Újlaki tégl- és mészegető rt. .	125	—	—	—	—	—	—	—	125
	Gr. Vigyázó S.-né örökösei ⁴⁾ .	243	85	17	—	141	—	—	—	—
	Budapest székesfőváros	12.468	2.173	408	53	302	783	2.368	1	6.380
	<i>A főváros birtokából bérbeadva.</i>									
	Kisbérlet és egy középbérlet .	3.513	2.009	406	53	262	783	—	—	—
	Magyar Lovaregylet bérlete .	250	14	—	—	—	—	—	—	236
	Különleges Építési és Faipari Rt. bérlete.....	205	150	2	—	40	—	—	—	13

A 15. számú tábla az 50 holdon felüli birtokokat az 1932. évi telekkönyvi állapot szerint tünteti fel. A középbirtokok száma itt növekedett a Parkváros Részvénytársaságéval, amely telekspekuláció céljából, főleg a Sváb- és Gellért-hegyen a háború idején nagyobb területeket vásárolt össze, neve azonban az 1925. évi birtokstatisztikából kimaradt épügy, mint a kincstár és a MÁV. E két utóbbi területe nem egészen pontos, mert sokszáz telekkönyvi betétből kellett összeállítani, de ezeknek amúgy is kis része áll mezőgazdasági művelés alatt és megállapításuk csak azért fontos, hogy az összes területből levonva, a kisgazdaságoké kiszámítható legyen.

A házastelkekkel együtt a kisbirtokok területe 1925-ben és 1932-ben egyaránt 17½ ezer katasztrális hold, 1911-ben 18.204 és 1895-ben házak nélkül 15.257 hold volt. A 100 holdon felüli ingatlanok területe nem

¹⁾ A kisbirtok területére vonatkozó megjegyzés a szövegben. — ²⁾ ¼ rész kisbérletben, ³⁾ ¼ rész egy bérlő kezében. — ³⁾ Egy bérlő bérlete. — ⁴⁾ Kisbérletekben kiadva.

csökkent, sőt az 1911. évi 15.478 hold az 1925. és 1932. évig cca 700 holddal növekedett, főképen a város, kincstár, MÁV és a részvénytársaságok vásárlásai miatt. A nagymérvű telekfelosztás tehát főképen a 100 holdon aluli kisbirtokok művelt területét csökkentette.

15. tábla. Ötven kat. holdon felüli birtokok területe kat. holdban 1932. évben Budapesten, a kataszteri nyilvántartás szerint.

Sorszám	Birtokos neve	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nem termő	Összesen kat. hold
1.	Budapest székesfőváros	2.043	720	287	69	696	2.615	6.126	12.556
2.	Magyar Államvasutak	86	34	35	—	53	5	1.046	1.259
	1000 holdon felül összesen ...	2.129	754	322	69	749	2.620	7.172	13.815
3.	Kir. Kincstár	96	24	5	—	85	62	586	858
4.	Saxlehner András cég	133	5	110	30	—	—	8	286
5.	Tudományos Akadémia	85	2	141	—	—	—	—	228
6.	Dunagőzhajózási Társaság	90	19	9	—	4	25	64	211
7.	Köszénbánya és Gőztéglagy. Rt.	80	2	6	—	6	—	169	263
8.	Parkváros Rt.	40	67	30	—	3	43	1	184
9.	Fővárosi Pénzalap Rt.	—	102	—	—	—	—	76	178
10.	Újlaki Téglá- és Mészégető Rt...	55	32	5	5	—	—	17	114
11.	Schäffer Testvérek	80	3	—	—	19	—	2	104
	100—1000 hold közt összesen .	659	256	306	35	117	130	923	2.426
12.	Magyar Kerámiai Gyár Rt.	63	—	—	—	—	—	30	93
13.	id. Schäffer István	31	—	51	—	—	—	3	85
14.	Haggenmacher Oszkár	4	2	29	—	—	45	2	82
15.	Saxlehner Kálmán	22	10	1	—	42	—	1	76
16.	Schmidt Miksa	30	3	—	—	24	—	4	61
17.	Gr. Festetich-hitbizomány	66	—	—	—	—	—	—	66
18.	Bohn Téglagyár Rt.	33	14	1	—	7	1	1	57
	50—100 hold közt összesen...	249	29	82	—	73	46	41	520
Összesítés :									
	1000 holdon felül	2.129	754	322	69	749	2.620	7.172	13.815
	100—1000 hold közt	659	256	306	35	117	130	923	2.426
	50—100 hold közt	249	29	82	—	73	46	41	520
	50 holdon alul	5.324	4.310	1.382	1.047	236	373	4.262	16.934
	Összesen	8.361	5.349	2.092	1.151	1.175	3.169¹⁾	12.398	33.695

A korlátozott forgalmú ingatlanok 16.416 katasztrális holdnyi területe 1895 év óta nem apadt, mert 1932. évben az 50 holdon felüliekre 16.353 hold esik és az 50 holdon aluli házas és más területek közt szintén sok a kor-

¹⁾ Ebből 22 hold nádas.

látolt forgalmú. A 15. sz. táblán végigtekintve szembeötlő az, hogy a főváros másfélezer hold, a Tudományos Akadémia s a Festetich-hitbizomány 150 katasztrális hold bérföldjén és négy magánszemély csekély mezőgazdasági ingatlanán kívül az 50 holdat meghaladó összes többi terület nemcsak holt kézben van, de az őstermeléstől távol álló célokat szolgál.

Azt, hogy az 50 holdon aluli 16.934 katasztrális hold részben beépített, részben művelés alatt álló terület kik között és miként oszlik meg, az 1930. évre tervezett, de költség hiányában elmaradt országos mezőgazdasági statisztikai felvétel lett volna hivatott megállapítani. Így azonban a mezőgazdasági bizottságra s az illetékes ügyosztályra hárul a feladat, hogy ezt a nehéz, de alapvető munkát végrehajtsa. E célból 44.000 kataszteri birtokívet kell feldolgozni, ügyelve arra, hogy kiknek van több kataszteri ívben is birtokuk. Azután a helyszínén állapítandó meg, hogy az egyes parcellák ma mily művelési ághoz tartoznak s nincsenek-e beépítve? Tisztázni kell azt, hogy a tulajdonos maga gazdálkodik-e vagy a bérlő s a termelőnek hol a lakása és mi a főfoglalkozása? Ezeket az adatokat aztán kartotékarendszerben feldolgozva, a mezőőrök használatára kell bocsátani, hogy azok alapján a mezőgazdasági összeírásokat helyesen készíthessék el.

A birtokviszonyok tárgyalása során különös figyelmet érdemel a 17. sz. tábla és annak magyarázata, amely szerint a fővárosban gazdálkodók közül 1489 kereső a szomszédos községekben lakik. Ezeknek Budapesten fekvő birtoka, vagy bérlete a mezőőrök 1932. évben végzett összeszámlálása szerint kb. 2000 katasztrális hold. Ebből a budaörsi lakosoké kb. 600 hold szántó és 600 hold szőlő, a határük közelében fekvő Örsöd, Pösinger-major, Hosszú- és Spanyolrét, Gazdagrét stb. dűlőkben. A nagykovácsiaké 110 hold szántó a Petneháziréten, budakeszieké 30 hold az Istenhegy-dűlőben. Az óbudai részen ürömi, borosjenői, hidegkúti és solymári gazdák művelnek 140 holdat, a pesti oldalon rákoskeresztúriaké és rákoscsabaiaké 130 hold szántó és rét és sashalmi, cinkotai s más községbeli gazdák kezén van 390 hold. Budán többnyire a fillokszeravész után kerültek a szomszéd községbeliek birtokába. Rendszerint a várostól távolabb fekvő földek jutottak előbb bérlet, majd vétel útján azok kezére. A gazdasági fellendülésnek időszakaiban, amikor a városban lakó gazdálkodók részére gyárakban és más foglalkozási ágakban jobb kereseti alkalmak kínálóztak, a bérlettel sokan felhagytak s átadták azt többnyire vidéki ajánlkozóknak. Ezek közül a majorosok beköltöztek a városba, mert előnyösebb volt a tehenészetet a fogyasztóközönség közelében létesíteni. A szomszéd falubeli bérlők vagy vásárlók azonban többnyire otthon maradtak az ottani olcsóbb élet és kisebb közterhek miatt. A háború óta azonban, mióta a kitelepülés a távolabbbfekvő földek árát is felverte, a szomszéd községbeliek fővárosi földjeiket kezdik villattelkek és gyümölcsösök céljaira jó áron eladogatni.

Termelés szempontjából kívánatos az, hogy a földműveléssel foglalkozók ne csak bérlethez, hanem vásárlással saját földhöz is juthassanak. Különösen fontos ez a kertészkedők s más *belterjes gazdálkodást űzők szempontjából, akiknek költségesebb befektetéseket kell tenniük, erre azonban a hat évre adott és bármikor visszavehető bérföldek nem alkalmasak.* A virág- és korai zöldségkertészethez legalább 1000 négyszögöl, a szántóföldi zöldségtermeléshez pedig 3—10 katasztrális hold közelfekvő, jóminőségű földterület szükséges, de a növekvő telekárak miatt ezt megszerezni kevesen tudják. A mai magas kamatok mellett kölcsönpénzből vásárolni nem lehet, ha pedig a termelő minden tőkéjét vételárba fekteti, akkor a költséges beruházásokra nem marad pénze. Ezért a mezőgazdasági termelés szempontjából *a földárak alakulása* különös figyelmet érdemel. E téren a fővárosban azt látjuk, hogy a külterjes település, másfelől a pénznek ingatlanvásárlással való biztosítása a mezőgazdasági művelésre használt távolibb földek árát is oly magasra emelte, hogy azokat jövedelmező termelés céljára megszerezni nem lehet. Míg falun a mezőgazdasági válság miatt a legjobb föld ára 1000 pengő körül mozog, addig Budapesten a legrosszabb és legmesszebbfekvő hegyi legelő, vagy kopasz terület ára holdankint 1600 pengőnél kezdődik s átlagban 8000 pengő a távolibb és 20—30.000 pengő a kerti művelésre alkalmas közeli földek ára.

A m. kir. földművelésügyi minisztérium 1913. évi földárstatisztikája szerint 3000 korona volt a szántó és 7780 korona a szőlő katasztrális holdjának budapesti átlagára, de nagy szélsőségek között. A háborús nyeregségek miatt aztán az árak jelentősen növekedtek s 1918-ban 800—10.000 pengő közt, átlag 5000 pengő körül mozogtak. A háborút követő években egyideig lejjebb szállottak s csak az egyre romló papírkoronában számított árak látszottak emelkedőnek. A főváros telekértékhivatalának megállapítása szerint az 1918. évi földérték szorzószáma 1921-ben 4—5, 1922-ben 10—15—20, 1923-ban tavasszal 90, nyáron 150, 1925-ben pedig átlag 3000 volt, míg a papírpénz értékcsökkenése utóbbinak négyszeresét is meghaladta. A kereslet egyideig csekély volt, mert minden pénz a tőzsdére került és ezért sokan még telkeiket is eladták. A főváros látva, hogy a telekárak a békebelinek egynegyed—egyötödére estek, 1925-ben nagyobb területeket vásárolt össze, főképen a kültelkeken.

Az állami pénzügyek rendezése s a külföldi kölcsönök beözlése után megindult nagyarányú és külterjes építkezés s a kültelkeken létesített városi közművek aztán nemcsak a házhelyek, hanem a távolibb mezőgazdasági területek árát is felverték. Amíg vidéken a súlyos és tartós gazdasági válság miatt a földárak felére vagy még lejjebb estek, a fővárosban a családiházépítésnek Lábkölcsonokkal való elősegítése s a bankzárlat utáni tőkeelrejtés miatt a külső telkek árai alig estek, legfeljebb a forgalom csökkent időnkint.

16. tábla. A székesfőváros földbirtoka és telkei Budapest területén kat. holdakban.

Felvétel időpontja	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nem termő	Összesen
1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel	2.053	326	208	55	862	2.358	5.871	11.733
Központi Statisztikai Hivatal 1925. évi felvétele	2.173	408	302	53	783	2.368	6.381	12.468
1932. évi kataszteri nyilvántartás szerint	2.043	720	287	69	696	2.615	6.126	12.556
1932. évben kerületek szerint :								
I—II. kerületben	195	118	141	4	47	1.538	1.727	3.770
III. »	211	24	45	5	77	627	1.203	2.192
V/B) »	18	5	11	—	5	—	11	50
VI/C) »	173	45	51	—	3	3	12	287
VII/C) »	71	241	24	—	15	4	12	367
IX/B) »	152	124	5	—	316	179	86	862
X. »	1.223	163	10	60	233	264	143	2.096
Terek, utak stb. I—X. kerületben ..	—	—	—	—	—	—	2.932	2.932
Összesen	2.043	720	287	69	696	2.615	6.126	12.556

A 16. számú táblázat a székesfőváros birtokállományát és az abban utóbbi időben beállott változásokat tünteti fel. Ebből kitűnik, hogy mezőgazdaságilag művelt területének túlnyomó része a X. kerületben fekszik. A fővárosnak 1874-ben, az egyesítéskor 9317 katasztrális holdnyi üres telke volt, ami 34·5 millió frtot ért. A város azonban a köz- és magánépítkezések, üzleti és gyáralapítások elősegítése céljából ingyen avagy jutányos áron nagy területeket osztott szét, úgyhogy telekállománya több, mint 1½ ezer holddal csökkent. A Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója, *Kőrösi József* ekkor röpiratban hívta fel a közfigyelmet a telekpazarlás megszüntetésére, ennek hatása alatt aztán a főváros nagyobb külösterületek összevásárlásával pótolta fokozatosan a veszteséget. Ma a fővárosnak Budapesten 295 millió pengő értékű beépítetlen területe van s a beépített telkekkel együtt 12.556 katasztrális hold a budapesti ingatlan vagyona. Ezenfelül van Budakeszin 1091 katasztrális hold erdeje, amelyet a kincstártól 1893-ban 620 ezer koronaért vásárolt és Pestszentlőrincen 357 katasztrális holdja, amelyet 1912-ben a Szemere Miklós-féle birtokból részben a szeméttelép bővítésére szerzett meg. Utóbbiból 177 holdat kisebb-nagyobb részletekben bérbeadott. A főváros budapesti birtokából 1932-ben 1500 katasztrális hold van 800 bérlőnek, többnyire 1½ katasztrális holdas parcellákban bérbeadva. Nagyobb bérlet csak a VI. kerületben van, egy 204 katasztrális holdas gazdaság, amelynek évi bére katasztrális holdankint 60 pengő, továbbá a kincstár bérel Rákosfalva mellett 278 hold legelőt gyakorlótér céljára. A többi területet 2 magyarholdas, tehát 2400 öles részletekben kisemberek részére árverés útján rendszerint 6 évre adja bérbe. Legtöbb szerződés szerint a bérlő az arra alkalmas földeket kizárólag konyhakerti termelésre használhatja. Ez a kikötés a városnak zöldséggel való ellátását akarja biztosítani. A bérlet másra át nem

ruházható, ezzel szemben a városnak jogában áll a szerződést felmondás nélkül bármikor megszüntetni s legfeljebb a termés értékét téríti meg ebben az esetben. A háború előtt a bolgár és más kertészek részére bérbe-adott terület katasztrális holdjának 34—250 korona s más mezőgazdasági ingatlanoknak 20—100 korona közt mozgott a bére. A világháború után a város a pénz állandó értékcsökkenése miatt a haszonbéreket 1922-től kezdve búzaértékben állapította meg s minthogy 1925-ben a búzaár 600 ezer koronáig emelkedett, annak elszámolási értékét a bérlők kérelmére 450 ezer koronára = 36 pengőre mérsékelte, 1927 elejétől pedig azt 25 pengőben állapította meg.

1928. év körül több bérlő fizetéseképtelen lett, mert az árverésen túl magas haszonbért ajánlott meg. Minthogy a munkanélküli lakosság is a városi bérföldeken való termeléssel igyekszik keresethez jutni, ezért az árveréseken még a gazdasági válság idején is felverik a béreket. Ezek ezidő szerint katasztrális holdankint 24—150—200 pengő közt mozognak s az átlag 126 pengő, e mellett a földadót is meg kell téríteniök. Ezt az összeget azonban a mostani alacsony terményárak mellett előteremteni alig lehet, úgyhogy az 1933. év elején tartott árverésen az eddiginél egyharmaddal alacsonyabb haszonbéreket ajánltak meg.

Földbirtokait a főváros, a házilag kezelt erdők kivételével, a multban is többnyire bérbe adta s csak egyideig folytatott legelőinek hasznosítása céljából állattenyésztést, a háború alatt pedig pár száz holdon zöldségtermelést. Hibásan közli tehát az 1895. évi Mezőgazdasági Statisztika, hogy a főváros 1660 katasztrális hold szántót, rétet, legelőt házilag kezelt és csak 981 katasztrális hold földet adott bérbe.

A Budapest területén fekvő *birtokok* egykori *jövedelmezősége* felől érdekes adatokat találunk az 1828. évi országos összeírásban. Akkor ugyanis Pesten 51 ezer és Budán 140 ezer rénes forint körül volt a földek összes termésének értéke s az összes bevételek 85%-a a szőlőkre esett.¹⁾ A bortermelő Buda jövedelme így csaknem háromszorosan haladta meg Pestét. Az egyesítés utáni jövedelmezőség felől a földadókataszter nyújt tájékoztatást. A kataszteri jövedelem ugyan akkor sem felelt meg a ténylegesnek, hanem annak többé-kevésbé alatta maradt, de az egyes művelési ágak és a városrészek jövedelemeloszlásának arányát eléggé megvilágítja. Az 1883-ban készült kataszter szerint a szőlőtermés jövedelmének, 258.514 koronának csak 3·6%-a esett Pestre s az összes termőterület 581.868 koronányi tiszta jövedelméből 44·4%, a jobbparton pedig 65% jutott a szőlőkre. Ennyire előtérben volt akkor a bortermelés Budán.

A nyolcvanas évek végén azonban a szőlők a filloxerától annyira kipusztultak, hogy 1892-ben már csak 92 hektár maradt teljes termésben.

¹⁾ Gazdaságtörténeti Szemle, III. köt. 206—213. old.

Helyesbíteni kellett tehát az adózás alapjául szolgáló kataszteri jövedelem megállapítását. A kipusztult szőlők nagyrészt a gyengébb minőségű hegyi szántóföldek közé sorozták, így aztán a szőlők kataszteri jövedelme 1894-ben 17.222 koronára, tehát az 1883. évinek 6·6%-ára esett és egyideig egyformán oszlott meg Buda és Pest között. A kataszteri jövedelmek összegét, amit a korábbi 581 ezerről 384 ezerre szállítottak le, az 1909—1913. évi országos kiigazítás 462.684 koronára emelte és lényegtelen változásokkal ma is ugyanez a budapesti földbirtokok kataszteri jövedelme. 1909-ben felemelték az újraültetett szőlők jövedelmét, változatlanul hagyták a szántóföldek 150 ezer korona körüli jövedelmét, de majdnem háromszorosára, 178 ezer koronára emelték a kertekét. Pesten és Óbudán a zöldségeskertek számottevő része a legfelső osztályba került és holdankint 108 koronás kataszteri jövedelmük az egész országban ma legmagasabb. A pesti részen a kertek 118 ezer koronában megállapított tiszta jövedelme a többi termelési ágakét együttvéve is meghaladja. *A gondos művelés és a kedvező fekvés ily magas adósorozatba juttatta azokat a földeket, amelyekről évszázadokon keresztül az volt a vélemény, hogy művelésre nem alkalmasak.*

A kataszteri jövedelmi adatok csak a termelési ágak egymáshoz való arányát világítják meg, a termés tényleges értéke azonban azt mindenkor, sőt kedvező években többszörösen is felülhaladta. Így a pénzügyminisztérium 1901. évi statisztikai adatgyűjtése szerint a valóságos jövedelmet eléggé megközelítő holdankinti haszonbérek a kataszteri jövedelmet 2 és $\frac{3}{4}$ -szer haladták felül. A háború alatt s az azt követő néhány konjunkturális esztendőben még nagyobb volt az eltérés.

A Központi, valamint a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal évkönyveiben közölt termésbecslések adatai szerint Budapesten az összes szántóföldek, rétek és szőlők évi nyersjövedelme az 1900. évben kb. 2·3, 1902-ben 3·1, 1904-ben 1·7 millió korona volt ; 1915-ben 3·5, 1918-ban 5·4, 1920-ban 1·5, 1927-ben 2·6 és 1931-ben 1·4 millió pengő. Jövedelmezőség szempontjából legkedvezőbbek voltak Budapesten a háborús évek, amikor elsősorban a széna, szalma és a bortermés értékének nagymértvű emelkedése *a mezőgazdasági terület jövedelmét eddig el nem ért magasra, 5·4 millió pengőre növelte, legrosszabb volt ezzel szemben az 1920-as, majd az 1931-es év,* amikor a kimutatott nyersbevétel másfél millió pengő körül mozgott. E számítások alapjául szolgáló termények értékelése azonban alacsony, mert a fővárosi gazdák friss áruikat jobban és kevesebb költséggel s kockázattal tudják értékesíteni, másfelől a fenti összegekből hiányzik a gyümölcstermelés, a virág- és korai zöldségkertészet, továbbá a tehenészet és más állattartás jövedelme is, amelyek a piacok közelsége miatt szintén tekintélyes összegre rúgnak. Hiszen egymaga a budapesti és környékbeli gombatermés kivitelének összege meghaladja az évi 300 ezer pengőt s a hazai fogyasztás értéke ennél még sokkal több.

Budapest lakosságának más jövedelemforrásai a mezőgazdasági termelését messze meghaladják ugyan, de utóbbinak jelentőségét ez nem csökkenti. Másfelől bizonyos az, hogy a szakismeretek széleskörű terjesztése s a piac-hoz még jobban alkalmazkodó termelés és értékesítés megszervezése s a megfelelő kertgazdálkodás kifejlesztése az őstermelés különféle ágainak jövedelmezőségét jövőben még számottevően növelni fogja.

Budapest őstermelő lakossága.

Az őstermelő népesség száma, megoszlása és népvizonyai felől első-sorban a népszámlálások eredményei tájékoztatnak. Az erre vonatkozó fővárosi adatok azonban csak azt mutatják, hogy a népszámlálás idején hány őstermelő lakott Budapesten és nem azt, hogy hány ember foglalkozott itt földműveléssel. Az alábbi számítás szerint az 1920-ban Budapesten önálló őstermelő lakosként összeírt egyének közt 845-nek vidéken volt a birtoka vagy bérlete, 387 mezőgazdasági tisztviselő pedig Budapesten székelő földművelésügyi hatóságok, intézetek, továbbá uradalmak, részvénytársaságok alkalmazottja volt. Ezzel szemben a népszámlálásnál összeírt budapesti őstermelők közt nem szerepelt az itt saját vagy bérelt földjén gazdálkodó, de a szomszédos falvakban lakó 1489 kereső egyén. Ezek nagyrésze két-három holdas törpebirtokos vagy kisbérelő, ezzel szemben a Budapesten lakó, de itt nem gazdálkodó birtokosok közt 1000 katasztrális holdon felül 220, 200—1000 katasztrális hold közt 276 birtokos, továbbá 1000 holdon felül 66 és 200—1000 hold közt 38 bérelő van. Szociális szempontból szintén kíváncsiak lennénk azt, hogy a vidék s az elszakított területek nagy- és középbirtokosai, bérelői közül hányan laknak Budapesten? Legnagyobb eltérések a földművelők alcsoportjában összeírtak közt vannak s így ezek megvilágításával bővebben foglalkozunk. A 17. számú táblán birtokcsoportok szerint egymásmellé van állítva az 1920. évi népszámláláskor Budapesten talált összes birtokosok, bérlők, gazdasági tisztviselők, továbbá a Budapesten tényleg gazdálkodó földtulajdonosok és bérlők száma. Ebből kitűnik, hogy a 10 katasztrális holdon felüli birtokcsoportok közt sokkal több volt a Budapesten lakó, mint az itt termelő földbirtokos, viszont az 5 holdon aluli itt gazdálkodók száma sokszorosan meghaladta a népszámláláskor e csoportban összeírtakét. Az 1920-ban a fővárosban lakó 1923 birtokos, bérelő és gazdasági tisztviselő számából az 1232 itt nem gazdálkodót levonva 691-re csökken az itt termelők s ha ehhez hozzáadjuk a fővárosban gazdálkodó 1489 környékbeli lakost, a földművesek összes létszáma 2180 lesz. Ezzel szemben a Budapesten tényleg gazdálkodók száma 3393 volt s az 1213 főnyi különbözet azokból áll, akik saját avagy bérelt birtokukon mellékfoglalkozásként gazdálkodtak itt.

17. tábla. A fővárosban gazdálkodók a Budapesten lakó földbirtokosokkal, bérlőkkel és gazdasági tisztviselőkkel egybevetve.

Megnevezés	Népszámlálás szerint Budapesten lakó önálló keresők.		Többiek közül nem gazdálkodó Budapesten	A Budapesten gazdálkodók száma	A Budapesten gazdálkodók közül
	1910. évben	1920. évben			
Nagybirtokos, 1000 holdon felül .	371	220	220	1	Jogi személy : 1
Középbirtokos 200—1000 holdas	378	276	276	2	Jogi személy : 2
» 100—200 » .	96	92	91	1	
Kisbirtokos 50—100 » .	60	59	54	10	Jogi személy : 5
» 20—50 » .	105	96	78	29	Jogi személy : 11
» 10—20 » .	99	80	4	80	Jogi személy : 4
Kisbirtokos és kisbérlő 5—10 » .	78	102	2	100	
» » » 1—5 » .	149	205	—	666	Részben szomszéd községekben lakó vagy mellékfoglalkozásként gazdálkodó birtokosok.
» » » 1 h. alul .	34	79	—	1.650	
I. Birtokos összesen	1.370	1.209	725	2.539	
Nagybérlő 1000 holdon felül ..	79	66	66	—	
Középbérlő 200—1000 holdas ..	27	39	38	1	
» 100—200 » ...	4	9	8	1	
Kisbérlő 50—100 » ...	2	13	7	6	
» 20—50 » ...	5	21	1	20	
» 10—20 » ...	7	32	—	52	Részben szomszédközségben lakó vagy mellékfoglalkozásként gazdálkodó bérlők
» 5—10 » ...	11	49	—	159	
» 1—5 » ...	4	94	—	562	
» 1 holdon alul	1	4	—	53	
II. Bérlő összesen	140	327	120	854	
III. Gazdasági tisztviselő ..	236	387	387	—	
I—III. együtt	1.746	1.923	1.232	3.393	
Fentiek közül a szomszéd községekben lakott	—	—	—	1.489	

A fővárosnak egymagának 800 kisbérlője van, akik közül a népszámláláskor sokan nem szerepeltek a bérlők vagy a bérlő kisbirtokosok közt. Hogy az őstermelést mellékfoglalkozásként űzők száma a főfoglalkozásként termelőkét többszörösen felülmúlja, ezt a népszámlálások adatai is megvilágítják, így 1910-ben 1000 holdon felül 517 birtokost, 130 bérlőt, 200—1000 hold közt 824 birtokost, 72 bérlőt és 100—200 holdig 334 birtokost, 13 bérlőt, 100 holdon alul pedig 18.727 birtokost és 558 bérlőt írtak össze Budapesten s ezeknek a 17. sz. tábla szerint csak kis része főfoglalkozásként őstermelő, a többi tisztviselő, háztulajdonos stb. A 18. sz. tábla azt mutatja, hogy az őstermelő keresők közül hány lakott az egyes kerületek belső, vagy külső területén. Szembetűnő az, hogy több, mint felerészük a belsőrészen, főképen a legelölkelőbb kerületekben lakott. Künt laktak a gazdasági munkások, a kertészek s a X. kerületben a majorosgazdák. A belterületen lakók számát 33%-kal haladják felül eltartott családtagjaik, ezzel szemben a kültelki termelőknél csak 18% ez az arány, mert ott a gyermekek és családtagok egyrésze a keresők közt van összeírva.

18. tábla. Őstermelő keresők és eltartottak a belső vagy külsőterületen lakás szerint 1920. évben.

Lakóhely, kerület	Külső területen		Belső területen		Utóbbiból Nagy- körűen kívül		Összesen	
	kereső	eltartott	Kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott
I. kerület	551	802	409	572	—	—	960	1.374
II. »	74	67	142	210	—	—	216	277
III. »	244	235	362	333	—	—	606	568
Jobbpart összesen...	869	1.104	913	1.115	—	—	1.782	2.219
IV. kerület	—	—	208	253	—	—	208	253
V. »	17	15	267	336	75	107	284	351
VI. »	248	293	320	462	239	321	568	757
VII. »	459	493	298	407	238	326	757	902
VIII. »	—	—	454	606	293	380	454	606
IX. »	58	57	190	355	105	188	248	412
X. »	901	1.054	—	—	—	—	901	1.054
Balpart összesen....	1.683	1.916	1.737	2.419	950	1.322	3.420	4.335
Budapest együtt ...	2.552	3.020	2.650	3.534	950	1.322	5.202	6.554

A fővárosban lakó vidéki nagy- és középbirtokosok jelentékeny része nő, aki birtokát többnyire bérbeadva a fővárosban lakik. 1920-ban 126 eltartott jutott 100 őstermelő keresőre, míg az egész lakosságban 90, aminek egyik oka a budapesti őstermelők magas gyermeklétszáma. Így az 1921—1929. évek közt a házasságok 5·6%-a 10 és ennél többgyermekes volt. Anyanyelv szerint 1920-ban a birtokosok és bérlők közt 213, a gazdasági tisztviselők, cselédek és munkások közt 237 nem volt magyar és 112 magyarul sem tudott.

A német anyanyelvű keresők száma 622-re rúgott s ha ehhez hozzávesszük, hogy a Budapesten gazdálkodó szomszédközségbeliek többnyire szintén németek, akkor kiderül, hogy a termelők több, mint $\frac{1}{3}$ -ad része idegen anyanyelvű. Az 5202 kereső közül izraelita volt 608, a 447 gazdasági tisztviselő közül 161, a 100 holdon felüli 619 birtokosból 172 és a 100 holdon felüli 122 bérlőből 84 (kb. 70%). A keresők 6%-a gör. kat. és gör. keleti vallású, holott e két felekezet budapesti számaránya csak 1·5%. Ezt főképen a bolgár kertészek okozzák, de az összes őstermelők közt százalékuk már csak 3·5, mert családjukat többnyire otthon hagyják.

Az 1925-ben Budapesten összeírt 8489 őstermelő 63%-a nem itt született, hanem 972-en Pestmegyében, 1337-en elszakított országrészekben, 410-en pedig más országokban s közülük 1293-an 1 éve sem laktak még Budapesten. Ez is arra mutat, hogy *Budapest őstermelő lakossága nem eléggé állandó és csökkenő létszámát csak erős betelepüléssel tudja fenntartani.* Nemcsak a gyermekek mennek más pályára, hanem a felnőttek is, ha alkalom adódik, biztosabb vagy könnyebb foglalkozásra térnek át.

Budapest őstermelő lakosságából 1920-ban 717-nek volt főiskolai és 1221-nek középiskolai végzettsége, ez azonban túlnyomórészt az itt nem gazdálkodó családokra vonatkozik, az írni-olvasni nem tudók magas száma (1569 kereső és eltartott) pedig azt mutatja, hogy az őstermelő munkáselem jelentékeny része oly falvakból való, ahol az iskolázás hiányos.

A Budapesten gazdálkodó lakosság helyes számának megállapításánál az 1920. évi népszámlálás adataiból kellett kiindulni, mert az 1930. évi foglalkozási statisztika eredményei csak hosszabb idő múlva kerülnek nyilvánosságra és azok is csupán annyiban lesznek felhasználhatók, mint az 1920. évek.

A népszámlálási adatok és a tényleges népviszonyok eltéréseinek megvilágítása után foglalkoznunk kell röviden a korábbi népmozgalommal is. A 19. tábla szerint szembetűnő a pesti tejtermelő majorosgazdák számának a 60—70-es években való nagyarányú növekedése, ami Bugyi, Újhartyán s más pestmegyei falvak földművelőinek betelepülésével függ össze. 1870-ben 559, 1880-ban már 1157 majoros gazdálkodott, jórészt a városi bérföldeken, számuk azonban ettől kezdve apad. És eltűntek a szőlőművelők, akik a filloxeravész után gyümölcs- és zöldségkertészetre, avagy ipari foglalkozásra tértek át, vagy a szomszédos falvakban kerültek összeírásra.

19. tábla. Őstermelő kereső lakosság alakulása 1857—1910 között Budapesten.

Alcsoport	1857-ben	1870-ben	1880-ban		1890-ben Budapesten		1900-ban Budapesten		1910-ben Budapesten	
	csak Pesten		Budán	Pesten	önálló	nem önálló	önálló	nem önálló	önálló	nem önálló
Földművelés.....	964	1.093	552	888	2.131	2.562	1.431	1.477	1.512	1.401
Kertészet.....			93	498	230	582	187	1.490	245	1.466
Szőlőművelés.....			1.050	51	—	—	—	—	—	—
Tehenészet.....	278	559	98	1.059	Földműv.		490	463	283	278
Egyéb állattenyésztés...			6	177	—	—	—	—	—	—
Egyéb őstermelés.....	45	69	30	73	14	97	22	98	22	87
Összesen.....	1.287	1.721	1.829	2.746	2.375	3.241	2.130	3.530	2.062	3.232
Együtt.....			1) 4.575		5.616		5.660		5.294	

A 20. tábla az őstermelés különböző ágaiban foglalkozókat részletezi, a 17. tábla pedig birtokkategóriák szerint hasonlítja össze az 1910. és 1920. évi keresőket. Szembetűnő az ittlakó nagy- és középbirtokosok nagymérvű apadása, ami elsősorban Trianonnak tulajdonítható s feltűnően nagymérvű a tehenészek számának az 1910. évi 283-ról 60-ra csökkenése, aminek oka az, hogy a magas takarmányárak s a hadbavonulás miatt a tejtermeléssel sokan felhagytak, a tehenek nagyrésze levágásra került és a hazatérő majorosok az egyideig jövedelmező zöldségtermelésre tértek át.

1) Ebből 16 bányász.

Ez kitűnik abból is, hogy a konyhakertészek száma ezen idő alatt 60-nal növekedett. A 10 holdon aluli gazdaságok számának nagymérvű növekedése pedig onnan ered, hogy a főváros egyre kisebb parcellákba adta bérbe földjeit.

20. tábla. Őstermelő lakosság Budapesten 1920. évben.

Az alcsoport megnevezése		K e r e s ő k				El-tartottak
		Önállók	Tisztviselők	Egyéb segéd-személyzet	Keresők összesen	
1. Földművelés	{ férfi	1.086	351	961	2.398	1.622
	{ nő	454	36	145	635	2.796
2. Tehenészet	{ férfi	50	2	27	79	49
	{ nő	10	1	5	16	110
3. Zöldség- és konyha-kertészet	{ férfi	196	16	406	618	173
	{ nő	31	2	98	131	436
4. Mű- és kereskedelmi kertészet	{ férfi	113	32	847	992	239
	{ nő	9	7	135	151	873
5. Erdészet, halászat, méhészet	{ férfi	51	29	93	173	68
	{ nő	1	5	3	9	188
Összesen férfi és nő		2.001	481	2.720	5.202	6.554

Az 1900. évi népszámlálás szerint a budapesti lakosok közül 100 holdon felüli birtoka volt 1661-nek s ebből házikezelésben állott 881 birtok. E szám azt mutatja, hogy az évszázad elején még nagyobb volt ama vidéki közép- és nagybirtokosok száma, akik Budapesten laktak és többnyire más főfoglalkozást űztek. A fenti számok világot vetnek a főváros óriási vonzóerejére, mely az ősi birtokosság tagjait is ily nagy számmal szakítja el a földtől és a falutól, amelynek gondozása s népének vezetése öreájuk várna. Ezek után érthető az, hogy az itt gazdálkodó kis emberek szintén hamar és könnyen hagyják oda a földet, amely jórésztben nem is az övék, csak bármikor megszüntethető rövid bérletként áll a kezükön. Az időnkint kínáló jobb kereseti alkalom, a könnyebb munka s a tekintéllyel és nyugdíjjal járó állás, ha még oly kicsiny is, gyakran megtéveszti azt, aki a mezőgazdasági termelés és az értékesítés bizonytalanságát látja, a kemény testimunkát pedig nehezen bírja.

Budapestnek egykor jelentékeny mezőgazda lakossága számban és számarányban állandóan apad. A keresőknek 1869-ben még 7·4%-a volt őstermelő és ez az arány 1880-ban 2·4%-ra, 1890-ben 1·9%-ra, 1900-ban 1·4%-ra, 1910-ben 1%-ra és 1920-ban 1·1%-ra esett, pedig létszámában így is többszáz oly közép- és nagybirtokos, továbbá bérlő van, aki nem itt gazdálkodik. Eltartottjainak nagyobb száma miatt az őstermelők aránya, a város összes lakosságát tekintve, már valamivel kedvezőbb, amennyiben 1890-ben a 3·4%, 1900-ban 1·9% és 1910-ben 1·4% volt. A háború után a kereső őstermelők arányszáma valamivel javult ugyan, a földhöz és az ősi foglalkozáshoz való visszatérés a fővárosban is mutatkozott, ámde a mezőgazdaságnak 1929-ben

kezdődött súlyos válsága, másfelől a külterjes építkezés mind szűkebbre fogja szorítani a fővárosban termelők számát és területét, *ha a gazdálkodás fenntartásának és fejlesztésének szükségességét nem sikerül a köztudatba belevinni.*

A mezőgazdasággal foglalkozók közt több állandóságot mutatnak a nagyrészen pestmegyei falvakból a 60-as évektől kezdve Rákosfalva és Kőbánya környékére települt majorosok, kik a várostól és egyik-másik középbirtokostól bérelt 5—10—20 holdas gazdaságukban tehenészettel vagy korai zöldségtermeléssel foglalkoznak s többnyire csak házat szereztek itt. E bérgazdaságok apáról fiúra szállanak, de a gyermekek nagyrésze más foglalkozásra tér át. Egyik-másik család a szülőfalujában levő birtokát megtartotta s azt bérbeadja, maga pedig Pesten bérföldön gazdálkodik, mert itt jobban keres és a városi életet megszokta. Budán és Óbudán a majorosok inkább német származásúak.

A kertészek mindig nagyobb számmal laktak Pesten, ahol 1766 óta önálló céhük is volt s annak kiváltságai a kontármunka és tisztességtelen verseny ellen védelmet nyújtottak. A nagyobbarányú mű- és kereskedelmi kertészetek egyrészét azonban a 60—70-es években Ausztriából betelepültek létesítették. Utóbbi évtizedekben a magyar lakosság is nagyobb számmal tér át e foglalkozásra. Az 1920-ban Budapesten összeírt 122 mű- és kereskedelmi kertész részben a 20 közkertészetben, részben magán díszkertészetekben, többnyire azonban önállóan működött. Ezenkívül 22 kertéptitót és 227 konyhakertészt számláltak össze Budapesten. Utóbbiaknak $\frac{1}{5}$ -öd része bolgár kertészgazda volt, akiknek száma azóta 25-re apadt. Többen kiköltöztek a környékbeli községekbe, ahol olcsóbb az élet és a bérlet, a zöldségfogyasztás pedig a lakosság megnövekedésével fokozódott. Ahogy az árak leestek és több, közeleli uradalom nagybani termelésével látja el a megcsökkentett fogyasztást, a bolgárok egyrésze a zöldségkereskedésre tért át. Számuk állandóan változik, de a kertmunkásokkal együtt meghaladja a 200-at. Az 1929. szeptemberben Budapesten végrehajtott munkásstatisztikai felvétel csak 39 bolgár kertészsegédet, 32 munkást és 2 napszámost talált s így egyrészük nyilvánvalóan kimaradt.

A fővárosban az őstermelés egyik-másik ágával, különösen gyümölcs-, virág- és zöldségtermeléssel, baromfitenyésztéssel mellékfoglalkozásként a legkülönbözőbb társadalmi osztályhoz tartozók, különösen nyugdíjasok közül sokan foglalkoznak. A 27 méhészműködő, a 60 baromfitenyésztő többnyire úrnő és nyugdíjas tisztviselő, az erdészek pedig a főváros erdő- és mezőgazdasági hivatalának alkalmazottai.

Az őstermelők segédszemélyzetét a segítő családtagok, tanoncok, segédek, munkások és cselédek adják. Ezeknek szociális és gazdasági viszonyait dr. *Illyefalvi* I. Lajosnak, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatójának 1930-ban megjelent nagy munkája¹⁾ világítja meg sokoldalúan.

¹⁾ A Munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.

Ennek gazdag anyagából néhány adat a 21. és 22. számú táblán van csoportosítva. A budapesti mezőgazdasági cselédek és munkások száma 1910 és 1920 között erősen megapadt, mert egyrésziük a környékbéli falvakban lakik és onnan jár be munkára. Szembetűnően növekedett a kertészetek munkásainak és alkalmazottainak száma, ami az őstermelés többi ágának segédszemélyzetét jelentékenyen meghaladja. Ez a székesfőváros, továbbá a temetők és más közintézmények kertészeteinek nagyarányú fejlődésével függ össze.

A városi kertészet egymaga 600—1000 körüli munkaerőt alkalmaz. Itt is szembetűnik a női munkások csekély számaránya. A 22. számú tábla az őstermelő segédszemélyzet halálozási arányát felette kedvezőtlennek tünteti fel, mert az a születéseket jelentékenyen felülhaladja és az összes lakosság 1·7%-os évi halálozási arányszámát néha kétszeresen meghaladja. Legszenbetűnőbb az eltérés a mezőgazdasági munkásoknál, talán mert a környékbéli falvakban lakó, de Budapesten dolgozó munkások jelentékeny százaléka fővárosi kórházakban hal meg vagy azért, mert közülük a tavasztól őszig elhaltak és így gazdasági munkásként anyakönyvezettek a téli népszámlálások idején falun laktak vagy különböző keresetágak munkásai közt voltak felvéve. További figyelemreméltó jelenség az, hogy a mezőgazdasági munkások házasságkötéseinek száma az 1917—1920. években, továbbá a születéseké az 1916—1921. években szembetűnően emelkedett.

Ez arra mutat, hogy *a háború és a forradalmak alatt a mezőgazdasági munkaerők száma Budapesten erősen növekedett, ami azonban már az 1920. év végén megtartott népszámlálás eredményeiben kifejezésre nem jutott.* 1921-től kezdve a házasságkötések és születések arányszáma jelentékenyen csökkent.

21. tábla. Őstermelés segédszemélyzete 1910. és 1920. években.

Megnevezés	Elő- munkás		Segéd, napszámos, munkás		Tanonc		Cseléd, szolga		Keresők összesen		Eltartottak összesen	
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920
Földművelés												
{ férfi ..	—	—	749	528	—	—	224	214	973	742	279	203
{ nő ...	—	—	98	83	—	—	5	12	103	95	613	564
Tehenészet, baromfitenyésztés												
{ férfi ..	—	—	13	7	—	—	73	10	86	17	16	2
{ nő ...	—	—	—	1	—	—	6	1	6	2	41	9
Zöldség- és konyhakertészet												
{ férfi ..	—	8	606	298	—	28	169	53	775	387	132	57
{ nő ...	—	—	27	85	—	—	2	1	29	86	419	159
Mű- és kereskedelmi kertészet												
{ férfi ..	—	39	472	584	—	68	113	148	585	839	160	166
{ nő ...	—	—	20	113	—	8	—	5	20	126	415	643
Erdészet, méhészet halászat												
{ férfi ..	5	19	43	56	1	1	19	17	68	93	39	27
{ nő ...	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	92	88
Összesen	5	66	2.028	1.758	1	105	611	461	2.645	2.390	2.206	1.918

22. tábla. Östermelő segédszemélyzet népmozgalmi adatai 1909—1929. évek között.

Év	Házasságkötés			S z ü l e t é s			H a l á l e s e t		
	Gazdasági cselédek	Mezőgazdasági munkások	Kertészet és östermelés más segéd-személyzete	Gazdasági cselédek	Mezőgazdasági munkások	Kertészet és östermelés más segéd-személyzete	Gazdasági cselédek	Mezőgazdasági munkások	Kertészet és östermelés más segéd-személyzete
1909	7	9	29	23	162	58	45	324	45
1910	2	10	18	23	137	67	40	373	41
1912	1	11	26	25	100	80	50	345	49
1914	1	43	35	27	123	76	37	420	57
1915	6	68	16	20	126	39	57	387	51
1918	5	144	25	12	239	30	.	.	.
1919	5	304	93	10	263	54	.	.	.
1920	6	135	40	18	233	40	17	584	35
1921	6	79	32	14	177	50	24	513	42
1922	5	64	31	15	116	47	27	447	34
1925	19	40	23	14	128	30	60	357	23
1927	3	45	34	20	140	48	52	369	61
1929	17	56	30	22	123	29	50	349	50

Mezőgazdasági szakiskolák, intézmények, szervezetek.

A termeléshez szükséges ismeretek megszerzésére a fővárosban létesített szakiskolák, gazdasági egyletek, szaklapok és intézmények a multban is elég alkalmat nyújtottak. Működésüket ezek többnyire egész országra terjesztették ki, de hatásukat elsősorban a budapesti östermelők érezték, vagy legalább is élvezhették volna. A főváros östermelő lakossága azonban ezek közelségét nem használta ki eléggé arra, hogy tanácsaikat kikérje, gyermekeit pedig kellő szakoktatásban részesítse. Meg kell azonban emlékeznünk ezen intézményekről már azért is, hogy ki lehessen jelölni azt a szerepet, amit Budapest mezőgazdasági termelésének kifejlesztése terén jövőben betölteni hivatottak.

Említést érdemel az, hogy *Mitterbacher* Lajos tanár a pesti egyetemen már a 18. század végén gyakorlati mezőgazdasági intézetet létesített és egyidejűleg az egyetem állatgyógyászati tanszéket állított, amelynek előadásait az orvostanhallgatóknak is látogatniuk kellett. 1788-ban önálló gyakorlati állatorvosi iskola létesült a Józsefvárosban s ez később állatorvosi akadémiává, majd a mai főiskolává fejlődött. Hallgatóinak száma legmagasabb (480) volt 1900-ban, az ezt megelőző és követő évtizedekben pedig átlagosan 300—400 között hullámzott. Legalacsonyabb volt 1917-ben (68), a háború óta pedig 270 körüli a létszám. A fővárosi östermelők gyermekei közül kevés a hallgatója.

Egyideig az OMGE a fővárosi és a környékbeli gazdálkodók szakszerű oktatására különösebb gondot fordított s 1840-ben *Schams* Ferenc budai mintatelepén szőlészeti és vincellériskolát létesített. Ennek vezetését 1859-től dr. *Entz* Ferenc vette át s beolvasztotta a maga kertészeti iskoláját is, amelyet

1850-ben a Baross-tér táján nyitott. Ezen iskolák tanulóinak nagyrésze budapestiek közül került ki. A földművelésügyi minisztérium a budai vincellérképzőt 1880-ban állami kezelésbe vette át s minthogy a fillokszeravész miatt kipusztuló szőlőknek gyümölcs- és zöldségtermelésre való felhasználása szükségessé vált, ezért a vincellérképzőt 1894-ben kertészeti tanintézetévé alakította át s a megszüntetett kertmunkástanfolyam helyébe kapcsolatosan kertészsegédképző tanfolyamot szervezett. A kertészeti tanintézet növendékei 1897-ben önkéntességi jogot nyertek s létszámuk a háború előtt 20—50 közt, a háború óta pedig 40—80 közt váltakozott. Az állam a budai vincellérképző helyett 1892-ben felsőbb szőlészeti és borgazdasági tanfolyamot létesített s azt átlag 10—20 gazdasági akadémiát végzett hallgató látogatta, de 1913 óta szünetelt. A háború után újból megnyílt s utóbbi időben 20 hallgatója van. A kertészeti tanintézet, mely a háború alatt szünetelt, utóbbi években női tanulókat is vesz fel, de a budapesti kertészek s más őstermelők gyermekei helyett inkább a középosztályhoz tartozók látogatják. Az intézet Nagyboldogasszony-úti telepének gyakorlóterületétől szolgál az 1898-ban a budaörsi Kamaraerdőn létesített 64 katasztrális holdas állami Erzsébet királyné törzsgyümölcsös és faiskola.

A fővárosi és a környékbeli gazdálkodók s kisbérlok részére az OMGE 1867-ben a gróf Károlyi István által használatra átengedett R.-palota-Istvántelkén, Budapest határszélén kísérleti telepet, továbbá majorosgazdák és munkavezetők képzésére földművesiskolát létesített, ahol a gyümölcs- és zöldségkertészetre szintén nagy súlyt fektettek. Az intézetet azonban 1893-ban meg kellett szüntetni, mert területét a MÁV főműhely felállítására használták. *Ettől kezdve egészen 1926-ig nem volt Budapest közelében oly szakiskola, ahol a fővárosi kisgazdák és bérlok fiai a különleges viszonyoknak megfelelő gyakorlati oktatásban részesülhettek volna.*

Ezt a hiányt akarta a székesfőváros pótolni, amikor Budapest gazdálkodó és kertészkedő lakossága gyermekeinek szakszerű nevelése céljából 1926-ban Óbudán, Kiskorona-utca 10. sz. alatt felső mezőgazdasági iskolát alapított. Az intézet tanításmódja és tanterve a főváros különleges mezőgazdasági és termelési viszonyaihoz alkalmazkodik s megfelelő súlyt helyez a zöldség- és gyümölcsstermelés, baromfitenyésztés, méhészet, valamint a tehenészet tanítására. A tanulók elsősorban a kisbirtokos vagy bérlok gazdálkodók négy polgárit végzett gyermekei közül valók s a négy évfolyam sikeres elvégzése után érettségi bizonyítványt nyernek és hivatottakká válnak arra, hogy apjuk foglalkozását eredményesen folytassák. A tanulók létszáma fokozatosan növekedett és 1927-ben 24, 1929-ben 72, 1930-ban 95 és 1931-ben 104 volt. Az intézet gyakorlati oktatásának céljaira szolgáló 20 holdas tangazdaság, a 8 holdas törzsgyümölcsös és az öntözőrendszerű konyhakertészet két tagban, a törzépülettől 20 percnyi távolságra, a III., Bécsi-út mellett fekszik.

Rákospalota-Istvánfelke egyrészén 1884. évben gr. Károlyi Sándor hároméves kertészképző intézetet alapított s azt feleségéről Klarisszeumnak nevezte el. Részben Franciaországból való kiváló kertészek tanították itt a budapesti gyermekmenhelyről kikerülő fiúkat. Az iskola aztán 1903. évben megszűnt.

A főváros a gyakorlati irányú kertészeti szakoktatás kifejlesztésére szintén régebb idő óta törekedett. A Zuglóban levő nagyszámú kertésztelepre való tekintettel a VII., Egressy-úton 1906-ban, illetve 1909-ben gazdasági ismétlőiskolát, majd 1913-ban annak helyén hároméves önálló női kertészeti és gazdasági, háztartási tanfolyamot létesített. Az Egressy-úti női kertészeti és gazdasági tanfolyamot a székesfőváros 1926-ban egyesítette a Maglódi-úton 1917 óta működő, hasonló irányú női tanfolyanival, a 60 holdra bővített Egressy-úti telepen pedig 1926-ban négyévfolyamos nyilvánossági jogú, középfokú községi kertészképző iskolát állított fel. Ez a tanerőkkel és felszereléssel kitűnően ellátott intézet hivatva lesz arra, hogy a jövő nehéz gazdasági küzdelmeihez megfelelő elméleti és gyakorlati ismerettel bíró új kertésznemzedéket neveljen. A kertészképző iskolába négy középiskolát végzett és legfeljebb 16 éves ifjak vehetők fel, a tanítás négy évig tart, amiből két év előgyakorlati idő. A növendékek mind bentlakók és számuk 54 körül van. A felnőttek részére ugyanott rendezett tanfolyamokat többszáz főnyi közönség látogatja. Az iskola további hivatása a kertészetekben szerződött tanoncok szakszerű oktatása. A kertészet minden ágára kiterjeszkedő intézeti gyakorlókertben 16 üvegház, 7 zöldség-hajtatóház, nagyszámú melegágy, az összes jobb fajtákat magábanfoglaló törzsgyümölcsös, több kisebb-nagyobb szabású mintadíszkert és megfelelő gazdasági felszerelés van. A kísérleti telepen az új vagy eddig nem termesztett virág- és zöldségféléket próbálják ki, gondot fordítanak a jövedelmező vetőmagtermelésre s mintákat nyújtanak a kiskertek helyes berendezéséhez. A főváros összes iskoláit a tanításhoz szükséges növényekkel ugyancsak az intézet látja el.

A nők gyakorlati kertészeti oktatására szolgál a székesfőváros X., Maglódi-úti hároméves női kertgazdasági és háztartási tanfolyama.

A középiskola négy osztályát végzett 16—20 éves intelligens leányok látogatják, akik a tejkezelést, kézimunkát s a baromfitenyésztést is alaposan megismerik. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy a csak kertészetet végzett nők elhelyezkedése nehezebb. A gödöllői női baromfitenyésztési tanfolyam megszüntetése óta egész országban ez a női iskola tanítja legalaposabban a baromfitenyésztést.

A gazdálkodást folytató külterületeken a polgári iskolák mezőgazdasági oktatásának gyakorlatibbá tevéséről a székesfőváros a háború óta szintén fokozottabban gondoskodik. A nagyrészben majorosgazda lakosságú X., Rákosfalva iskolájának 6 holdas gyakorlókertjét 1927-ben önállóvá fejlesztette s Kőbányán, a Templom-téri továbbképző

gazdasági iskolában szintén erősen gyakorlatias az oktatás. Az I. ker., Diana-úti iskola gyakorlótelepén és üvegházaiban a kertészet minden ágát tanulják a gyermekek, hogy a svábhegyi villakertek gondozásához értsenek. A gazdasági, háztartási és háziipari irányú községi ismétlő népiskolákba járó mintegy 1600 leány és 1400 fiú kertészeti irányú oktatása a megfelelő szakfelügyelet mellett szintén egyre eredményesebbé válik.

A gazdasági szakoktatás céljait szolgálja a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelő-Egylet 1912-ben létesített kertészképző intézete is, amelynek X. ker., Keresztúri-út 130. szám alatti telepén évente 24—33 növendék tanul. Helyes gyakorlati irányú gazdasági és kertészeti oktatást nyújt továbbá az 1908-ban Amizoni Károly által alapított Országos Magyar Nőnevelő Intézet hároméves háztartási továbbképző tanfolyama is, amelynek az a célja, hogy művelt, magyar háziasszonyokat neveljen. Az intézet VI., Amerikai-út 48. sz. alatti telepén a kertészet és a baromfityenyésztés gyakorlati ismereteit szintén tanítják. A tanító- és tanítónőképzőkben, továbbá egyik-másik női zárdában a gazdaságtant is előadják s mindez széleskörben fejleszti az östermelés iránt való érzéket és kedvet.

A budapesti tud. egyetem 1920-ban felállított közgazdasági karának mezőgazdasági osztálya a felsőfokú gyakorlati és elméleti szakismeretek terjesztése és tudományos kutatások folytatása mellett a mezőgazdaságpolitika új útjainak megjelölésére hivatott. Kíváncsú azonban, hogy az egyetem mezőgazdasági tanszékei s a fővárosi gazdálkodók és azok szervezetei között szorosabb kapcsolat létesüljön. Míg az újpesti Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben az ipari munkásság gondozása és életkörülményeinek tanulmányozása gyarapítja az ifjúság gyakorlati érzékét és ismereteit, az östermelők gazdálkodásának és életviszonyainak megismerése céljából épügy lehetne a könnyen megközelíthető Rákosfalván vagy Óbudán és a zuglói konyhakertészeknél legalább időnkinti kiszállásokat rendezni.

A budapesti östermelők nemcsak az elsorolt iskolák, hanem a fővárosban működő szakintézmények útján szintén ismeretekhez és értékes tanácsokhoz juthatnak. A földművelésügyi minisztérium épületében működő Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet számviteli és üzemi kérdésekben díjtalanul ad útmutatást, ugyanott a Magyar Növényvédelmi Szakszolgálat az állati és növényi kártevők elleni védekezésben nyújt segítséget. A Szőlészeti Központi Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet a szőlőtermelés terén ad útbaigazítást, a m. kir. Földtani Intézet a termőtalajok vizsgálatát végzi s nemrégén készítette el a főváros határának földtani és hidrológiai monográfiáját, míg Óbuda agrogeológiai felvétele már régebben megtörtént. A szemléltető oktatást szolgálja továbbá a Mezőgazdasági Múzeum gazdag gyűjteménye.

A szakismeretek terjesztésének további eszközei a gazdasági célú egyesületek, elsősorban az 1830-ban alakított Állattenyésztő Társaság, amely

1835 óta Országos Magyar Gazdasági Egyesület néven működik és számos szakegyesület létesítését segítette elő. 1866-ban alakult az Országos Erdészeti Egyesület, 1885-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület, 1880-ban az Országos Magyar Méhészeti Egyesület, 1887-ben a Baromfitenyésztők Országos Egyesülete, 1896-ban a Magyar Gazdaszövetség, 1902-ben a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete stb. Ezeknek könyvtárát, szaktanácskozásait s többnyire Budapesten rendezett kiállításait elsősorban a fővárosi gazdák látogathatták.

Az OMGE régidő óta majdnem minden évben tartott tenyészállatvásárokat előbb a marhavásártéren, 1891-től a Tattersaalban, 1921-től kezdve pedig az új lóversenytér mellett, az Országos Tenyész- és Haszonállatvásártelepen, melyet az 1908. évi XLIV. t.-c. alapján a földművelésügyi kormány létesített a főváros részéről átengedett 52 ezer négyszögöl területen. Utóbbi években itt egyre nagyobbarányú ló-, állat-, termény- és gazdasági gépkiállításokat is tartanak. Országos terménykiállítás volt Budapesten 1851-ben, továbbá az 1885. és 1896. évi országos kiállítás keretében. Ugyancsak az OMGE rendezte 1852-ben a virág- és zöldség-, 1857—1858-ban az állat-, 1865-ben a gazdasági, 1855-ben, 1881-ben és 1887-ben a nemzetközi, illetve országos gyümölcskiállításokat. 1892-ben volt az első nemzetközi baromfi- és 1882-ben a méhészeti kiállítás, az Országos Kertészeti Egyesület rendezésében pedig 30-at meghaladó kertészeti kiállítás volt: 1885-ben az első tavaszi virágbemutató, 1902-ben és 1910-ben nemzetközi virág-, 1908-ban szőlő- és gyümölcs-, majd a Szőlősgazdák Országos Egyesülete rendezésében több bor- és szőlőkiállítás. Ezeken egyideig a budapesti termelők is nagyobb számban vettek részt, de különféle okokból lassankint elmaradoztak s vezetőszerepük csak a kertészeti tárlatokon maradt meg. Állataikkal azért maradtak el, mert a legelők megszűnése óta tenyésztőkből állattartók lettek, de a fajbaromfiakkal ma is szép számmal szerepelnek.

A budapesti termelőkkel a múltban az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tudta leginkább fenntartani a szoros kapcsolatot. Ennek szakosztályaiban (gyümölcscsészet, díszkertészet, dendrológia, faiskola, zöldségtermelés stb.) a fővárosi mű- és kereskedelmi kertészek, továbbá a kertkedvelők és villatulajdonosok ma is vezetnek. Az 1907. évi földművelésügyi miniszteri rendelet alapján az egyesület az alsófokú kertészképzésben szintén közreműködik. A mű- és kereskedelmi kertészetekben 3 évi gyakorlatot szerző tanulók a kertészsegédi képesítő bizonyítvány elnyeréséhez szükséges szakvizsgát az egyesület vizsgabizottsága előtt teszik le és abban a minisztérium megbízottja szintén részt vesz. A kertészsegédek színvonalának emelésére szolgál az 1921. évi földművelésügyi miniszteri rendelet, mely a vizsga letételéhez a 3 évi gyakorlaton kívül legalább a középiskola négy osztályának elvégzését kívánja meg.

Minthogy a kertészet őstermelő foglalkozás, amelyet szakképzettség nélkül bárki szabadon folytathat, e miatt a műkedvelő termelők száma folyton

növekszik. Ezek közül sokan tagjai az Országos Egyesületnek is, ezért a velük olykor ellentétes érdekű kereskedőkertészek külön Országos Szövetséget szerveztek. A felsőfokú tanintézetet végzett és többnyire közszolgálatban álló okleveles kertészek szintén országos egyesületet létesítettek. Ezenkívül legújabbán megalakult a Gyümölcstermelők Országos Egyesülete, a Magyar Kertészek Gazdasági Szövetsége, továbbá a Faiskolai Szövetség.

Ily sokféle egyesület tagolja szét Budapest és az ország kertész-társadalmát, ezért kívánatos, hogy ezek függetlenségük épségbentartása mellett a közös és egyetemes célok megvalósítása s a kertészeti termelés és értékesítés átszervezése céljából a legrégebbi Orsz. Magy. Kertészeti Egyesületben tömörüljenek. Épúgy szükséges az is, hogy az Országos Közegészségi Egyesület és más orvosi, valamint társadalmi szervezetek bevonásával széleskörű propaganda induljon meg, mely a nagyközönség figyelmét a zöldség- és gyümölcsfogyasztás fontosságára és a hazai termelvények kiváló minőségére felhívja. A termelés fokozása s az ehhez szükséges beruházások megtétele ugyanis a kereskedelem és a fogyasztóközönség hazafias kötelességérzetét felkeltő társadalomnevelő munka nélkül kevésbé lesz eredményes.

Különös figyelmet érdemelnek a működésüket csak Budapestre vagy annak egyes kerületeire kiterjesztő gazdasági célú szervezetek. Ezek közt legrégebb az 1872-ben megszűnt kertészceh nyomába lépett Pesti Kertésztársulat,¹⁾ mely a társas közszellem kifejlesztésére és a hagyományok ápolására hivatott, ami a kertészek gyermekeiben kevésbé van meg. A svábhegyi, zugligeti, rózsadombi, rómaifürdői, pasarét- és törökvérszi, óbudai-hegyvidéki, Húvösvölgy környéki, farkasvölgy-mártonhegyi s más budai hegyvidéki egyesületek feladata az, hogy a villa- és családi kertek szakszerű gondozását s a növényi és rovarkártevők elleni egységes és így hatékonyabb és olcsóbb védekezést megszervezzék, továbbá megkedveltessék a műkedvelő kertészkedés oly ágait, melyek a hivatásos termelők kenyerét nem veszélyeztetik. Ilyenek a vetőmagtermelés, növénynemesítés, új fajták meghonosítása stb. Ezek azonban épúgy, mint a kisgazdákból álló régi múltú III. ker., Föld- és Szőlősgazdák Egyesülete (a Bürgerkorps utóda) a maguk hivatását csak akkor tudják eredményesen betölteni, ha önállóságuk épségbentartása mellett intézményesen kapcsolódnak be az 1923. évben alakult Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Egyesületébe. A tízéves fennállását közelebbről megünneplő egyesület az 1920. évi XVIII. t.-c. alapján szervezett székesfővárosi mezőgazdasági bizottsággal karöltve dolgozik. Ez utóbbi feladata a véleményezés, érdekképviselés, az egyesületé a végrehajtás, a propaganda s az ismeretterjesztő és a nevelőmunka. E bizottságnak már sikerült meghusítani azt a tervet, hogy földreform címén tisztviselők házhelyei céljára szétosztatnak többszáz holdat a legértékesebb területekből, ahol most kisemberek százai termelnek, hogy friss tejjel és zöldséggel lássák el a fővárost. Azt is kivitte,

¹⁾ Kardos Árpád: A Pesti Kertésztársulat 150 éves története. 1914. 45 oldal.

hogy a székesfőváros ügyosztálya, ahova a mezőgazdasági ügyek tartoznak, szakelőadót kapott. A Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Egyesülete máris több körzetet alakított, részben a meglevő egyletek bevonásával és szerencsés kézzel igyekszik a legkülönbébb termelvényeket előállító, de különböző osztályokhoz tartozó őstermelőket összehozni és közszellemmel áthatni. Kint a körzetekben tartott számos szakelőadása, gyakorlati bemutásai, könyvtára s a jobb években fenntartott szakfolyóirata ismereteket terjesztenek, szaktanácskozásai a vitás kérdéseket tisztázzák, népes kiállításai pedig szemléltetve oktatnak és versenyt támasztanak.¹⁾ Az egyesület 1932. őszén megalakult közgazdasági szakosztálya a jövő átfogó munkatervét készíti és az ehhez szükséges széleskörű adatgyűjtést végzi. Minthogy a földterület nagyrésze a fővárosé, annak birtokpolitikáját igyekszik odamódosítani, hogy a bérföldeken jövőben érdemes legyen jövedelmező befektetéseket tenni. A főváros, mely az alsó- és középfokú gazdasági szakoktatást újabban oly széles alapokra fektette, bizonyára ezt a lépést is szívesen fogja megtenni s ha az egyesületek s a létesítendő termelő és értékesítő szövetkezetek szintén teljesítik majd kötelességüket, akkor a csodaszép fekvésű Budapest-fürdőváros magyar Haarlemmé s Montreaux-vá válik és új vonzóerővel lesz gazdagabb.

Növénytermelés Budapesten.

A szántóföldi termelés a pesti oldalon a homoki legelők felszántása után, egy évszázaddal ezelőtt vált jelentősebbé, a jobbparton pedig a duna menti területek ármentesítése, majd a fillokszerától kipusztult szőlők egy részének feltörése után erősödött. A bevetett terület 1878—1895. évek között 400%-kal növekedett, azóta azonban állandóan csökkent s csak a háború idején mutatott számottevő emelkedést. Ebből is mind többet von el a zöldségtermelés, főképen a kalászosok rovására.

A 23. és 24. sz. táblák szerint a búzával bevetett terület állandóan csekély volt s csupán a termelők háziszükségletének fedezésére szorítkozott, a háború alatt pedig a maximálás miatt a pár év előttinek felére esett. A tavaszi árpa a 80—90-es években a sörgyártás és hizlalás miatt 1800—2600 holdra növekedett, azóta azonban $\frac{1}{4}$ -ére esett vissza. Erős volt a burgonyatermelés 1875—1888 közt, ettől kezdve azonban rohamosan hanyatlott s vetésterülete csak a háborús években kétszereződött meg. A zab fokozatosan $\frac{1}{3}$ -ára esett. A szemestengeri területe legnagyobb volt 1875—1881 közt és újból erősödött a 90-es években, a sertéshizlalás nagyarányú kifejlődése miatt. A táblázatból kitűnik, hogy a budapesti gazdálkodók egyik-másik növény bevetett területét többnyire a terményárak hullámlása szerint gyorsan változtatták.

¹⁾ Füredi Jenő, székesfővárosi gazdasági előadó közlése.

23. tábla. Bevetett és learatott terület szélsőségei 1874—1897. évek közt, hektárookban.

Év	Összes bevetett terület	Learatott terület hektárookban									
		őszi búza	őszi rozs	tavaszi árpa	zab	nemes tengeri	borsó, bab, lencse	burgonya	takarmányrépa	lucerna, lóhere, baltacim	muhar, búkkönykeverék
1874	5.460	586	1.028	545	760	1.184	36	779	91	129	254
1875	6.405	332	1.120	375	546	1.755	141	1.421	201	191	323
1876	6.901	264	1.087	633	672	1.823	92	1.522	179	225	404
1879	5.712	162	719	611	635	1.581	90	1.253	131	154	331
1880	6.916	135	1.128	861	741	1.417	88	1.289	92	175	328
1883	6.347	201	1.301	1.012	795	963	69	1.294	100	219	364
1884	6.609	241	1.257	855	864	1.010	43	1.353	89	354	395
1886	6.854	155	1.497	1.067	849	1.055	50	1.334	126	234	384
1889	5.422	165	1.067	862	621	894	41	865	104	304	336
1890	7.437	291	1.055	1.963	640	1.199	34	954	128	446	418
1891	7.075	345	494	1.148	519	1.349	27	556	90	399	247
1892	7.166	378	739	1.757	615	1.493	44	572	106	752	453
1893	7.839	336	1.178	1.761	425	1.826	59	592	441	213	52
1894	6.392	218	867	1.749	558	868	75	695	185	467	562
1896	6.961	325	775	2.050	240	1.417	13	449	84	610	316
1897	7.990	324	746	2.050	241	1.416	13	448	83	609	244

24. tábla. Learatott terület szélsőségei az 1895—1931. évek közt Budapesten, kat. holdakban.

Megnevezés	1895	1904	1908	1913	1916	1926	1928	1931
Búza	569	525	217	308	178	500	574	549
Rozs	1.347	1.104	794	1.045	978	923	676	674
Őszi árpa	3.562	20	74	90	289	19	96	672
Tavaszi árpa	—	1.719	1.488	1.391	1.486	656	632	376
Zab	418	384	389	641	683	327	325	1.313
Tengeri, szemes	2.462	1.990	1.201	1.519	1.914	1.647	1.445	798
Burgonya	780	1.161	1.165	754	1.452	884	802	8
Bab	14	1	15	20	25	29	23	25
Borsó	6	52	22	27	54 ²⁾	180 ²⁾	141 ²⁾	128
Dinnye	4	23	25	—	—	64	42	74
Tök	30	10	50	17	10	62	48	120
Káposzta	127	185	622	16	166	113	99	144
Takarmányrépa	146	138	146	64	99	128	158	82
Csalamádé	520	335	388	288	182	57	75	14
Őszi búkköny, borsó	50	78	131	143	—	6	24	280
Tavaszi- és zabosbúkköny	312	315	399	513	313	172	259	603
Lucerna	515	646	573	512	540	725	793	19
Lóhere	515	322	115	60	140	67	74	67
Baltacim	30	85	61	33	61	39	41	40
Muhar	111	82	181	63	125	31	64	1.094
Zöltség és egyéb	5	23	1) 761	12	13 ²⁾	946 ²⁾	1.079 ²⁾	1.094
Összesen	11.523	9.198	8.817	7.516	8.708	7.575	7.470	7.080

¹⁾ Őszi repce. — ²⁾ Zöldborsó. — ³⁾ Nagyrészt zöltségféle, ami korábban nem volt kimutatva.

A táblázaton nem szereplő növények közül az 1874—1894. évek közt időnként kisebb mértékben kétszerest, kölest, tatárkát, magbükkönyt és cukorrépat is termeltek. A majorosgazdák betelepülése után 1894-ig erősen növekedett a takarmányrépa és a száraztakarmányfélék termelése. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel idején a bevetett szántóföldből 15·81% esett a kenyértermények, 32·91% egyéb gabonafélék, 0·20% a hüvelyesek, 28·30% a kapások, 0·80% a kereskedelmi növények, 17·58% a mesterséges takarmányfélék és 4·40% a zöldségfélék területére. 1931. évben pedig a learatott szántók területéből 32·7% jutott a kalászosok, 29·8% a kapások, 17·65% a takarmánynövények és 19·85% a zöldségfélék s kistrészben a hüvelyesek stb. termelésére.

A letelt 36 év alatt tehát a takarmányfélék és a kapások aránya alig változott, a kalászosoké azonban a zöldségtermelés előtérbelépése miatt 16%-kal csökkent.

A kereskedelmi növények és a száraz hüvelyesek termelése mindig jelentéktelen volt. A szántóföldi zöldségfélék területét itt egyesítve, a konyhakertészet tárgyalásánál pedig részletezve adjuk. Ennek statisztikai felvétele azonban igen nehéz s a valóságot nem fedi eléggé. Több száz holdon ugyanis többestermelés folyik, ugyanazon területen egyszerre és egymásután is többféle zöldséget és egyéb növényt vetnek s mindegyiknek területét külön kiszámítani nem lehet. Amióta a közeli uradalmak nagyobb arányban termelnek zöldségféléket s azoknak ára az erős kínálat miatt nagyon leesett, a pesti gazdálkodók az ezidőszerint jövedelmezőbb tejtermelésre fektetik a súlyt, amihez kevesebb munkaerő szükséges. Minthogy azonban a takarmánytermő területet az 1895. évi 2200 holdról 1150-re csökkentették, ezt most növelni igyekeznek és sok őszi rozsot vetnek zöldtakarmánynak. Ezzel szemben Óbudán az agyagos földben inkább pillangósokat használnak.

A 25. sz. tábla a szélsőséges évekről a termésátlagokat hektáronként, 1926. évtől kezdve pedig hataszteri holdankint mutatja. Ezeknek esése különösen 1930. év óta szembetűnő. A *budapesti szántóföldi termésátlagokat az országosak mindinkább felülműlják*, míg a pestmegyeiek néha a fővárosin alúl maradnak. *Évről évre szembetűnően rosszabbak Budapesten a tengeri és a burgonya átlagai* s a tengerinél ennek egyik oka az, hogy a csövek egy részét nyáron főzésre adják el, a korai újbürgonya pedig kevesebb termést ad.

Utóbbi időben e mellett burgonyavetéseiket betegségek támadták meg és a termésátlagokat ez is csökkentette. Mindenesetre alapos szakvizsgálatokat kell végezni, de a csökkenés egyik oka az, hogy a *fokozódó zöldségtermelés a közeli jó földekről a távolibb és gyengébb talajokra szorítja ki a mezőgazdasági növényeket.*

25/a. tábla. Főbb szántóföldi termények hektáronkénti termésátlaga métermázsákban 1891—1925. közt, a szélsőséges években.

Év	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya	Év	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
1891 ...	10-9	6-9	9-7	7-9	20-7	57-9	1915 ..	13-0	11-3	9-6	12-2	17-4	72-1
1897 ...	9-1	8-7	6-9	8-6	17-3	55-6	1916 ..	8-7	7-8	8-5	10-4	9-6	45-2
1900 ...	15-6	17-4	13-9	14-7	13-9	86-8	1917 ..	12-2	13-0	8-1	7-0	11-3	43-4
1901 ...	7-8	8-7	8-7	9-5	13-9	69-5	1918 ..	11-3	11-3	8-7	7-0	16-5	47-0
1903 ...	17-3	15-6	15-6	13-9	31-2	86-9	1921 ..	13-9	11-3	6-8	7-6	7-4	43-4
1910 ...	14-7	13-0	11-7	12-1	17-2	105-9	1922 ..	9-5	8-3	9-6	6-9	11-1	35-5
1911 ...	18-2	17-0	14-8	12-8	13-9	59-0	1923 ..	13-8	10-1	13-3	10-4	9-1	41-7
1913 ...	16-2	14-6	14-6	15-2	21-0	93-8	1924 ..	8-8	10-2	8-4	6-6	18-7	55-1
1914 ...	9-4	11-0	11-7	13-0	24-0	67-7	1925 ..	14-2	11-4	15-1	9-1	19-3	72-5

25/b. tábla. Ugyanaz 1926—1931. évek közt a főbb takarmánynövényekkel együtt, kataszteri holdanként (1 hektár = 1·7377 kat. hold).

Év	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya	Takar- máyrépa	Lóhere	Lucerna
1926	9-7	7-1	8-2	4-6	9-4	34-2	133-0	21-6	30-8
1927	8-0	4-2	6-6	5-7	9-1	35-0	116-2	21-0	20-0
1928	9-4	6-8	8-9	6-6	4-1	20-0	99-3	15-9	17-2
1929	10-6	8-6	9-3	6-6	8-0	35-4	102-1	18-1	20-1
1930	7-6	5-5	6-7	5-1	5-9	20-1	75-0	14-5	12-8
1931	6-3	5-0	5-2	4-1	4-9	12-9	131-1	14-2	12-7

A trágyázásra a budapesti gazdálkodók nagy gondot fordítanak, ehhez van is bőven istállótrágyájuk. Az állatot nem tartók, továbbá a kertészek pedig a városbeli istállók s újabban a gombatelepek trágyáját használják. A 26. sz. tábla az 1927. évben végrehajtott trágyázási statisztikai felvétel adatait közli s ezek a föld termőerejének megfelelő épségbentartását igazolják. A műtrágya-fogyasztás a bőséges állati trágya miatt igen csekély. 1895-ben 5 gazdaság használt, 1927. évben pedig mindössze 21 katasztrális hold kapott műtrágyát.

A szántó földek magas bére, erős trágyázása és belterjes kihasználása miatt ugart igen keveset hagynak. Legtöbb volt 1894. évben: 218 hektár s más esztendőben 20—150 hektár közt váltakozik.

26. tábla. Trágyázási statisztika 1927. évben Budapesten.

A 7613 kat. hold szántóból trágyázva:

- a) saját gazdaságban termelt állati trágyával 1.679 kat. hold
 b) vásárolt állati trágyával 211 « «
 c) másféle vásárolt trágyával 787 « «
 Összesen állati trágyával trágyázva..... 2·677 kat. hold

	Állati trágyával	Mű- trágyával
20 kat. holdon aluli gazdaságokban.....	1.859	4
20—100 kat. holdas gazdaságokban	692	—
100 holdon felüli gazdaságokban	126	17
Összesen	2.677	21
Összes szántóföld területének százalékában	35·4%	0·0%
Országos átlagban:	22·3%	7·2%

A budapesti gazdálkodók régidő óta szabadgazdálkodást folytatnak és azt termelnek, aminek a piacon jó ára és nagyobb kereslete van. Ez áll különösen a zöldségfélékre. Megfelelő szervezettség hiányában azonban gyakran előfordul, hogy egyszerre sokan hagynak fel valamivel s a következő évben annak ára felszökik, máskor meg a magasabb árú terményből oly sokat vetnek, hogy következő évben az értékesítés nehézséggel jár. E hullámzást kellően megvilágító pontos statisztikai adatokkal azonban nem rendelkezünk. Mindenesetre nagy előnyük az, hogy magasabb szállítási költség nélkül frissen tudják terményeiket piacra vinni és ez a vasúti fuvardíjak emelkedésével s a zöldségfogyasztás növekedésével fokozódik. Búza- és rozstermésüket kenyérnek maguk használják el, a zabot, árpát, tengerit állataikkal etetik fel s a kalászosokat részben a szalmájuk miatt vetik. Vetésforgót nem alkalmaznak, ez alól csak egy óbudai középbirtok a kivétel, mely a lecsapolt Mocsárdülöben a helyi viszonyoknak megfelelő hatos forgórendszert használ a következők szerint: I. takarmányrépa trágyázva, II. tavaszi árpa, III. lóhere árpával, IV. lóhere, V. tengeri, VI. zab. A répa forgójában külön mákot, hagymát, káposztát és zöldségféléket is termel. A gazdaságban 10 igásló, 14 tehén és 8 növendékmarha van, nagyobb gépeket nem tart és idegen gépekkel csépeletet. Búzát egy különálló kisebb gazdaságban termel.

A pesti oldalon a learatott földet még abban az évben újra felhasználják. Gyakoribb beosztás itt a következő: I. őszi búza vagy rozs. Utóbbit tavasszal takarmánynak többnyire lekaszálják, utána nyomban tengerit vetnek s ennek egy részét csemegetengerinek adják el, másik részét érni hagyják. Ha pedig az őszi búzát, rozst learatják, utána csemegetengerit vagy csalamádét vetnek, de ha hosszú az őszi és a cső beéri, akkor letörik. II. Korai burgonya vagy szemesborsó után tengerit vagy retket tesznek. III. Korai csemegetengeri után őszi zöldborsót, csalamádét vagy őszi kaszálásra zöld rozst, árpát vetnek.

A szénatermelés a rétek területével együtt állandóan csökken. Az 1784. évi 6481 hold kaszáló a kataszterben 2092 holdra apadt, a statisztika szerint azonban csak 1550 hold áll művelés alatt. Minthogy többnyire a közeli, jobb réteket törték fel vagy építették be, a gyengébb talajon a szénatermés átlagai a trágyázás mellett sem emelkednek, sőt olykor visszaesést mutatnak. Egy katasztrális hold rét évi átlagos széna- és sarjútermése 1902-ben 30 q, 1905-ben, 1912-ben és 1915-ben 25 q, 1908-ban, 1916-ban és 1920-ban 22 q, 1914-ben 15 q, 1917—1918-ban 17 q volt s ennél ma sem több, de a rétek minősége és az időjárás szerint az eltérés nagy (5—25 q közt). A statisztikai hivatal újabban az évi szénatermés pontosabb összeírására törekszik.

A budapesti gazdálkodók kevés gépet használnak, a 27. sz. táblán feltüntetett nagyobb gépek inkább vállalkozók kezén vannak és számuk megfogyott 1928. év óta, amikor a gazdasági konjunktúra idején nagyobb beszerzések voltak. A kisebb gépeket és eszközöket csak az 1895. évi Mezőgazdasági Statisztika írta össze.

27. tábla. Cséplőgépek száma Budapesten 1923—1931. évek közt.

Megnevezés	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Hőmotoros cséplőgép	2	5	5	6	6	18	2	2	5
Járgányos cséplőgép..	3	5	5	7	11	11	8	8	13
Gőzcséplőgép	5	6	6	5	2	4	3	1	2
Összesen ...	10	16	16	18	19	33	13	11	20

Az igaerőt utóbbi években kizárólag ló szolgáltatja. 1895-ben ökörfogat volt 7 négyes és 3 kettős, továbbá 1 bivaly- és 3 tehénfogat, sőt az 1911. évi állatösszeíráskor 106 darab igásökröt számláltak össze, azóta azonban az igásökör egészen kiszorult.

A gazdaságokban az emberi munkaerőt a kisbirtokosok és bérlők családtagjai szolgáltatják és napszámost, cselédet csak a nagyobb majorosgazdák és a zöldségtermelők tartanak. A környékbeli falvakban, különösen a Budaörsön lakó gazdák a fővárosban levő szántó- és szőlőföldjüket mind maguk művelik.

A mezőgazdasági napszámbeérek Budapesten az általános gazdasági élet időnkinti fellendülésével és hanyatlásával állanak szoros összefüggésben. Az erősödő gyáripár, építkezések és más foglalkozások a mezőgazdaságtól mindig sok munkaerőt vontak el és felverték annak napszámbeékeit s a nehéz időszaki munka miatt azok olykor az ipari béreket is meghaladták.

28. tábla. A háború előtti évtizedek mezőgazdasági napszámbeékeinek alakulása Budapesten.

Időszak	1885. évben		1903. évben		1913. évben	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	ellátás nélküli napszámbeére koronában					
Tavasszal	2-80	2-00	2-00	1-20	2-90	1-85
Nyáron	2-00	1-20	2-80	1-30	3-65	2-50
Ősszel	1-60	1-20	2-10	1-00	3-10	2-15
Télen	1-60	1-20	1-60	—	2-55	1-75
Évi átlagban	1-96	1-46	2-13	1-17	3-05	2-06

1885-ben, amikor még nagy volt a szőlőterület, a tavaszi munkabér meghaladta a nyárit, de a fillokszera pusztítása után e vezetőszerpét elvesztette. A gyermeknapszám átlag a férfiénak felét kapta. Míg országos évi átlagban a férfinapszám 1894-ben 1-26 korona, 1913-ban pedig 2-35 korona volt s így két évtized alatt csaknem megkétszereződött, a budapesti 1894. évi 2-40 korona átlag csak 3-05 koronára emelkedett. Míg a fokozottabb vámvédelem 1906-tól kezdve jelentékenyen növelte a vidék mezőgazdaságának jövedelmezőségét és munkabéreit, Budapesten kevésbé mutatkozott ez a

hatása s az országos munkabératlakok mindinkább megközelítették a fővárosit. Figyelembe kell azonban venni azt, hogy vidéken kevesebb volt a munkanapok száma, mint Budapesten, ahol a gazdasági munkák szünetelése idején a napszámosságokat más foglalkozási ágak vették igénybe.

A legutóbbi évek cseléd- és napszámhárait a budapesti gazdasági felügyelőség hivatalos adatai szerint a 29. sz. táblázat közli. Szembetűnően mutatkoznak itt az utóbbi évek súlyos gazdasági válságának és a növekvő munkanélküliségnek következményei, amelyek a napszámhárok esésében is megnyilvánulnak.

29. tábla. Mezőgazdasági napszámhárok Budapesten az 1929—1931. években pengőben, élelem nélkül.

Év és napszám megjelölése	Tavasszal	Nyáron	Ősszel	Télén
1929. évben	férfi 6—	7—	5—	4—
	nő 4—	5—	3·50	2·80
	gyermek 3—	3·80	2·40	2·40
1930. évben	férfi 5—	6—	4·50	4—
	nő 3·50	4·70	3·50	2·70
	gyermek 2·20	3·20	2·70	2·50
1931. évben	férfi 3—	3·50	3—	2·50
	nő 2·40	2·80	2·40	1·80
	gyermek 1·80	2·20	1·80	1—

Részes művelésnél a tengeri, burgonya $\frac{1}{3}$ -a, kaszálásnál a széna, sarjú $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ -a a vállalóé. Gazdasági cseléd évi bére 120 pengő készpénz, 4 q búza, 4 q rozs, 2 q árpa, 200 □-öl kertiföld, 1200 □-öl tengeriföld, 2 öl fa, 2 koca- és 12 baromfitartás, napi 1 liter tej.

A háború előtti és az utóbbi évek kertészeti munkabérei felől a székesfőváros kertészetében fizetett és a 30. sz. táblán részletezett átlagos órabérek tájékoztatnak. 1930-ban egy felszabadult kertész évi keresete 2182 pengő, egy tanulóé 966 pengő, egy női munkásé 890 pengő és egy férfinapszámosságé 1388 pengő körül hullámozt s az alkalmazottak száma 600—1000 között volt.

30. tábla. A székesfőváros kertészetében átlagos órabérek fillérekben, 1913—1930 közt.

Megnevezés	1913	1923	1924	1925	1926	1927	1930
Okleveles kertész	58	24	61	66	69	75	77
Kertészsegéd	49	23	46	56	58	62	—
Előmunkás	47	20	38	46	49	55	—
Napszámosság	38	17	30	35	38	43	49
Női munkás	28	13	22	26	27	32	34
Fiatalkorú munkás....	25	11	14	18	19	25	34

Állattenyésztés, állatkereskedelem.

Budapest állattenyésztése és állatkereskedelme évszázadokon keresztül szoros kapcsolatban állott egymással, ezért e kettőt együtt tárgyaljuk. Egykor a pesti országos vásárokra került állatokat az itteni legelőkön javították fel, mielőtt azok a »mészárosok útján«, a mai budaörsi-úton át külföldre kerültek. A régi állatvásárok méreteit megvilágítja az is, hogy a nagyvásártér gr. Vasquez 1836. évi térképén a Kerepesi temetőtől majdnem a Nagykörútig terjedt. A múlt század közepén a szénapiac került ide s a Népszínház-utca helyén vezetett a Sertéskereskedők útja. Marhapiac volt a Ludoviceum és a Népliget közti terület is.

Később a legelők felszántása, majd a vasúti forgalom kifejlődése után a marhatartás lecsökkent. A múlt század második felében azonban a Kőbányán egyre nagyobb arányúvá növekvő sertéshízlalás és vásárok révén Budapest Európa legjelentősebb sertéskereskedelmi központjává vált. Egyidőben a szeszgyártással kapcsolatos marhahízlalás szintén hatalmasan kifejlődött. Budapest állatállományának száma ennek folytán évente, sőt hónaponként erősen hullámzott s egyik összeírás idején feltűnően magas, máskor pedig nagyon alacsony volt. A közölt statisztikai adatok vizsgálatánál ezt a körülményt figyelembe kell venni.

Az 1828. évi országos adóösszeíráskor Pesten a tehenek száma 1156, a lovaké 1576 volt, a sertést és a növendékállatokat számításon kívül hagyták. Budán találtak 32 igásökröt, 313 tehenet, 697 lovat, 20 kecskét és 500 juhot.

Palugyay Imre Buda és Pest c. monografiájának hivatalos adatai szerint volt 1850-ben:

	Budán és Óbudán	Pesten
1—3 éves csikó.....	15 drb	11 drb
Ménló	12 «	77 «
Kanca	179 «	377 «
Herélt ló	1.028 «	1.904 «
Szamár és teve	49 «	40 «
Ökör és bika	123 «	84 «
Tehén	108 «	1.821 «
Juh	— «	142 «
Összesen	1.514 drb	4.456 drb

Sertések nélkül tehát összesen 5970 darab állat. Ez az állomány 1870-ig már jelentősen megnövekedett, a lovaké főképen a személy- és áruforgalom, építkezések és a gyáripár fellendülésével, a sertések száma pedig a Kőbányán létesített hízlalók miatt. Az 1870. évi jelentékeny állatállomány 1880-ig csaknem megkétszereződött, a további 14 év alatt, 1894-ig pedig majdnem megháromszorozódott és oly magas számot ért el (143.234 db), aminek azóta soha a felét sem tudta megközelíteni. A rohamos emelkedést különösen a sertésállomány erős növekedése okozta, amely különösen az Első Magyar Sertéshízlaló Rt.-nak 1869-ben történt alapítása után vált mind nagyobb arányúvá. A sertésszállások, melyeket a főváros a beépült területekről kitelepített, többszöri kibővítés után a 90-es években már 180.000 darab hízó

elhelyezésére váltak alkalmassá. A sertéshízlalás és forgalom növekedését és egyre nagyobb jelentőségét a 31. sz. tábla adatai világítják meg. A forgalom 1894-ben 904 ezer darabbal érte el a tetőpontját, az 1895-ben fellépett sertésvész azonban nagy csapást mért e virágzó mezőgazdasági ágra. A külföldi kivitel csakhamar $\frac{1}{20}$ -ára, majd fokozatosan az 1894. évinek 1-2%-ára süllyedt alá. A háború alatt 1917-ben megszűnt, majd a háború után újból megindulva, egyidőre erősödött a kőbányai hízlalás. 1895-ben a vész további fellépésének megakadályozása céljából a telepet megosztva vidékre helyezték át, e mellett a gyorsan beépülő nagyváros egészségügyi szempontjai is azt kívánták, hogy a sertésszállások fokozatosan megszűnjenek. Állományuk az utóbbi években 20 ezer darab körül van, ez azonban az összeírásokba többnyire nem került bele s ilyenkor csak más sertéstartók 3—8 ezer darabja szerepel a statisztikában.

31. tábla. Budapest sertésforgalmának főbb adatai.

Év	A kőhányai sertéspiacon eladva			Ferencvárosi sertésvásáron eladva	Összesen eladva
	vidékre	külföldre	budapesti fogyasztásra	budapesti fogyasztásra	
e z e r d a r a b					
1873	31	306	110	—	447
1874	27	165	91	—	283
1875	38	214	78	—	330
1876	27	328	114	—	469
1881	20	461	131	—	612
1882	28	298	135	—	461
1886	28	361	177	—	566
1891	51	296	172	—	519
1892	80	484	185	—	749
1893	57	397	225	—	679
1894	116	560	228	—	904
1895	70	189	150	100	509
1896	10	30	42	231	313
1897	32	35	72	155	294
1901	48	73	80	287	488
1906	48	39	70	226	383
1911	38	7	17	325	387
1912	48	18	22	406	494
1913	46	26	18	504	594
1914	34	16	22	530	602
1915	20	19	39	444	522
1916	6	10	21	147	184

A főváros lakosságának jelentékeny egyéb állatállománya is volt, ez azonban 1894. óta állandóan csökken s a legkedvezőbb 1884 és 1894-es évek létszámának ma harmadát alig éri el. Az idők folyamán történt változásokat a 32. sz. tábla világítja meg s e szerint a lovak száma időnként meghaladta a 18 ezret, különösen oly esztendőben, amikor az építkezés, az áru- és személyforgalom erősebben fellendült, így az 1895., 1898. és 1911—1913. években.

32. tábla. Főbb hasznos háziállatok számának alakulása Budapesten 1870—1932. évek közt.

Megnevezés	1870	1881	1884	1894	1895	1898	1902	1912	1918	1920
Ló	8.020	¹⁾	11.611	14.067	18.579	17.343	15.451	18.227	11.887	11.928
Szarvasmarha .	4.562	10.199	14.455	7.888	9.404	6.797	5.845	3.048	1.771	815
Juh	617	1.129	1.421	596	1.343	227	303	32	60	274
Kecske	176	181	201	401	443	349	332	255	1.021	¹⁾
Sertés	40.878	85.273	85.273	120.282	5.921	1.279	866	3.244	32.640	3.618
Együtt	54.253	96.782	112.961	143.234	35.690	25.995	22.797	24.806	47.379	16.635
Megnevezés	1922	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Ló	11.019	10.091	8.480	8.396	7.715	7.248	6.651	6.653	7.917	7.432
Szarvasmarha..	1.715	1.510	1.312	1.628	2.780	2.522	2.021	2.172	1.975	2.066
Juh	38	71	61	56	36	112	35	15	32	21
Kecske	2.161	2.481	1.893	1.533	1.282	1.026	813	662	532	391
Sertés	23.763	21.189	20.921	7.545	9.118	5.834	4.301	13.789	15.876	3.950
Együtt	38.696	35.342	32.667	19.158	20.931	16.742	13.821	23.291	26.332	13.860

A háború óta az autóforgalom erős térhódítása a lovak számát lecsökkentette, a budapesti mezőgazdaságokban azonban motorosgépeket a konjunktúra idejében is kevésbé használtak, a közüzemi és üzleti vállalatok pedig a külföldi anyagokat fogyasztó teherautók helyett utóbb megint a lóigaerőt kezdik alkalmazni. A lovak száma 1925. év óta csökkent erősebben és 1929. évben volt a legalacsonyabb (6651 db), azóta ismét emelkedik, bár nem oly arányban, mint több külföldi nagyvárosban. Figyelmet érdemel a székesfővárosi fuvartelep loállományának alakulása, amennyiben az 1914. évi 1400 db 1919. évben 1000-re és 1932. évben 570-re csökkent. Ennek oka az autbuszjáratok terjeszkedése, ami az 1915—1927. évek között fokozatosan 770 db omnibuszlovat tett feleslegessé.

A szarvasmarhatenyésztés Budapesten a nyolcvanas években volt a legerősebb, amikor az állomány 1884. évben 14.455 darabra növekedett. Ebből mintegy 6—8000 drb szeszgyári hízalásra volt beállítva. Tehenészettel főképen a Rákosfalva környékére betelepült majorosgazdák foglalkoztak, amint azonban a földbérek és a takarmányárak emelkedtek, másfelől pedig a vidéki uradalmi tejfelhozatala növekedett, a tehenészetet sok gazda abba hagyta s a jövedelmezőbb fuvarozásra vagy más foglalkozásra tért át. Ezzel aztán velejárt a tehenlétszám csökkenése. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel idején már csak 9404 darabból állott a szarvasmarha-állomány, ebből 3969 darab volt a gazdálkodók kezén, a többi nagyrészt hízalás alatt állott. A marhahízalás a következő években még erősebben

¹⁾ Nincs adat.

csökkent, elsősorban a miatt, hogy a szeszgyártáshoz tengeri helyett utóbb burgonyát és melassét használtak, ami a hízlalásra kevésbé alkalmas. 1895-ben a gazdálkodók marhaállományának csak $\frac{1}{3}$ -ad része volt a saját földjükön termelőké, a többi a bérlők, vagy kisbérléssel bíró gazdák kezén állott.

Az igaerő már ekkor túlnyomórészt lófogatból állott és 2791 egyes- és 5031 kettes-, továbbá 1 négyesfogat volt a gazdálkodók kezén, ezt azonban jelentékeny részben a városban fuvarozásra használták. A szarvasmarhák száma 1895-től kezdve állandóan csökkent 1920. évig, amikor csak 815 darab volt az állomány, alig 5·7%-a az 1884. évinek. Ennek oka a rendkívüli időben keresendő, mert a háború alatt és különösen annak végén, a kommún idején, az állatok levágása fokozott volt. 1922. év után a mezőgazdasági konjunktúra miatt az állomány valamennyire megint emelkedett, de a háború előtti létszámot többé nem érte el. 1925. évben pedig éppen nagy visszaesés volt.

Utóbbi években aztán a tejárak számottevő emelkedése és a közönség friss tej utáni kereslete a tehénállomány növelésére vezetett. A tehenek száma a háború után legnagyobb volt 1927-ben (2382 db), ez azonban a magas takarmányárak és a budapesti gazdálkodók tejértékesítésének szervezetlensége miatt utóbb 1937-re csökkent. Ennek egy része azonban nem a gazdálkodók, hanem alkalmi vállalkozók kezén van, akik többnyire benn a város területén, raktár- vagy pincehelyiségben rendeznek be lefejtőtehenészetet. Számításukat arra alapítják, hogy a nyerskoszton élők s mások is a frissen fejt tejért szívesen fizetnek magasabb árat, ha annak tiszta kezelését ellenőrizhetik.

Az 1930. évi tejelési statisztikának a 33. táblán közölt adatai szerint a Budapesten összeírt 1919 tehén közül csak 1463 darab volt a gazdálkodók kezén, tehát 456 darabot többnyire vállalkozók tartottak, bent a városban. E felvétel szerint a budapesti fejési eredmények a pestmegyei és az országos átlagnál 22%-kal, illetve 43%-kal magasabbak és van 10—12—16 literes napi átlag is, ami a budapesti tehentartó kisgazdák hozzáértését bizonyítja. Az 1895. évi statisztikai felvétel idején a pirostarka tehenek fejési eredménye Budapesten évi 2856 liter, a magyar erdélyieké 2650 és a borzdereseké 2750 liter volt.

Amióta a budapesti gazdálkodók a zöldségtermelést a nagy áresés miatt csökkentették, mind nagyobb jelentőségűvé válik tejgazdaságuk, amelyet azonban még tovább kellene fejleszteniök. A friss tejre vágyó közönség részére közvetlenül szállítanak, ezért a kereskedelem hasznát is megnyerik és a tejforgalom korlátozása több tekintetben szintén előnyükre szolgál. A megszabott áron alul dolgozó vidéki házaló tejárusok megrendszabályozása ugyanis módot nyújt a budapesti termelőknek arra, hogy friss tejüket a maximált áron értékesíthessék és ez némi kárpótlást nyújt a fizetett magas

földberek, takarmányárak és termelési költségek ellenében. Baj azonban az, hogy a Magyar Tejtermelők Szövetsége létesítésével kapcsolatban 1932. év őszén életbelépett korlátozások miatt a budapesti gazdálkodóknak tejtermelésük kibővítésére nincs módjuk, mert eladható tejmenyiségük az előző évit túl nem haladhatja. A drágán termelő budapesti tehenesgazdákat az országos árkiegészítő alapsa literenként fizetendő illeték is érzékenyen sújtja.

33. tábla. Az 1930. évi tejelési statisztikai felvétel eredményei a szántófölddel bíró állattenyésztők állományáról.

Megnevezés	20 k. holdnál kisebb	20—100 holdas g a z d a s á g o k b a n	100—1000 holdas	Összes
Szopós borjú	12	1	—	13
Növendékmарha	42	25	—	67
Egy éven felüli bika	8	6	—	14
Tehén	1.185	256	22	1.463
Ökör	—	35	—	35
Szarvasmarha összesen ..	1.247	323	22	1.592

A tehenek tejelése.

Fejt tehenek száma	1.128	246	22	1.396
Fejt tej mennyisége, liter ...	9.622	2.402	170	12.194
Egy tehenre számítva, naponta liter	—	—	—	8·7
Pestvármegyei átlag, naponta liter	—	—	—	7·1
Országos átlag, naponta liter	—	—	—	6·1

A fejt tehenekből esik a jobbpartra 291, a balpartra 1105 és az utóbbiból a X. kerületre 964 darab, ebből 20 kat. holdon aluli gazdaságé 777, 20 holdon felüli gazdaságé 187 darab.

A tej előállítási ára ma vidéken 14—16 fillér, Budapesten pedig a többszörösen magasabb földberek és termelési költségek miatt jelentékenyen nagyobb. Ezzel szemben a hatóságilag megállapított 32 fillér eladási árból a Pesten házaló vidékiek 6—10 fillért könnyen engedhetnek. A tej ára 1876—1878. évek közt 28 fillér, 1880—1888 közt 20—22 fillér, 1889—1890-ben 18 fillér, 1891—1904 közt 21—22 fillér, 1905—1909 közt 24 fillér, 1911—1914 közt 29—32 fillér, 1925-ben 44 pengőfillér, 1926—1929 közt 38—40 pengőfillér, 1930-ban 37, 1931-ben 36—34 és 1932-ben 28—32 pengőfillér volt. Utóbbi években a kormány a minimális árat szabta meg, aminél olcsóbban a tej nem árusítható, ezzel szemben a háború idején maximálással az ár-emelést korlátozta.

A tejellátás zavaraiival függ össze a kecsketartás, mely a háború alatt és az azt követő években Budapesten erősen elterjedt. Míg a háború előtti

időben inkább csak a szegény emberek tartották és számuk 200—300 körül volt, a háború éveiben 1000-re, majd 1922—1924-ben 2161—2481-re ugrott. A tejellátásnak egyidőben különösen a külső területeken mutatkozó zavarai sok villatulajdonost is kecsketartásra készítettek. Minthogy azonban a kecskék a kerti növényzetben sok kárt okoztak s téli takarmányozásuk, igényességük miatt, nehézségekbe ütközött, mihelyt a tejellátás rendesebbé vált, legtöbb állattulajdonos túlادott kecskéjén és azok száma pár év alatt $\frac{1}{6}$ -ára csökkent. A juhok száma a 80-as években még jelentékeny volt Budán, ahol a régi térképek a Farkasvölgy közelében a juhaklokat is feltüntették. A budai juhtenyésztésre befolyással volt az a körülmény, hogy Mária Terézia 1773-ban a merinói törzsjuhászat egyrészét a szomszédos budaörsi korona-uradalomban helyezte el, mely a magyar nemesjuhtenyésztés egyik központja lett.

Budapest állatállományának megoszlását az 1895. és 1911. évi részletes állatszám-lálások, az utóbbi esztendőkre vonatkozólag pedig a tavaszi összeírások alapján a 34—37. sz. táblák tüntetik fel. Míg 1895-ben a szarvasmarhaállománynak csak 31%-a volt pirostarka, 1911-ben már 71%-a, 1932-ben pedig 95%-a az. Szembetűnő, hogy 1911-ben csak 495 volt a földbirtokkal bíró állattulajdonosok száma s ez részben annak tulajdonítható, hogy sok Budapesten gazdálkodónak állatállománya lakóhelyén, valamelyik szomszéd-községben volt összeírva. 1932. évben a 10 tenyészbika közül közhasználatra szolgált 4, a tulajdonos gazdasága részére 6 db. Csak a tulajdonos gazdasága számára szolgált 1 mén és közhasználatra egy se.

A kimutatásban szereplő nagyszámú mén nem tenyészállat, hanem ügető-, verseny- vagy cirkuszi ló. Állattenyésztés terén a pesti oldal a jobbparti részt többszörösen felülmúlja s különösen a X. kerület sertés-, ló- és szarvasmarhaállománya vezet. Újabban Óbudán erősödött a sertésenyésztés, a VIII. kerületben pedig a lefejőtehenészet a belterületen fejlődött ki. A kecskék nagyrésze Óbudán és az I. kerületben van, a lovak száma legmagasabb a VI., VII. kerületben a versenypályák, cirkusz és lóidomítás, a IX. kerületben pedig a lóvásárok miatt.

A legelőterület, amely 1789-ben Budán 1543, Óbudán 1082, Pesten 7078 kat. holdból, 1851. évben pedig együttvéve még 5881 holdból állott, már régebb idő óta csaknem teljesen megszűnt. Az 1895. évi mezőgazdasági felvétel idején 851 katasztrális hold volt a közös és 804 hold a magánlegelő, de a statisztika szerint a közöslegelőre már egy állat sem járt, mert az katonai gyakorlótérül szolgált. A város megmaradt legelőjét ma is erre használják, de a nap bizonyos szakában a rákosfalvi gazdáknak 100—150 marhája jár ki még oda. A magánlegelők is régebben megszűntek, ezért Budapesten állatnevelésre mód alig van, itt inkább csak állattartásról lehet szó. A lovakat, teheneket vásáron szerzik be és a borjakat eladják, ezért oly alacsony a növendékállatok száma.

34. tábla. Budapest állatlétszáma az 1895. és 1911. évi állatszámítások szerint.

Megnevezés	1895. év nov. hó	1911. év febr. 28-án	Szarvasmarhák közül					1895. év nov. hóban	1911. év febr. 28-án	
Bikaborjú 1 évig	312	77	Magyar-erdélyi					2.174	1.335	
Bika 2—3 évig	55	4	Mokány vagy riska					2.146	—	
» 3 éven felül és hízó	120	1.605	Pirostarka					2.964	4.006	
Szopós borjú	101	116	Borzderes					258	71	
Úszó 2 éven alul	62	89	Egyéb színes					1.694	184	
» 3 évig	140	79	Bivaly					168	26	
Tehén tenyész, fejős és selejtezett	5.972	1.034	Összesen					9.404	5.622	
» selejtezett	—	971								
Tinó	71	316								
Ökör, nagyrészt hízó	2.571	1.331								
Szarvasmarha összesen	9.404	5.622								
Az 1911. évi állatlétszám megoszlása birtokcsoportok szerint. ¹⁾										
	Birtokcsoport			Állattulaj- donosok száma	Szarvas- marha	Ló *)	Szamar, öszvér	Kecske	Sertés	
Mén 1 éven alul	25	10								
» 2—3 éves	50	50								
» 3 éven felül	160	180								
Kanca csikó 1 évig	17	13								
» 2—4 »	161	85								
Kanca ló 4 éven felül	6.220	8.119								
Herélt csikó 1 évig	13	10								
» 1 éven felül	199	38								
Herélt ló	11.734	13.022								
Ló összesen	18.579	21.527								
Utóbbiból :										
1 holdon aluli gazdaságokban				15	3	28	1	6	26	
1—5 holdas				229	764	466	1	7	240	
5—10 »				123	544	250	2	2	131	
10—20 »				76	308	197	—	3	112	
20—50 »				34	55	124	—	2	75	
50—100 »				11	58	65	—	2	68	
100—200 »				4	42	32	—	—	12	
200—500 »				2	95	20	—	—	42	
1000 holdon felüli				1	—	1	—	—	—	
Szamar és öszvér	102	28								
Kecske	443	225								
Sertés	5.921	18.026								
Juh	1.343	1								
Állatlétszám összesen	35.792	45.429								

¹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények 51. köt. 2—6 o. oldal alapján. — *) A katonaság loval nélkül.

35. tábla. Állatállomány részletezve 1925—1932. években.

Megnevezés	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
<i>Szarvasmarha</i>								
Bika :								
tenyésztő	3	5	203	9	11	8	10	10
egyéb.....	7	3	12	—	—	—	—	—
borjú 2 éven alul	16	22	2	7	17	23	5	3
Tehén	1.093	1.255	2.382	2.303	1.764	1.919	1.812	1.937
Üsző :								
2 éven felül	55	55	73	85	119	135	89	81
2 éven alul	77	98	95	10	18	61	21	17
Ökör és tinó	39	165	13	108	92	26	38	18
Összesen	1.290	1.603	2.780	2.522	2.021	2.172	1.975	2.066
Bivaly	22	25	30	18	—	—	—	—
<i>Ló</i>								
Mén :								
tenyésztő	9	15	15	10	3	—	5	1
egyéb.....	52	51	47	53	126	146	255	228
csikó	24	48	34	37	76	102	16	10
Kanca :								
3 éven felül	3.118	3.488	3.354	2.953	2.606	2.771	2.692	2.508
3 éven alul	388	185	157	167	109	174	103	90
Herélt :								
ló	4.687	4.001	3.936	3.860	3.615	3.305	4.782	4.533
csikó	202	608	172	168	116	155	64	62
Összesen	8.480	8.396	7.715	7.248	6.651	6.653	7.917	7.432
<i>Sertés</i>								
Kan :								
tenyésztő	36	30	34	36	28	19	17	47
egyéb.....	31	53	71	67	51	27	36	42
növendék	182	187	224	241	145	138	86	69
Koca 1 éven felül	9.077	1.040	1.978	1.098	786 ¹⁾	4.680 ¹⁾	12.210	967
Nősténymalac 1 éven alul	1.314	2.684	2.347	2.189	1.763	1.942	1.646	1.017
Herélt 1 éven felül.....	8.391	1.480	3.204	1.129	791 ¹⁾	6.024	842	812
» 1 éven alul	1.879	2.071	1.260	1.074	737	959	1.039	996
Összesen	20.910	7.545	9.118	5.834	4.301	13.789	15.876	3.950

¹⁾ A hizlaldában levő állatokkal együtt.

36. tábla. Állatállomány kerületek szerint 1931. évben Budapesten.

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1. Szarvasmarha :										
simmenthali (bonyhádi) fajta	371	48	146	—	—	130	107	140	144	790
egyéb nyugati fajta	30	8	—	—	6	—	9	—	46	—
Összesen	401	56	146	—	6	130	116	140	190	790
2. Ló :										
melegvérű	238	55	358	3	70 ¹⁾	518	612	266	547	598
hidegvérű	545	134	371	—	46	1.210	578	424	708	636
Összesen	783	189	729	3	116	1.728	1.190	690	1.255	1.234
3. Sertés :										
zsírsertés (mangalica)	132	17	1.843	—	26	47	177	21	415	11.472
hússertés	224	41	11	—	22	280	154	11	214	769
Összesen	356	58	1.854	—	48	327	331	32	629 ²⁾	12.241
4. Juh	6	—	6	—	—	18	—	—	2	—
5. Szamár	12	2	19	—	—	3	—	—	1	2
6. Öszvér	8	1	4	—	—	1	4	—	5	3
7. Kecske	130	31	157	—	10	19	24	7	32	126

¹⁾ Ebből 250 ügető vagy cirkuszi ló. — ²⁾ A szállásokban március 1-én 11.035 sertés.

37. tábla. Állatállomány fajták szerint 1932. évben Budapesten.

Megnevezés	Magyar	Simmentháll	Borzderes	Egyéb nyugati	
		fajta szarvasmarha			
Tenyészbika	—	10	—	—	—
Egyéb bika	—	—	—	—	—
Bikaborjú 2 éven alul.....	—	3	—	—	—
Tehén	—	1.853	i	83	—
Üsző 2 éven felül	—	73	—	8	—
» 2 éven alul	—	16	—	1	—
Ökör	—	18	—	—	—
Összesen ...	—	1.973	1	92	—

Megnevezés	Meleg- vérű	Hideg- vérű	Megnevezés	Zsír-	Hús-
	l ó			s e r t é s	
Tenyészmén	1	—	Tenyészkán	26	21
Egyéb mén	160	68	Egyéb kan	28	14
Méncsikó	4	0	Növendékan.....	38	31
Kanca 3 éven felül	981	1.527	Koca 1 éven felül	434	533
» » alul	39	51	Nösténymalac 1 éven alul .	544	473
Herélt ló	1.759	2.774	Herélt 1 éven felül	447	365
» csikó	19	43	» » alul	516	480
Összesen ...	2.963	4.469	Összesen ...	2.033	1.917

Baromfitenyésztés, méhészet, selyemhernyótenyésztés.

Az állattenyésztés kisebb ágai közt Budapesten a baromfitenyésztés jelentősége és mérete állandóan csökken. A 38. sz. tábla szerint 1884. évben még 84.100 darab volt az állomány és annak 71%-a esett a pesti oldalra, jelentékeny részben a kőbányai kerületre. A jobbsparton az akkor még nagyméretű szőlőművelés akadályozta a nagyobb fokú tenyésztést és különösen alacsony volt az állomány Óbudán.

38. tábla. Budapest baromfiállománya 1884. évben.

Megnevezés	Összesen	E b b ő l				
		I. ker.	II. ker.	III. ker.	Pest	csak X. ker.
Tyúk, csibe	44.384	6.051	5.132	1.144	32.057	7.982
Pulyka	2.731	363	494	113	1.761	487
Lúd	7.054	1.030	1.102	358	4.564	946
Kacsa	13.104	1.623	1.600	746	9.135	2.427
Galamb	16.827	2.048	2.239	336	12.204	2.429
Együtt	84.100	11.115	10.567	2.697	59.721	14.271

Az 1895. évi mezőgazdasági felvételkor már csak 53.372 volt a baromfiak száma, ebből 32.569 darabot a gazdaságokban tartottak, 20.803 darabot pedig egyéb háztartásokban írtak össze. Az állományból 17.521 darabot az 5 holdon aluli, 14.718 darabot az 5—100 holdas és 330 darabot a 100 holdon felüli gazdaságokban találtak. Ebből 17.087 darab a tulajdonként bírt, 11.415 a haszonbéres gazdaságokban, a további 4067 darab pedig a részben bérlettel bíró birtokosok kezén volt. Különösen a főváros kisbérllői foglalkoztak baromfitenyésztéssel.

További összeírás csak 1928. május hóban volt, de ekkor csupán a szántóföldön gazdálkodók állatait számlálták össze. A 39. sz. tábla szerint volt:

39. tábla. Budapest baromfiállománya 1928-ban.

Megnevezés	20 holdnál kisebb	20 holdon felüli	Az összes
	g a z d a s á g o k b a n		
Tyúkfélé	11.009	1.967	12.976
Pulyka	24	—	24
Liba	535	33	568
Kacsa	437	74	511
Galamb	820	277	1.097
Összesen	12.825	2.351	15.176

A fent kimutatott baromfiak közül a 100 holdon felüli gazdaságokra mindössze 40 darab esett s az mind tyúkfélé volt. A fenti állomány szembe-tűnően alacsony, mert 1000 hold szántóra csak 1751-1 darab jut, holott Pestmegyében az arány 3955-5 és országos átlagban 3983-5 darab. Különösen

alacsony a pulyka, liba és kacsza arányszáma, legmagasabb a galamboké. A haszonbaromfi tenyésztése erősen hanyatlik, amióta az olcsóbb eleséggel és munkaerővel dolgozó tanyai tenyésztés fellendült s a fővárosnak friss tojással való ellátása biztosítva van. Számottevőbb Budapesten a fajbaromfi-tenyésztés, amivel a Baromfitenyésztők Országos Egyesületének nyilvántartása szerint mintegy 60-an foglalkoznak kedvtelésből vagy mellékeresetként. Ezeknek állománya átlag 50—200 darab közt van. 1928. év óta több fajtenyésztő állami beruházási kölcsönt kapott és az Állami Állategészségügyi Hivatal ellenőrzése alatt dolgozik. Budapesten 1928. év óta 15 ily fajbaromfitelep van, összesen 3949 állattal és jelenleg 12 működik 2926 állattal (a legkisebb telepen 23, a legnagyobb 838 darab). A legkedvezőbb évben, 1929-ben 20 pengőért lehetett értékesíteni egy kakast, ma 6—7 pengő az ára.

A baromfikiállításokat, köztük 1874-ben az első országos jellegűt, egyideig a Budapesti Állat- és Növényhonosító Társaság rendezte az Állatkertben, ahol állandó fajbaromfi- és tojásvásár is volt és nagyobb gyűjtemény a különféle hazai és külföldi baromfifajtákból. E társaság a baromfitenyésztés népszerűsítése s a kezelési újítások terjesztése terén sikeresen fáradozott, hatása azonban főleg a távolibb vidékre terjedt ki. Budapesten és környékén nem létesültek nagyobb telepek úgy, mint több külföldi világváros körül s a főváros piacára hosszú ideig a stiriai kappan jött be nagyobb mennyiségben.

A baromfitenyésztés széleskörű terjesztését, fejlesztését és a kiállítások rendezését 1887-től kezdve a Baromfitenyésztők Országos Egyesülete vette kezébe s 1900. év körül az honosította meg a keltetőgépek használatát, valamint a külföldi fajtákkal való keresztezést.

A házinyúltenyésztést a Rákospalota-Istvánbeli földművesiskola kezdte meg. Terjesztésével a Házinyúltenyésztők Országos Egylete foglalkozik s a Tenyészállatvásártelepen 5—600 fajállatot tart.

A méhészettel Budapesten mindössze 27 műkedvelő méhész s 8 gazdasági irányú iskola foglalkozik kisebb méretek között. Egy tenyésztőre átlag 20—25 család esik s azok száma 7—800 közt mozog. Főképen az I—II. kerületben folytatják, a főváros azonban a méhészet nagyobbarányú kifejlesztésére nem alkalmas. Az Országos Magyar Méhészeti Egyesület is a Virányosdűlőben levő 50—60 családból álló telepét 1922. évben a Csepelszigetre helyezte át.

A selyemtenyésztés Mária Terézia alatt lendült fel s a királynő állandó figyelemmel kísérte annak fejlődését. Nemcsak a kincstári uradalmaknak, de a szabad kir. városoknak is kötelességévé tette, hogy eperfákat nagyobb számban ültessenek és hernyókat tenyészessenek. Az eredményről évente jelentést kellett a királynő részére tenni. Buda város 1768. évi jelentése szerint a városban ültetett fák a szűk utcákban nem fejlődtek, a szőlők közé ültetést pedig károsnak bizonyult. II. József a selyemtenyésztésre szintén nagy súlyt helyezett és elősegítette azt, hogy 1781-ben Óbudán selyemfonógyár (Fila-

tura) épüljön. Pesten a város előbb a Rókus-kápolna körül, a kórház felépítésekor pedig a mai epreskerti művésztelep helyén létesített eperfaiskolát és ültetvényt s a betelepített olaszok még 1850-ben is termeltek itt selymet. Ezidőben 2500 eperfa volt a telepen, de csakhamar sok kipusztult és idegenből kellett eperfalevelet hozni s e miatt a selyemtenyésztés aláhanyatlott. 1882-ben 28 ezer darab volt a négyéven felüli eperfák száma, nagyrészből Pesten, azóta azonban az új ültetés kevés és a csekély jövedelmezőség miatt az utóbbi években már mindössze 20—40 család termelt összesen 100—200 kg gubót.

Erdészet.

Míg Budapest őstermelésének legtöbb ága hanyatlík, addig az erdészet állandó fejlődésben van és jelentősége egyre nagyobb lesz. Ennek oka elsősorban az, hogy a milliós lélekszámú fővárosnak úgy egészségügyi, mint idegenforgalmi szempontból levegőt tisztító és a közönségnek üdülést, szórakozást, sportalkalmat nyújtó nagykiterjedésű, gondozott erdőségre van szüksége. Ezért a főváros erdeinek területét félszáz esztendő óta vásárolással és új ültetéssel állandóan gyarapítja, azok állományát nagy költséggel gondozza és a sétautak, pihenőhelyek, kilátók szaporításával a közönség részére egyre használhatóbbá teszi.

Az erdészet multjával a történelmi részben röviden már foglalkoztunk, a 2. sz. tábla pedig az erdőterület időnkénti változásait tünteti fel. A mult század elején főképen a pesti homokon erőteljesen megindult fásítás az 1789-ben kimutatott erdőterületet jelentékenyen gyarapította. Pestváros homokpusztákat osztott szét befásítás kötelezettsége mellett, Buda város ezzel szemben nagyobb erdőterületeket adogatott el magánosok részére, úgyhogy az 50-es években az erdőknek már alig fele volt a város tulajdonában. A magánerdők nagyrészt azonban a növekvő épület- és tűzifaszükséglet fedezésére sorra letarolták s a költségek miatt újat nem ültettek, hanem szőlő vagy gyümölcsös céljára használták. A véderdők kivágása szintén fokozta az 1875. évi nagy felhőszakadás pusztítását. Ennek tanulságai, másfelől az 1879. évben hozott erdőtörvény rendelkezései aztán arra vezették a fővárost, hogy a magánerdők egy részét összevásárolja, a többiek további letarolását megakadályozza s a feltétlen erdőtalajokat befásítsa. A város már 1875. évben erdészeti és kültelki bizottságot küldött ki s annak szakvéleménye a főváros erdőfejlesztésének alapjául szolgált.

Minthogy az 1859. évben készült városi erdőgazdasági üzemtervet a város nagy épületfeszüksége miatt nem tartották be megfelelően, másrészt a hatvanas évek vége felé a tarvágással való teljes erdőkivágás miatt sajtótámadások voltak, ezért a főváros utóbb a szálaló-vágásra tért át, majd az erdészet vezetője, Gukler Károly Budapest sajátos viszonyainak megfelelő új üzemtervet készített, ami 1884. évben lépett életbe.

Miután a szőlők és kertek talajának feljavítására az erdőkből orozva sok ezer fuvar földet hordtak el, a város ezt 1876. évtől szigorúan tiltotta. 1877-ben pedig a közgyűlés elhatározta, hogy a pesti oldalon a városhatár mentén egy 100 ölnyi szélességű erdőövet létesít olycélból, hogy a futóhomokot megkösse. A szélhordta homok ugyanis időnként a termőföldeket is betemette és használhatatlanná tette. Évi 20 ezer korona költséggel eredetileg ezer hold pusztaterület befásítását tervezték azzal a számítással, hogy azok közelében az üdülni akaró közönség számára nyaralótelepek létesülnek.

Mint hogy a korábbi időben Ferencváros külső területén ültetett 100 holdas városi akácos erdő, továbbá a IX. kerületi régi lóversenytér körüli fásítás több más faültetvénnyel együtt, a főváros gyors terjeszkedése miatt megsemmisült, a Rákospatak mellett az úgynevezett Sárgacsikó vendéglő körül fekvő régebbi erdőből pedig sok ezer darabot az osztrák katonák még 1849-ben kipusztítottak, így ez a határmenti erdőv volt hivatva pótolni azokat. Az ültetvény egyelőre a soroksári Dunaágtól a cinkotai határig terjedt s 1885-ig 400 hold került befásításra, mert a városnak a határszáron feljebb nem voltak földjei. Az ehhez szükséges évi félmillió darab csemete termelése céljából a város 1876-ban a Városmajorban s később a Kúttón erdészeti faiskolát létesített s a kőérbereket és a lipótmezeit megszüntette.

Az erdészeti bizottság 1876—1884. évek közt 8 év alatt Budán 320 hold kopárrá vált területet szintén befásított. A 40, illetve 60 éves fordában kezelt erdőket az 1884. évi üzemterv a következőleg osztotta:¹⁾

I. korfok (31—40 és ennél több éves)	64%
II. « (21—30 éves).....	14%
III. « (11—20 «).....	10%
IV. « (1—10 «).....	12%

Az új üzemterv és a gazdasági beosztás a tartamosság és szabályos állapot teremtése mellett akként készült, hogy számolt a fővárosi erdőség különleges rendeltetésével és a lakosság egészségügyi és üdülni követelményeivel. Ezért nem az volt a főtörekvés, hogy a város erdészeti bevételeit fokozza, hanem az, hogy egyes fordarészek letarolása helyett ritkító szálvágással az összes erdők állandó használatát a közönség részére biztosítsa. Évente 60 hektár = 104 katasztrális hold került újraültetésre s az ültetés többnyire ősszel történt azért, mert az akkor nagyterületű szőlők művelésének ideje a tavaszi fásításával egybeesve a jobb munkásokat elvonta. Az erdőörök száma a nyolcvanas években 10 volt s már akkor gondot okozott a gyakori erdei tüzek eloltása, amelyek a közönség által eldobott égő gyufák és szivarvégek miatt keletkeztek.

¹⁾ Havas Sándor: A főváros erdészeti viszonyai. Erdészeti Lapok 1885. évf. 933. old.

A fatermelés házilag történt és évente 2500 tömörköbméter fa került eladásra. Az átlagár a nyolcvanas években 7 korona, a kilencvenes években 8·5—9 korona volt, ma pedig 12—14 pengő. A székesfőváros 1893. évben a kincstártól 620 ezer koronáért megvásárolta az 1091 katasztrális hold területű budakeszi-i erdőt, hogy annak megfelelő használatát az üdülő városi lakosság számára szintén biztosítsa. A főváros ekként idegen község határán fekvő nagyobb erdőbirtokhoz jutott, amelynek területét közigazgatásilag csak 1930. évben csatolták Budapesthez. E tanulmány ezt az erdőt nem számítja hozzá Budapest területéhez s csak a 40. sz. táblán tünteti fel, mely a főváros összes erdőbirtokának az 1859—1894. évek közt való gyarapodását mutatja.

40. tábla. A főváros erdőbirtoka 1859., 1885. és 1894. években, hektárokbán.

Megnevezés	Jobbparti erdők 1859-ben hektár	Jobbpartierdők 1885. évben			Összes erdők 1894. évben		
		Feltétlen erdőtalajon hektár	Kopár hektár	Összes erdőterület hektár	Jobbpart hektár	Balpart hektár	Együtt hektár
1. Erdőterület:							
erdősítve	767	779	26	805	1.720	136	1.856
tisztás	63	79	186	265	284	58	342
Összesen	830	858	212	1.070 ¹⁾	2.004	194 ¹⁾	2.198
2. Csemetekert, szántó, rét stb.	—	1	—	1	36	1	37
3. Terméketlen	20	11	40	51	26	1	27
Főösszeg	850	870	252	1.122 ¹⁾	2.066	196 ¹⁾	2.262
Az erdő kora szerint volt:							
különböző korú	—	—	—	—	640	—	640
30—40 éves	216	548	—	548	635	—	635
20—30 »	184	120	—	120	146	—	146
10—20 »	192	82	—	82	73	3	76
1—10 »	175	7	—	7	226	132	358
tisztás	63	101	—	101	284	59	343
Összesen	830	858	—	858 ¹⁾	2.004	194 ¹⁾	2.198

A 41. számú tábla az 1884. évi felvétel alapján a főváros és a magánosok kezén levő erdőterületet, továbbá a véderdőt és a feltétlen erdőtalajon levőket dülők szerinti részletezéssel tünteti fel, megvilágítva azt, hogy ebben az időben a magánszemélyek birtokában még mindig nagy erdőterületek voltak. A 42. számú tábla az 1884. évben elfogadott üzemterv alapján megindult fásítás területét és fanemeit mutatja. Mai pompás fenyő- és tölgyerdeinket jórészt ezen időszak kultúrmunkájának köszönhetjük. E fásítási tervezetet a városi erdőhivatal egykori vezetője, Gukler Károly készítette, akinek emlékéért a róla elnevezett erdei sétaút és az ott felállított emléktábla méltán és méltóan örököltette meg. Egyik legszebb erdei sétaút pedig Glück Frigyesről, a Szállodások Ipartestülete néhai elnökéről van elnevezve, akinek a fővárosi kirándulóhelyek s az erdőkultusz fejlesztése terén szintén nagy érdemei vannak.

¹⁾ Az 1893-ban vásárolt budakeszi erdővel együtt.

41. tábla. Az összes budapesti erdőterület részletezése a talaj minősége s a tulajdonos szerint az 1884. évi felvétel alapján, hektárban.

Dűlő neve	Állami	Városi	Magán-	Összesen hektár	Véderdő ebből hektár	Feltétlen erdő- talajon álló erdő hektár
	tulajdonban hektár					
<i>I. Jobbpart.</i>						
Szépvölgy	—	—	7	7	7	—
Nyék	—	—	20	20	12	8
Nyék (Vadaskert)	—	236	—	236	36	200
Nyék (Városrét)	—	10	—	10	—	10
Nyék (Feketehegy)	—	46	—	46	12	34
Petneházy-rét	—	—	3	3	—	3
Bátorhegy	—	212	—	212	10	202
Kurucles	22	—	39	61	14	47
Pozsonyi-hegy	—	142	10	152	10	142
Virányos	—	—	76	76	46	30
Istenhegy	—	4	170	174	24	150
Farkasvölgy	—	47	44	91	27	64
Kőérberek	—	172	1	173	—	173
Csúcshegy, Ürömhegy	—	46	—	46	46	—
Nagysziget stb.	1	7	31	39	11	28
Összesen	23	922	401	1.346	255	1.091
<i>II. Balpart.</i>						
Kikötő	41	—	—	41	41	—
Erdőtelek	—	—	5	5	—	5
Alsórákosi rétek	—	—	9	9	—	9
Ligettelek	—	—	13	13	—	13
Más dűlőkben	—	—	17	17	—	17
Összesen	41	—	44	85	41	44
Egész Budapesten	64	922	445	1.431	296	1.135

A székesfőváros további nagyjelentőségű lépése volt az, hogy a viharhegyi 271 katasztrális holdas egykori kincstári erdőt és legelőterületet a Schaffer családtól 1905-ben megvásárolta s nagy költséggel és fáradsággal befásította. Ma ezen a területen fekszik a fővárosnak pár év előtt emelt hármashatárhegyi turista menedékháza és messzelátója, körülötte pedig a kitűnő séta- és autóúttal ellátott gyönyörű fenyveserdő. A főváros az 1929—1931. évek között is szerzett, részben kisajátítás útján Óbudán, a Szépvölgy-dűlőben mintegy 75 katasztrális holdnyi erdőt. Az erdő és mezőgazdasági hivatal 1886-ban a jobbparton a Kőérberek-dűlőben, a pesti oldalon pedig a Kuttó-dűlőben létesített erdei csemetekertet. Ez utóbbi 1893-ban megszűnt, miután a balparti fásítás céljaira 6 év alatt 800 ezer csemetét állított elő. A kőérbeki telep 1888—1891. években átlag 1—2 millió, az 1892—1894. években 2—3·6 millió darab csemetét termelt.

A budapesti erdőkben nagy pusztítást tett a kommun, amikor a pesti oldalon a határmenti fásítási övből 320 katasztrális holdat kivágtak, a Sárocsikó melletti magánerdőt pedig egészen kipusztították és a svábhegyi magánerdők egy részét szintén kiirtották. A városi erdők túlzott kihasználása is sok kárt okozott s e miatt az 1920—1921. években a fakitermelés szünetelt. A háború utáni fadrágulás miatt elszaporodott erdei lopások megakadályozására a város az állandó erdőőri személyzet megerősítése céljából a karhatalmi alakulatokat is felhasználta.

A főváros az 1884. évi régi erdőüzemterv helyébe 1922. évben újat készíttetett, amely öt üzemosztályt (A, B, C, D, E) és 76 tagot állapított meg. Az üzemterv 20 évre készült, de 10 esztendő múlva helyesbítés alá kerül.

A)	üzemosztály I—II. kerületben		853·9 hektár	
B)	«	III. Óbudán		424·3 «
C)	«	pesti fásítási övben	.	205·8 «
D)	«	Szeretotthonnál	..	1·4 «
E)	«	Budakeszi erdő	...	602·7 «

Az erdőgazdasághoz tartozott továbbá 1931-ben 7·3 hektár ház- és kert, 67·2 hektár rét, szántó, 5·7 hektár faiskola, csemetekert és 42 hektár terméketlen, összesen tehát 2210·3 hektár terület.

Az erdei csemeték mennyisége 1928—1930 évben 244—347 ezer közt mozgott s 1931-ben 136 ezer darab volt. 1931. évben kiültetésre került 156·477 darab facsemete, ebből feketefenyő 35 ezer, tölgy 82 ezer, kőris 14 ezer darab.

Az erdőkitermelés szálalóvágással tuskózás nélkül történik. A munkavállaló csoportok részesedése $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{10}$ rész és a rőzse fele, a kivágandó fák fekvése és minősége szerint.

A jobbparti erdők Solymár, Pesthidegkút, Budakeszi, Budaörs és Budafok határainak mentén, helyenként elkeskenyedő pásztákban húzód-

nak végig és üde, zöld keretbe foglalják a várost, a balparti erdők keskenyebb sáv alakjában Pestszenterzsébet, Kispest, Pestszentlőrinc és Rákoskeresztúr határa mentén fekszenek. A város központjához legközelebb a zöldmáli, csatárkai és remetehegyi fenyővel, vegyes erdők vannak.

A főváros erdőinek kerületenkint való eloszlását a 16. sz. tábla a kataszter szerint mutatja. A máskézen levő erdők területe az 1884. évi 760 katasztrális holddal szemben ma 620 katasztrális hold. Ebből a kincstáré 90, egyházaké 50, részvénytársulatoké 150, magánosoké 330 katasztrális hold. Ebből legnagyobb terület, 45 katasztrális hold a Haggenmacher Oszkáré a Sashegyen és 43 katasztrális hold többfelé elszórtan a Parkváros r.-t.-é, mely a háborús években kisebb-nagyobb darabokat vásárolt össze telekspekuláció és parcellázás céljára. A székesfőváros erdő- és mezőgazdasági hivatalának kezelése alatt álló városi erdők utóbbi időből valók üzemi adatait a 42. sz. tábla foglalja össze.

A városi erdőüzem személyi és dologi kiadásai a bevételeket jelentékenyen felülhaladják s ennek oka az, hogy az erdők a főváros közönségének üdülőhelyéül szolgálnak, ezért a vágatást a lombozat észrevehető megbontrása nélkül kell végezni, ami sokkal költségesebb. E mellett az erdőgazdaságot terheli a kömmün alatt kiirtott és más kopár területek befásítása, továbbá a közönség által okozott tüzesetek megakadályozásához szükséges nagyobb őrzőszemélyzet tartása, valamint a 80 km hosszú sétautak és 850 db pad, a jánoshegyi kilátótorony, a széchenyihegyi gloriette fenntartása, ami mind tetemes költséget okoz.

A város erdeiben és az egész határban való vadászat jogát a Budapest-vidéki Vadásztársulat bérli.

A főváros erdő- és mezőgazdasági hivatalának nyilvántartása szerint az erdei kihágások száma a 80-as években 29—88 közt, a 90-es években 76—665 közt hullámzott s 1901-ben az 1000-et meghaladta. 1910 körül 6—700-ra apadt, de a háború alatt 1800-ig s 1920-ban 4800-ig emelkedett. A gazdasági konjunktúra éveiben 1925—1929 közt leszállott 6—700-ra, majd 1931-ben megint 1199-re emelkedett. Az orvvadászat, mely a 80-as években alig volt, a 90-es években erősen megnövekedett; 1910-ben 277 eset fordult elő, ettől kezdve leszállott 1919-ben 28-ra s utóbbi években 40—70 közt hullámozik.

Erdei tüzeset legtöbb volt a háború utáni években (60—90). 1924. óta azonban erősen megapadt s 1930—1931-ben 25—25 volt. Mezei kihágás a 90-es években 1000-ről 7000-re emelkedett, aztán erősen esett, 1910-ben megint 7170 volt, aztán fokozatosan csökkent s a háborús években 2800—4000 közt, 1919-ben pedig 6200—7700 közt mozgott. 1923-ban elérte a 8623-at, utóbbi években pedig 4200—5700 közt hullámozik. A székesfőváros és a magánosok területén történt mezőrendőri, valamint a külterki építkezési kihágások a fenti adatokban mind benne vannak.

42. tábla. A székesfőváros összes erdeire vonatkozó legújabb adatok.

Erdőterület hektárokbán.

Megnevezés	1922	1923	1924	1925	1926	1928	1929	1930	1931
Erdősítve	1.933·0	1.934·1	1.945·4	1.975·3	2.003·0	2.053·7	2.075·0	2.083·1	2.088·1
Tisztás	138·8	137·7	126·4	96·5	70·0	19·3	3·8	2·3	—
Összesen	2.071·8	2.071·8	2.071·8	2.071·8	2.073·0	2.073·0	2.078·8	2.085·4	2.088·1

Az erdőterület kora üzemosztályok szerint 1926. évben, hektárokbán.

Megnevezés	A) I—II. ker.	B) Óbuda	C) Pest	D) Szegény- ház	E) Budakeszi	Összesen
121—140 éves	—	—	—	—	121·2	121·2
101—120 «	—	—	—	—	159·6	159·6
81—100 «	197·4	—	—	1·4	—	198·8
61—80 «	241·8	—	—	—	162·7	404·5
41—60 «	144·9	—	—	—	58·8	203·7
21—40 «	270·3	218·0	22·6	—	45·0	555·9
1—20 «	9·7	121·0	174·1	—	54·5	359·3
Tisztás	0·5	59·4	9·2	—	0·9	70·0
Összesen, hektár	864·6	398·4	205·9	1·4	602·7	2.073·0
Összes fahozam 20 év alatt m ³ ..	18.000	—	—	—	26.800	44.800
Évi növedék m ³	1.550	358	900	—	2.094	4.902

Erdők főbb fajtame üzemosztályonként %-ban, az 1922. évi üzemterv szerint.

Megnevezés	A) I—II. ker.	B) Óbuda	C) Pest	E) Budakeszi
Tölgy	77·7	15·7	10·8	66·5
Fenyő	8·8	66·0	5·8	2·6
Bükk	—	—	—	5·5
Csertölgy	—	—	—	12·2
Akác	—	—	68·4	—
Gyertyán	—	—	—	10·3
Nyár	—	—	9·1	—
Kőris, szil, juhar	5·3	13·0	—	2·2
Hárs	—	—	—	0·7

Szőlőtermelés.

A történelmi részben bővebben kifejtettük, hogy Buda és Óbuda lakosságának fő jövedelemforrása évszázadokon keresztül a szőlőművelés volt. 1828-ban is 6300 katasztrális hold, 1852-ben és 1880-ban 6 ezer katasztrális hold állott művelés alatt. 1828-ban Budán a szántóföld és rét jövedelmét kilencszeresen, Pesten kétszeresen múlta felül a bortermés értéke s egész Budapest kataszteri tiszta jövedelmének 44-4%-a még 1880-ban is a szőlőkre esett.

A pesti homokon már a 11. századtól kezdve szintén termeltek kisebb méretek között szőlőt. Ennek területe 1789-ben 720 katasztrális hold volt, majd Pest város a városligeti fasor melletti homokpusztát szőlővel való betelepítés kötelezettsége mellett a polgárok közt 1800. év körül szintén szétosztotta. A kőbányai szőlőkből *Palugyay* Imre 1852. évi monográfiája szerint az Óhegyen 721 tulajdonosnak 843 katasztrális holdja, az Újhegyen pedig 73 birtokosnak 117 holdja volt. A kőbányai fehér bort, melyet a vörös dinka tett fűszeressé, tartóssága és kellemes zamata miatt kedvelték s Rákoscába és Keresztúr jobb borai szintén kőbányai néven kerültek forgalomba. Gyakoribb borszőlőfajok voltak még a mézesfehér, ezerjő és a sárgadinka. Kőbányának borkereskedelme idővel szintén kifejlődött, mert a fogyasztási adóvonalon kívül esett s így ott adómentesen lehetett a borokat elraktározni, erre pedig a felhagyott kőbányák földalatti tágas üregei igen alkalmasak voltak.

Schams Ferenc Magyarország szőlőműveléséről 1831-ben megjelent könyvében azt írja, hogy a megye homokterületén 100 községben már majdnem annyi bor (400 ezer akó) termett, mint a hegyeken (585 ezer akó) s a hegyi bort a helyi fogyasztásból mindinkább kiszorította, a külföldre kivitt pedig a közbeeső vámok és más korlátozások akadályozták. Ezért ír Széchenyi István már 1831-ben »Pesti por és sár« című könyvében a halálra ítélt budai szőlőkről.

A budai bor egy időben messzeföldön híres és keresett volt. *Bertrandon de la Broquiere* 1433-ban még az itteni fehér bort dícséri, amely szerinte kissé tüzes és csípős. Mátyás király Franciaországból hozatott szőlővesszőkkel a vörösborok termelését segítette elő, a török idő alatt és után pedig a Rácvárosba települt szerbek a magukkal hozott szőlővesszőkkel szintén több vörösborfajtát honosítottak meg. *Fényes Elek* 1841. évi Statisztikája szerint a budai bor főtulajdonsága az, hogy minél tovább állott, annál jobb lett és minden hazai vörösbort felülmúlt. Budán 5335 katasztrális holdon 200 ezer akó termett akkor (egy akó 56 liter), ami az egész megye termésének $\frac{1}{6}$ -a volt.

Galgóczy Károly Mezőgazdasági Statisztikájában 1855-ben azt írja, hogy a budai borok közt legkitűnőbb a sashegyi vörös, amelyben sok

a fekete kadarka, mióta azonban a fehérbor inkább divatba jött, erősen szaporítják a dinkát, a piros, fehér és fekete muskotályt, mézest, hosszú-nyelűt, kadarkát. Hibáztatta, hogy a szüretet igen korán tartják, félve attól, hogy szőlőik a kövér földön elrothadnak.

A szőlőtermelés fejlesztése terén nagy érdemei vannak *Schams* Ferencnek, aki Budán 1830 körül József nádor támogatásával országos szőlőtelepet és iskolát rendezett be *Mayerffy* Ferencnek erre a célra adományozott kertjében, a budaörsi úti katonai laktanya környékén.

Schams összegyűjtötte, kipróbálta és szaporította az ország és a külföld legkiválóbb szőlőfajtáit. Telepét 1840-ben az OMGE vásárolta meg, hogy ott szőlőiskolát létesítsen. Az OMGE ezt 1879-ben a Gellért-hegy oldalán levő alkalmasabb területtel cserélte el és ott országos szőlőiskolát és vincellérképzőt tartott fenn. 1881-ben az állam azt saját kezelésbevette és 1894-ben kertészeti tanintézetként alakította át. A szőlőművelést továbbra is tanították ott, a borkezelés elsajátítására azonban a Budafokon felállított országos pincemesteri tanfolyam szolgált ezután. A hetvenes évek végén Budai Mintapinceegylet is alakult és helyisége a vincellériskolában volt, ez aztán 1881-ben Központi Mintapince Egyletté alakult át.

Szakértők legjobbnak tartották a sashegyi bort, de a Gellért-, Rókus-, József- és Mátyás-hegyi is kiváló volt. Hibául rótták fel az ezidőben tartott túlsok szőlőfajtát, ami miatt a bornak nem volt állandó jellege.

43. tábla. A szüret eredménye 1874—1902 közt a szélsőséges években Budapesten.

Év	Szőlőterület hektár	Mustermés hektoliter	Must ára literje, fillér	Eladott szőlő- mennyiség métermázsza	1 kg szőlő ára fillér
1874	2.973	39.336	—	—	—
1875	2.973	12.038	24	—	—
1877	2.973	95.183	17	620	94
1878	3.629	195.006	11	554	50
1879	3.629	154.639	11	265	50
1880	3.629	66.680	10	220	60
1883	3.402	131.484	21	700	50
1884	3.402	74.946	25	62	50
1886	3.380	97.344	25	72	42
1887	3.072	31.953	27	21	56
1888	3.042	38.987	27	10	84
1889	.	20.970	24	10	98
1891	332	1.155	38	2	100
1893	329	909	46	—	—
1894	382	3.539	36	350	80
1899	765	13.090	39	993	30
1902	1.014	33.383	28	4	28

A 43. számú tábla 1874-től kezdve három évtized szőlőtermelésének eredményeit mutatja a nagy szélsőségekkel. Így az 1878. legjobb év termése 16-sorosan haladta meg az 1875-ös legrosszabb évet. Az 1882—1883. évi szüret is kitűnő volt, ettől kezdve azonban a filloxera és a peranoszpóra pusztítása miatt a gyors hanyatlás megindult és az 1891—1893-as legrosszabb években már 909 és 1155 hektoliterre esett az összes termés. A filloxera, amelyet Franciaországban 1863-ban, Ausztriában 1872-ben, hazánkban pedig Pancsován 1875-ben vettek először észre, Budán a nyolcvanas évek elején legelőbb a Gellért-hegyen mutatkozott s pár év alatt Budapesten az összes szőlőket elpusztította.

A 44. számú tábla 1874-től kezdve 23 év bortermését, majd a filloxera pusztítását kerületek szerint mutatja. A kőbányai termelés leghamarabb szállt alá, főképen a gyárak és a lakóterületek terjeszkedése miatt. A jég is többször pusztított, 1882-ben az egész termést elverte és a tulajdonosok szőlőiket szívesen adogatták el házhelyek céljára. 1882-ben már csak 138 hektár volt a termőterület itt, de újabb ültetésekkel 1894—1896 között megint emelkedett. A pusztulás leggyorsabb volt a II. kerületben, ahol 1892—1895 közt jóformán semmi sem termett s a szőlőket sem újítták fel. Ma mindössze 4 hektár szőlő van e kerületben a Szőlészeti Intézet telepével együtt.

44. tábla. A bortermés eloszlása kerületenkint Budapesten az 1874—1896. években.

Év	A bortermés hektoliterekhen				Összesen
	I.	II.	III.	X.	
	k e r ü l e t b e n				
1874	6.157	9.360	15.365	1.472	32.354
1875	1.383	995	5.282	1.698	9.358
1876	6.342	4.099	19.932	2.430	32.803
1877	23.973	14.690	28.514	1.800	68.977
1878	47.780	31.564	57.448	3.622	140.414
1879	59.331	12.830	55.938	2.160	130.259
1880	21.805	8.472	17.684	540	48.501
1881	40.048	14.543	23.242	1.476	79.309
1882	67.279	8.674	23.956 ²⁾	—	99.909
1883	66.477	20.821	29.075	576	116.949
1884	23.742	17.501	24.174	666	66.083
1885	26.480	21.889	27.594	540	76.503
1886	23.373	18.905	43.049	900	86.227
1887	7.995	6.277	12.714	360	27.346
1888	19.900	7.996	5.931	720	34.547
1889 ¹⁾	9.886	4.992	1.626	1.440	17.944
1892	424	6	69	485	984
1893	266	—	108	444	818
1894	864	18	1.932	470	3.284
1896	2.101	165	2.070	3.682	8.018

¹⁾ Az 1890—91. évekről nincsenek részletes adatok. — ²⁾ Az egész termést megsemmisítette a jég.

Óbuda, amelynek szőlőterülete 1789-ben a budainak alig negyedrésze volt s a pesti szőlőkét nem sokkal haladta meg, a hetvenes években már sokkal kedvezőbb arányhoz jutott és 1902 körül már az I. kerületbeli szőlők nagyságához közel járt. A filloxera is lassabban pusztította és 1886-ban bortermése kétszeresen haladta meg a kétszer nagyobb I. kerületi szőlőkét. Ha a 44. tábla számoszlopait átnézzük, megértjük azt, hogy az óbudaiai 1885—1886. évben az ürömi állomás közelében filloxerakápolnát állítottak, ahol ma is minden évben háromszor misét tartanak. Később az óbudai szőlőket is pusztulás érte.

A fővárosi szőlőtermelők legválságosabb esztendeit a 45. számú tábla világítja meg, amely szerint 1892-ben csak 92 hektár volt a rendesen termő szőlő, mert a peranoszpóra és az elemi csapások a nagy fáradtsággal és költséggel ültetett új szőlőket is veszélyeztették. A filloxeralepte terület e táblán azért oly csekély, mert a kipusztult szőlőket már előbb kivágták vagy újraültették. Az újratelepítések az 1896. évi törvényen alapuló szőlőfelújítási kölcsönök folyósítása előtt megindultak. Az immunis homoktalajra való ültetés Pesten csak kisméterű volt, mert a bérföldeken erről szó sem lehetett, a többévi befektetésre nem volt kedv és itt a futóhomok is sokba került.

45. tábla. Szőlőterület részletezése hektárokbán, a legválságosabb években.

Év	Új ültetésű szőlő		Teljes termésben		Elvénült szőlő		Filloxeralepte	Összes szőlőterület	Peranosporalepte	Szénkénegeve	Permetezve	Elemi csapástól sújtva	Amerikai ültetvény
	immunis	nem immunis	immunis	nem immunis	immunis	nem immunis							
1892 ...	36	90	92	—	—	47	57	322	107	?	?	—	—
1893 ...	24	121	106	28	—	6	44	329	190	9	123	83	76
1894 ...	34	157	109	48	9	3	22	382	—	—	90	8	90
1896 ...	11	157	155	88	—	55	26	492	98	129	383	7	206
1897 ...	15	166	96	127	26	18	109	557	442	186	481	54	189
1898 ...	13	388	60	200	—	25	40	726	478	413	504	184	278
1899 ...	10	228	116	373	4	23	11	765	404	354	592	46	213
1900 ...	8	250	119	425	—	12	3	817	392	440	692	120	209
1901 ...	4	163	121	570	2	15	7	882	746	567	837	20	215
1902 ...	2	173	126	683	12		15	1.014	425	798	835	86	316

A szőlőtermésnek és területnek 1910. évtől napjainkig való állandó csökkenését mutatja a 46. tábla. Ez részben a 43. számú tábla folytatása, de az 1902—1909 közti adatokat mellőzzük, mert azokban kevés volt a

változás és említést csak az érdemel, hogy 1908-ban az 1902. évinél is kitűnőbb volt a termés (30·9 hektoliter) s ennek értéke 56%-kal haladta meg amazét. 1910. évtől kezdve a termésátlagokat is közöljük, amelyek egyes években messze meghaladták a megyebeli átlagokat, máskor pedig azoknak jelentékenyen alatta maradtak.

46. tábla. A szüret eredménye Budapesten 1910—1931. évek közt.

Év	Összes szőlőterület hektár	Összes must-termés hektoliter	Hektáronként termett hektoliter		Év	Összes szőlőterület hektár	Összes must-termés hektoliter	Hektáronként termett hektoliter	
			Budapest	Pest-megyében				Budapest	Pest-megyében
1910	920	25.200	27·4	—	1921	504	5.256	10·4	14·7
1911	938	24.288	23·3	12·2	1923	509	14·300	28·1	19·8
1912	898	16.830	18·7	8·2	1924	491	1.818	3·7	3·5
1913	926	10.664	11·5	6·6	1925	474	3.802	8·0	14·7
1914	921	7.524	8·2	3·0	1926	458	2.478	5·4	4·7
1915	918	4.489	4·9	4·2	1927	458	4.567	10·0	9·—
1916	871	4.152	4·8	1·9	1928	449	5.757	12·8	12·4
1917	842	5.459	6·4	15·8	1929	429	8.491	19·8	13·1
1918	759	7.055	9·2	17·0	1930	413	7.707	18·6	20·3
1920	505	5.906	11·7	14·5	1931	409	9.908	2·42	1·68

A szőlőterület rohamos csökkenése szembetűnő Budapesten, különösen a háború óta. A védőművek készítésekor sok szőlő pusztult el és az 1915—1920. évek között más okok miatt is 413 hektárral, 45%-kal csökkent a terület. Lassúbb ütemben azóta továbbfolyik az apadás, amelynek oka elsősorban a külterjes kitelepülés és az ingótlókének telkekbe való elrejtése.

A 47. számú tábla a legutóbbi évek adatait részletezi. A II. és X. kerületben a szőlő már együttvéve csak 8 hektár s Óbudán is 93 hektárra csökkent. Az alacsony borárak és magas munkabérek miatt a szőlőket sorra kivágják s gyümölcstermelésre térnek át, minthogy az jövedelmezőbb. Az 1932. évi szüreti statisztika szerint a termőszőlők területe 735 hold, ezzel szemben az évente keresztülvitt kiigazítások után a kataszterben még 1151 hold áll. Az eltérés oka az, hogy a szőlőknek kertté alakítását sokan nem jelentik be. A bejelentések így hiányosan is 1925. év óta 422 katasztrális hold (27%) területcsökkentésről szólnak.

A budai I. kerületi szőlőtulajdonosok száma az 1929. évi kataszter szerint 885 s közülök 841 budaörsi lakos volt. A 673 holdból egy tulajdonosra átlag 1200 négyszögöl jutott. Ezzel szemben a Madárhegyen 900 négyszögöl, Hosszúréten, Örsödön átlag 1 katasztrális hold egy szőlő.

47. tábla. Szőlőművelés 1928—1932. években Budapesten.

Megnevezés	1928	1929	1930	1931	1932	1932. évben ebből	
						I. ker. ¹⁾	III. ker.
<i>1. Szőlőterület kat. holdban.</i>							
Kivágott szőlők területe	—	—	33	6	2	—	1
Új ültetésű szőlők területe	—	—	—	—	45	45	—
A szőlővel beültetett terület : még nem termő szőlők	17	16	11	10	2	—	2
termő szőlők	761	729	717	711	735	634	93
Ebből hegyi szőlők :							
a) európai vesszőkkel szén- kénegezésre ültetve	—	68	56	53	50	—	50
b) amerikai alanyú oltvá- nyokkal beültetve	—	668	652	649	670	634	36
c) amerikai direkttermővel beültetve	—	—	—	—	21	—	21
Síkvidéki (lapály) szőlők : immunis homoktalajon	—	8	9	9	4	—	—
Trágyázott szőlőterület	—	250	316	301	145	105	33
<i>2. Szőlőbetegségek és elemi csapások</i> Szénkénegezett terület kat. holdban	17	16	14	12	9	—	9
Peronospora ellen permetezett kat. holdban	761	718	698	687	721	634	81
Peronosporától ellepott k. hold	61	40	4	—	169	150	19
Fagytól sujtott kat. hold	—	17	—	—	—	—	—
Jégveréstől sujtott kat. hold...	—	—	53	10	—	—	—
<i>3. Musttermés hektoliterben</i>	5.757	8.491	7.700	9.908	6.504	5.109	1.370
<i>4. A termés értéke pengőben</i>	223.150	324.430	235.640	204.470	180.000	137.000	35.000
<i>5. Eladási ár :</i>							
must l. } fillér	38	40	30	20	23	23	23
szőlő kg. }	40	30	30	20	25	25	25
Megnevezés	I. kerületben	II. kerületben	III. kerületben	X. kerületben	Összesen		
Csemege- és borszőlő termett q 1932. évben	1.857	—	384	17	2.258		
Borszőlő ára kg-onként fill.	24—30	—	25	20	—		
Csemegezőlő » »	—	—	40	—	—		
Termett must hektoliter :							
fehér	3.915	—	832	5	4.752		
siller	879	—	—	—	879		
vörös	315	20	538	—	873		
Összesen	5.109	20	1.370	5	6.504		

Amerikai vesszőtermelő anyatelep és szőlőiskola van a III. kerületben 2 hold 1417 öl területtel. Öt kat. holdnál nagyobb szőlőbirtok csak a III. kerületben van = 1. Területe 7 kat. hold, 600 □-öl.

¹⁾ Ezenfelül a II. kerületben 4 hold, a X. kerületben 4 kat. hold.

A budaörsi tulajdonosokra fejekint átlag csak 600 négyszögöl jutott, mert ezeznél az erős népszaporodás miatt a szőlők elaprózása gyakoribb. A legnagyobb budai szőlőtulajdonosnak 4 holdja volt a Dobogón. Dülők szerint következőleg oszlott meg a szőlőterület katasztrális holdakban: Madárhegy 140, Sasad 127, Kőérberek 116, Pösingermajor 60, Hosszúrét 40, Spanyolrét 42, Örsöd 37, Magasút 33, Gazdagrét 30, Sashegy 12, Péterhegy 16, Őrmező 7, Dobogó 8, Vegyes 5. Óbudán 282 tulajdonosé volt 92 hold, ebből a Testvér-hegyen 7 katasztrális hold a legnagyobb szőlő Budapesten. A szomszéd falubeliéké együttvéve 5 katasztrális hold s átlag 500 négyszögöl esik egy szőlőföldre. A fenti területek azonban 1929. év óta jelentékenyen csökkentek.

Az állam a filloxerapusztítás idején Budán a II., Debrői-úton Központi Szőlészeti Kísérleti Állomást és Ampelológiai Intézetet létesített oly célból, hogy a szőlőművelést, borkezelést, továbbá a szőlőbetegségeket és az ellenük való védekezést tanulmányozza és az ehhez szükséges kísérleteket végezze. Az intézet számos hazai és külföldi szőlőfajtát is összegyűjtött s azok elhelyezésére az állam 1905-ben bérbevette a X., Maglódi-út és Sírkert-utca közt fekvő 77 katasztrális holdas szőlőtelepet, melyet a főváros annak idején a filloxera miatt pusztulásnak indult kiválóbb budai szőlőfajok megmentése és a szőlősgazdák oktatása céljából létesített. A szőlészeti intézet ezt csaknem 20 évig kísérleti célokra használta, amikor az állam 1924-ben a bérletet visszaadta.

A főváros a telepet újból házikézelésbe vette, az öregszőlők egy részét felújította és gyümölcsfaiskolát létesített, minthogy azonban több egymástkövető évben késői fagyok, jégverés és peranoszpóra pusztítottak s a régi szőlők felújítása sok költséget okozott volna, a főváros utóbb megszüntette a telepet. Az értékes szőlőgyűjteményből mintegy 500 fajtát az Egressy-úti kertészképző iskola mentett meg. A város 1895-ben a Bécsi-úton is létesített mintaszőlőtelepet azon a területen, ahol most a városi felső mezőgazdasági iskola áll.

A bortermelésnek Budapesten jövője nincs. Az alacsony borárak és magas munkabérek miatt jórészt csak a budaörsiek termelnek itt még a maguk munkaerejével. Utóbbi években azonban egymásután adják el szőlőiket a városbelieknek villatelek vagy gyümölcsös céljára. A sokkal kevesebb költséggel előállított vidéki borok versenye miatt Budapesten inkább csemege-szőlőtermelés ajánlatos. Meg kell azonban találni a Mathias-féle új magyar csemegefajok közül az ide legalkalmasabbakat, mert a most termelt szőlőfajták kevésbé megfelelőek. Házi kertekben a lugasszerű művelésnek van leginkább helye. A budai hegyek között ma gyakoribb borszőlőfajták a mézes-fehér, oportó, hárslevelű és a csiri, amely utóbbi törökországi eredetű. Óbudán terjed a bőtermő, de értéktelen noáh szőlő. Említést érdemel az, hogy a budai szagos kadarka nevű új fajtát az OMGE szőlészeti iskolájának igazgatója állította volt elő.

Kertészet.

A budapesti kertészet régmúlt idejéből csak néhány töredékes adatunk maradt, valószínű azonban, hogy már a rómaiak aquincumi nyaralókertjeiben szőlőt és gyümölcsfákat ültettek. Később az Óbudát birtokló magyar királynéknak palotájuk körül virágos és gyümölcsöskertjeik voltak, a margitszigeti kolostor pedig a kor divatja szerint a kertészkedést szintén tanította. Mátyás király híres budai és pesti virágoskertjeinek gondozására külföldi kertészeket is alkalmazott. A hódoltság ideje alatt céhszerű társaságokba tömörült törökök kertészkedtek. Ekkor honosult meg nálunk több virágfaj, továbbá a Gellért-hegy oldalán a füge és a török szederfa, ami egyik-másik tabáni udvarban még található. A török pirosító ma vadon terem a hegyoldalakon.

A visszafoglalás után csak lassan fejlődött a kertészet, mert nem laktak itt fejedelmek, gazdag főurak, akik erre áldoztak volna. Amikor azonban állami főhivatalok, majd az egyetem Pestre és Budára kerültek, a nemes birtokosok és főurak pedig kezdtek a fővárosba települni, a társasélet és fényűzés a kertészetet is fellendítette. A pesti kertészek céhének 1766-ból fennmaradt szabályai gondoskodtak a kertészképzésről, ami a külföldön való vándorlással 3 évig tartott. Megszabták ezek az árakat is, a vevők elcsábítását, más kertészek munkájának becsmérélsét pedig szigorúan tiltották. A kertész-céh tagjai főképen zöldségtermeléssel foglalkoztak s telepeik a város fejlődésével a Múzeum helyén állott Batthyány-féle díszkert tájáról a Kertész-utcába s a mai Jókai-utca és a Baross-tér környékére, a vasúti pályaudvarok felépítése után pedig a Zuglóba költöztek át.

A múlt század elején a kertészet fejlesztése érdekében sokat tett a kertbarát József nádor, Batthyány József herceg prímás és az Orczy-család. Ekkor létesült a Nádorkert és a Margit-sziget angolkertje. A városi polgárok is egyre többen rendeztek be gyümölcsöskerteket Kőbányán és a Városligeti fásor körül.

A svábhegyi nyaralókban a gyümölcstermelés az 50-es évek elején indult meg erősebben s a filloxerapusztítás után az még széleskörűbbé vált. Ekkor kezdődött az őszibaracktermelés, a síkságon pedig a zöldségfélék nagybani előállítás, amiben a betelepült bolgár kertészek voltak az úttörők a Zuglóban. A gyorsan fejlődő város növekvő fogyasztása a melegágyi és korai zöldségtermelést, a virágkultusz pedig a mű- és kereskedelmi kertészetet fejlesztette ki s egymásután létesültek a kisebb-nagyobb közkertészetek is. Ezek között első helyen áll a székesfővárosi, melynek az V., Vágány-utcában, a Városmajorban és a Népligetben levő három hatalmas telepe 26 üvegházban, 1200 melegágyban és díszfaiskolájában állítja elő a budapesti parkok, közterek külföldön is elismert művészi díszítéséhez szükséges növényzetet. A városi kertészet átlag 600—1000 embert foglalkoztat s közel 400 hektárnyi területet és 110 ezer utcai fát gondoz, évi 2 millió pengő körüli kiadással.

Nagyobb közkertészetet tart fenn a Szent Margit-sziget Gyógyfürdő r.-t. vezetősége az óbudai szigeten 22 üvegházzal és 1600 melegágyi ablakkal, továbbá a Székesfővárosi Állat- és Növénykert, a kir. Várkert, a Székesfőváros Gázművei, a Szt. Gellért gyógyfürdő, a Nemzeti Múzeum, a Tud. Egyetemi Növénykert és a klinikák. A már ismertetett állami Kertészeti Tanintézet, az Egressy-úti kertészképző iskola, a Maglódi-úti női kertészeti tanfolyam s több nevelőintézet mellett külön kertészete van a Ludovica Akadémiának, a Bocskay reáliskolának s több apácázárdának. Magán-kertészetet létesített továbbá néhány klub és virágkedvelő.

Az utóbbi évtizedekben, különösen a világháború óta fellendült villaszerű építkezés miatt erősen megnövekedett a házikertek száma, főképen a budai hegyoldalakon, ahol a vízvezeték kiépítése óta a vízhiány is megszűnt. Már 1927. évben kertje volt Budán a lakóházak 58·5%-ának, Pesten 41·5%-ának s azóta ez az arány jelentékenyen növekedett. Régebben inkább Pesten épültek kertes villák a Városliget körül és a Tisztviselő-telepen, újabban azonban a budai hegyvidék lépett előtérbe, amióta az autóközlekedés biztosítva van. A jómódú emberek, akik még nemrégiben a városban benn laktak és a Svábhegyen nyaraltak, ma többnyire a városhoz közel fekvő budai dombokon épült téli-nyári villákban laknak, ahol a magas telekárak miatt csak kisebb díszkertet tarthatnak és ezért a gyümölcsstermelés innen a távolibb kültelkekre szorult ki. A hűvösvölgyi régibb és nagyobb villakertekben azonban még sok a gyümölcsfa.

A világháború óta a kertészeti termékek kereslete s a kertészet iránt való érdeklődés egyre széleskörűbbé válik. Az erősödő virágkultusz s a megnövekedett gyümölcs- és zöldségfogyasztás miatt ma fő- vagy mellékeresetként avagy kedvtelésből a kertészet egyik-másik ágával mind többen foglalkoznak és amióta a főváros előrelátóan a kertészeti szakoktatást széles, új alapokra fektette, azóta a jeles végzettségű ifjak is tömegesen mennek erre a pályára. Ennélfogva a *budapesti kertészet nagy átalakulására és kifejlődésére lehet rövid időn belül számítani*. Már vázoltuk azt a szerepet, melyet a szakiskolák és egyesületek e téren betölteni hivatva lesznek. A tervszerű munka megkezdéséhez azonban mindenekelőtt pontos és részletes statisztikai adatokra van szükség. Meg kell állapítani, hogy mennyi és minő a főváros lakosságának virág-, gyümölcs- és zöldség-szükséglete, ezzel szemben mekkora a meglevő telepek termelése és termelőképesége. E kérdésekre azonban ezideig nem sikerült választ kapni. A statisztikának legelmaradottabb ága a kertészet, mert természeti, emberi és más okok miatt gyorsan változó adatait megfogni alig lehet. A központi statisztikai hivatal a holgárrendszerű zöldségkertészetről a háború előtti években készítettett ugyan felvételeket, de azoknak adatait nem tette közzé, talán mert hiányos és kevésbé megbízható válaszokat kapott. 1927. évben a földművelésügyi minisztérium küldött szét kertészeti statisztikai kérdőíveket, de Buda-

pestről adat erre egyáltalán nem érkezett. E hiánypótló felvétel sikerét a statisztika céljának félreismerése, bizalmatlanság, az adóemelésből való félelem s hasonló okok hiusították meg. Az eddigi eredménytelenség azonban tanulságul szolgál arra, hogy miként kell az újabb felvételt helyszíni adatgyűjtéssel végrehajtani. A kertészeti célú egyesületek bevonásával először is minden adatközlőt fel kell világosítani arról, hogy a statisztika az ő érdekeiket szolgálja, mert a termelés és értékesítés megszervezésére módot nyújt és megakadályozza azt, hogy egyik cikkből túltermelés, másikból pedig hiány legyen. Elsősorban az Orsz. Magy. Kertészeti Egyesület és a Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Egyesületének hivatása az, hogy e statisztikai felvételt társadalmi úton előkészítse s kertészeti katasztert állítson össze a mellékfoglalózásként termelőkről is.

Szükséges továbbá a rég sürgetett kertésztörvény megalkotása, mely a saját használatra való termelést megengedve, a kertészeti telepek s elsősorban a nagy szakismeretet kívánó faiskolák létesítését és vezetését megfelelő képesítéshez kösse.

A kertészeti statisztika terén ezideig mindössze a gyümölcsfák össze-számlálása történt meg. Az 1895. évi mezőgazdasági felvételkor csak a 8448 gazdaság faállományát írták össze, a kerttulajdonosokét azonban nem. Így is 199.896 gyümölcsfát számoltak egybe.

Ebből volt :

Alma	28.385	Szilva	17.218
Körte	30.770	Dió	20.039
Cseresznye	18.058	Mandula	6.821
Meggy	6.914	Gesztenye	904
Őszibarack	47.785	Eperfa	5.083
Kajszinbarack	17.919		

Az összeírás oly időben történt, amikor az elpusztult szőlőterületek alkalmas részét sokan gyümölcsfával ültették be. A második és utolsó összeírás 1929 tavaszán volt, amikor a 3224 mezőgazdaságban már csak 64.234 darab gyümölcsfát számoltak össze, ami az 1895. évi állománynál 68%-kal kisebb.

E nagy különbség oka egyfelől az, hogy a 34 év előtti összeírásban sok oly szőlő- és gyümölcsöskert szerepelt, amit azóta házikertnek használnak s gyümölcsfáit kivágták, vagy össze nem számlálták. Az alma- és körte-félék arányszáma 34 év alatt 29-6%-ról 18%-ra csökkent s a csonthéjúaké ennek megfelelően növekedett, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy utóbbiaknak a budai talaj jobban megfelel. Már 1895-ben legmagasabb volt az őszibarack aránya (24%) s ez az 1929. évig 29%-ra növekedett, mert termelési és értékesítési viszonyai különösen kedvezőek. Szembetűnően esett az eperfák számaránya 2-5%-ról 0-4%-ra, mert sokat kivágtak s: ültetésük megszűnt.

A csonthéjúak közt erősen apadt a dió, amely nem kedveli a talajt, másfelől a szőlőfelújítási kölcsönök engedélyezésekor a bank a gyümölcsfák kivágását követelte.

A faállománynak csak 4.3%-a volt 1929. évben a pesti oldalon, a többi a budai hegyvidékre esett. Kerületenkint azért nem lehet részletezni, mert az I. kerületnek a Svábhegytől északra s a III. kerületnek a Szépvölgytől délre eső részén a gyümölcsfákat a már elmondott okból a II. kerületéhez számították hozzá. A 48. számú tábla szerint legtöbb volt 1929-ben a csonka III. kerület gazdaságaiban a gyümölcsfa, különösen a cseresznye, meggy, körte, őszi- és kajszinbarack, szilva, mandula. A dió és alma is Óbudán a legtöbb, ha idevesszük a II. kerülethez számított gyümölcsfákat. A csonka I. kerület állománya azért oly alacsony, mert nagyrészt a budaörsiek szőlői fekszenek ott s azokban többnyire csak ősziarack van, a Svábhegy, Zugliget és Hűvösvölgy pedig, ahol az almafélék legjobban tenyésznek, a statisztikában a II. kerületével együtt szerepel. A 49. sz. tábla az 1929. évben összeírt gyümölcsfáknak birtokcsoportok szerint való megoszlását, egyben azt mutatja, hogy minél kisebb a gazdaság, annál nagyobb a gyümölcstermelés s az 50 holdon felüliek közül csak a Kertészképző Iskolának van számottevő gyümölcsfája.

48. tábla. Gyümölcsfák száma Budapesten 1929-ben, a szántófölddel bíró gazdaságokban.

Gyümölcsfa megnevezése	Az I. kerületnek Svábhegytől délre eső részén	A III. kerületnek Szépvölgytől északra eső részén	Az I—III. kerület többi részén és a II. kerületben	A VI—X. kerületben	Összesen
Alma	231	2.211	2.224	420	5.086
Körte	315	4.327	1.790	432	6.864
Cseresznye	376	8.092	1.161	203	9.832
Meggy	133	1.891	380	75	2.479
Ősziarack	7.298	7.846	3.269	274	18.687
Kajszinbarack	857	3.456	1.439	271	6.023
Szilva	740	4.191	2.722	282	7.935
Dió	354	1.170	1.190	113	2.827
Mandula	187	1.764	247	32	2.230
Szeder (eper)	27	125	32	69	253
Egyéb	20	444	972	582	2.018
Összesen	10.538	35.517	15.426	2.753	64.234

49. tábla. Gyümölcsfák száma Budapesten 1929. év tavaszán, a szántófölddel bíró gazdaságokban.

Gyümölcsfa megnevezése	A 20 kat. holdon aluli	A 20—100 holdas	A 100—1000 holdas	Az összes
	g a z d a s á g o k b a n			
Alma	4.401	680	5	5.086
Körte	5.989	846	29	6.864
Cseresznye	9.286	534	12	9.832
Meggy	2.319	158	2	2.479
Őszibarack	17.470	1.098	119	18.687
Kajszinbarack	5.752	263	8	6.023
Szilva	6.629	1.181	125	7.935
Dió	2.480	343	4	2.827
Mandula	2.064	161	5	2.230
Szeder (eper)	175	78	—	253
Egyéb	1.788	212	18	2.018
Összesen	58.353	5.554	327	64.234

Gyümölcsfaiskolája volt a múlt század derekán az OMGE-nek Budán, Istvántelken, továbbá Pesten, valamint több kertésznek, különösen a Rottenbiller-utca környékén, a dr. Entz-féle faiskola és kertészképző közelében. Ma két nagyobb magánfaiskolán kívül, a székesfőváros Kertészképzője és Felsőmezőgazdasági iskolája, a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület s újabban a városi erdő- és mezőgazdasági hivatal termel gyümölcs-csemetéket.

Budapesten a talaj- és éghajlati viszonyok miatt a csonthéjas gyümölcs-félékre fektetik a súlyt, mert az almásgyümölcsűek kevésbé alkalmasak a termesztésre.

A főváros területére, különösen pedig a budai hegyvidékre alkalmas gyümölcsnemek és fajták jegyzékét *Angyal* Dezső, a m. kir. Kertészeti Tanintézet ny. igazgatója, *Mahács* Mátyás, a tanintézet igazgatója és *Németh* József m. kir. kertészeti főfelügyelő évtizedeken át szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján a következően állították össze: Cseresznye: Jaboulay ropogós, érik május végétől június közepéig. Germersdorfi óriás, érik június végétől július elejéig. Glocker óriás, érik július elején. Meggy: Pándy üveg-meggy (kőrösi meggy, kecskeméti üveg-meggy) csak oda való, ahol a monília gombabetegség nem veszélyezteteti, vagy ahol ellene megfelelően védekeznek. Őszibarack: Amsden, érik június végétől, július elejéig. Alexander korai, érik július vége felé. Miss Lolo, érik augusztus elejétől szeptemberig. River korai, érik augusztusban. Courson Magdolna, érik augusztus végén. Mezőkomáromi duránci, érik szeptember közepén. Kajszinbarack: Ambrósia, érik június végén. Nagyszombati, érik július közepén. Magyar legjobb, érik július végén. Nancy, érik július elejétől végéig. Szilva: Althan ringló, érik augusztus végétől szeptember elejéig. Kék tojásszilva, érik augusztus végétől

szeptember végéig. Zöld ringló, érik augusztusban. Beszterczei muskotály, érik szeptemberben. Olasz kék, érik szeptember közepén. Nagybani termesztésre alkalmas bármelyik ribizkefajta, köztes ültetésre köszméte. Szamócák közül megfelelő a Laxtons, Noble, Albert szász király, La Perle, Gauthier Lajos és Lujza királynő. Figyelmet érdemel a málna és a naspolya termelése is.

Az alma és körte Budapesten kevés eredménnyel termelhető, mert a leggondosabb védekezés mellett is többnyire férges és vértetű pusztítja. A körte kövecses és sárgaságot (clorozist) kap. Legfeljebb a házikertekbe való néhány korai érésű csemegefajta. Budán jelentékeny szamócatermelés is folyik.

A budai hegyoldalakon a háború óta fokozottabban megindult gyümölcstermelést mind több állati és növényi betegség bántja és az ellenük való védekezés a velejáró sok költség és fáradtság miatt nem eléggé széleskörű. 1932. év őszén több határrészen a kaliforniai pajzstetű is fellépett. A Budapesti Gazdálkodók és Kertészkedők Egyesülete farkasréti körzete újabban azt a követésreméltó eljárást alkalmazza, hogy tagjainak gyümölcsöskertjeit közös költségen tartott szakértő kertmunkásokkal és együttesen beszerzett gépek, anyagok felhasználásával ápolja és védi a kártevők ellen. A védekezés így sokkal eredményesebb és kevesebbe kerül.

A korai zöldségtermeléssel főképen az 1766-ban alakult Pesti Kertészceh helyébe lépett Pesti Kertésztársulat tagjai foglalkoznak. Ma mintegy 100-nak van telepe, többnyire a Zuglói környékén. Melegági termelést folytatnak s összesen körülbelül 20.000 (a legnagyobb telepek 600—1000) ablakkal dolgoznak.

Egyidőben külföldre is erős kivitelük volt, utóbbi években azonban a gazdasági válság miatt terményeiket csak nehezen tudják értékesíteni. A hetvenes évek óta erős versenytársat találtak a bolgár kertészekben, akik szántóföldi zöldséges kertjeiket sajátos rendszerrel kezelik, elárasztással öntözik és az értékesítést is ügyesen megszervezték. Ma mintegy 25 bolgár kertgazda van Budapesten s közülük a hét legnagyobb összesen 200 holdon, egyikük pedig egymaga 93 holdon termel. Utóbbi időben többen a szomszédos falvakba települtek s az ottani olcsóbb földeket bérelik. A növekvő zöldség-szükséglet fedezésére a környékbeli uradalmak is, különösen a háború alatt nagyobbfokú termelésbe kezdtek, utóbbi időben azonban a leromlott árak miatt ezzel többnyire felhagytak. A főváros is létesített 1913-ban a Kúttó dűlőben 90 holdon, a köztemető mögött 15 holdon és Pestszentlőrincen, a volt Szemerebirtokon 190 katasztrális holdon konyhakertgazdaságot s az jól bevált, különösen a háború alatt, amikor a bolgár kertészek nagyrésze hazament.

A telep a befektetett 140 ezer korona költséget 1920. évig visszafizette, a háború után azonban a temető és szemétüzem céljára nagyobb területet vettek el tőle s minthogy a piacoknak zöldségellátása is javult,

a tanács 1927. évben a konyhakerti gazdaságot megszüntette. Az új köztemető mellett a gyűjtőfogház saját céljára tart fenn ma nagyobb zöldségtelepet.

Az óbudai gazdálkodók szintén jelentékeny kerti és szántóföldi zöldségtermelést folytatnak s különösen paradicsomot és úgynevezett óbudai retket visznek a piacra. Korai zöldségféléket, burgonyát és salátát kevésbé termelnek mint Pesten, ahol a meleg homokon a növényzet két héttel korábban fejlődik. A Rákospatak környékén a kőbányai s a rákosfalvai gazdálkodók és kisbérlők többszáz holdon termelnek korai tengerit, burgonyát, zöldborsót és az 50. sz. táblán feltüntetett zöldségféléket. Ezek 1895-ben a szántóföldnek csak 4·4%-át, 1932. évben pedig már 19·85%-át foglalták el.

50. tábla. Szántóföldi zöldségtermelés területe kat. holdakban Budapesten.

	1929. év	1930. év	1931. év	1932. év
Zöld borsó	105	103	126	138
Paprika, zölden	119	70	109	83
Vöröshagyma	109	71	99	75
Fejeskáposzta	98	82	120	90
Kelkáposzta	117	97	144	109
Paradicsom	90	62	82	64
Sárgarépa	63	44	79	62
Petrezselyem	69	43	77	64
Kalarábé	81	64	95	66
Uborka	22	9	9	18
Saláta	121	93	141	101
Összesen	994	738	1.081	870

A konyhakertészetnek egyik számottevő ága Budapesten a gombatermelés, amelyet a háborús években kezdtek Kőbányán és ma már mintegy 100 pincében 30 ezer négyzetméternyi területen naponta 12—15 mázsa gombát állítanak elő. A Magyar Gombatermelők Egyesülete kötelékében a környéken 13, Kőbányán 4 telep működik és ezek nemcsak a hazai fogyasztást látják el, hanem külföldre is számottevő a kivitellük. Egy kilogramm ára ma 1·60—2 pengő, de egyik nyáron 60 fillérig esett le.

A székesfőváros több nyugati világváros példájára 1915-ben a kiskertek intézményét is meghonosította s munkáscsaládok és más kisemberek részére 140—200 négyszögöles területeket juttatott mérsékelt bér mellett oly célból, hogy azon a maguk számára zöldséget termeljenek. Míg Bécsben 25 ezer, Németországban és Angolországban pedig másfélmillió ilyen kiskertet gondoznak, ami nemcsak a termelés, hanem a egészségápolás és nemes szórakozás szempontjából is jelentős, nálunk az érdeklődés kisebb és csak 500 kiskertet művelnek. Ezeknek terméséből egy-egy családra 100—130 pengőnyi érték jut s jövőre nézve kíváncsok, hogy ez a hasznos mozgalom az eddigénél sokkal szélesebb körben terjedjen el.

Zárószó.

Budapest mezőgazdaságának multján és jelenén végigtekintve felelünk kell arra a kérdésre, hogy lehet és szükséges-e a földművelést továbbfolytatni ott, ahol annak területe rohamosan fogy, jövedelmezősége pedig az alacsony terményárak, magas földbérek, közterhek s az olcsóbban termelő vidék versenye miatt egyre csökken?

A választ erre a növekvő munkanélküliség és a vele összefüggő jelenségek adják meg, amelyek azt sürgetik, hogy áldozatok árán is minél több kéznek adjunk a termelésre lehetőséget, erre pedig a kis területen sok embert foglalkoztató kertészet a legalkalmasabb.

Táplálkozási viszonyaink átalakulása a zöldség- és gyümölcsfogyasztást, a virágok kultusza pedig azok keresletét annyira megnövelték, hogy a hazai termelés mindezt kielégíteni nem tudja, ezért e cikkekből, továbbá vetőmagvakból évi 10–16 millió pengő értékű a külföldi behozatal. Ezek nagyrésze azonban megfelelő hozzáértés, befektetés és szervezethez segítségével itthon is előállítható s a főváros az első lépést már megtette, amikor a kertészeti szakoktatást széles, új alapokra fektette.

Minthogy éghajlati viszonyaink azt kívánják, hogy a kényesebb növények tenyésztése holland, belga és német példára az év egy részében üvegházakban történjék, az ehhez szükséges meleget a fürdőváros szempontjából is fontos mélyfűrészekkel lehet leggazdaságosabban előállítani.

A főváros köz- és magánkertészeteinek fejlesztése a magasfokú erdőkultúrával együtt Budapest-fürdőváros idegenforgalmának növelésére s az üdülni vágyó lakosság itthontartására egyaránt alkalmas. Így a változatos fekvésű Gellért-hegyen és a Tabán egy részén az egyetemi és a városligeti növénykert s a városi pálmaházak egyesítésével a világ legszebb fűvészkertje létesíthető, melynek a városhoz és a fürdőkhoz közelfekvő télikertjeit idegenek és helybeliek ezrei látogatnák. Az ezekhez csatlakozó hajtatóházakban pedig sok oly dísznövényt és termelvényt lehet előállítani, amit most külföldről kell behozni.

A Gellért-hegy oldalai az elszakított részek gazdag flórájának bemutatására s emlékfák ültetésére igen alkalmasak, a temetőekben pedig megfelelő kertkultúrával kell pótolni a rideg köveket, amelyek rövid harminc év múlva úgyis elkerülnek onnan. Általában Budapest természeti szépségeit minél több virággal és lombbal kell még jobban érvényre juttatni. Gül-Baba messze földön híres rózsáskertje, sírja körül szintén életre kelthető.

A kertészkedés a szegények kenyere s a gazdagok nemes szórakozása legyen úgy, mint nyugaton, ahol számos új virág- és gyümölcsfajta előállítása egy-egy előkelő kertharát buzgóságának vagy áldozatkészségének köszönhető.

A fővárosban a termelés számára megmaradó terület a belterjes zöldség-, gyümölcs- és virágkertészet továbbfejlesztésére még hosszú ideig ele-

gendő lesz. A túltermelés káros következményeitől sem kell tartani abban az esetben, ha a zöldség- és gyümölcsfélék olcsó téli eltartása megoldást nyer, a nagyközönség pedig reászokik arra, hogy a hazai termékeket kellően megbecsülje és fogyassza, amikor azok bőven kaphatók, igényeit pedig csökkentse oly cikkekkel szemben, amelyek csak idegenből szerezhetőek be.

Azt, hogy erős akarattal és hozzáértéssel mit lehet elérni, megmutatták a kőbányai és budafoki gombatermelők, akik a behozatalt kiszorítva, a növekvő hazai fogyasztás kielégítése mellett máris igen számottevő külföldi kivitelt tudtak elérni. A Székesfőváros kertészképző iskolája pedig egyelőre 30 holdon termelt virághagymáival nemsokára az egész ország szükségletét fedezni fogja.

Más példákat is lehet még felsorolni, amelyek egyaránt megerősítik a legnagyobb magyar pomológusnak, *Bereczky Máténak* gyakran ismételt szavait : »*Isten legékesebb kertjévé kell varázsolni Budapestet !*«

